

HET EUROPEES COMITÉ VAN DE REGIO'S

Een stap naar Multi-Level Governance?

Masterscriptie Bestuur en Beleid

Britt van de Laar

8093776

Universiteit Utrecht

VNG International

H. Vollaard & P. Jeroense

30-06-2023

Voorwoord

Een scriptie voor de Masteropleiding *Bestuur en Beleid* kan over een grote variëteit aan onderwerpen gaan. Als onderwerp voor mijn scriptie koos ik uit deze variëteit voor het Europees Comité van de Regio's, een adviesorgaan dat lokale en regionale overheden in de Europese Unie vertegenwoordigt. Van februari 2023 tot en met juni 2023 heb ik onderzoek gedaan naar dit adviesorgaan. Het resultaat is de Masterscriptie die voor u ligt: *Het Europees Comité van de Regio's. Een stap naar Multi-Level Governance?*

Voor ik met mijn onderzoek begon, wist ik weinig over het Europees Comité van de Regio's. Het is dan ook niet zo dat ik per se een scriptie over dit adviesorgaan wilde schrijven. Wél wilde ik het schrijven van mijn scriptie graag combineren met een stage bij *VNG International*. Mijn studententijd nadert haar einde en voordat ik mij in het werkzame leven stort, wilde ik weleens zien hoe het dagelijks werk in een organisatie eruitziet. Wat ik eveneens graag wilde, was mijn Masterscriptie schrijven over een onderwerp binnen het thema *Europese Unie*. De Europese Unie heeft mij altijd gefascineerd. Dat 27 zelfstandige landen samen kunnen werken in één overkoepelende organisatie vind ik verbazingwekkend en hoopgevend. De combinatie van mijn persoonlijke interesse in het Europese en de informatiebehoefte van *VNG International* heeft uiteindelijk geresulteerd in het onderwerp van deze scriptie: het Europees Comité van de Regio's.

Deze scriptie is geschreven voor *VNG International*. Ik hoop echter dat de Nederlandse Rijksoverheid en het Europees Comité van de Regio's zelf de bevindingen ook interessant vinden. Ik heb tijdens mijn onderzoek in elk geval veel geleerd over het Europees Comité van de Regio's. Het schrijven van mijn scriptie heeft mij bovendien doen inzien dat er nog veel te ontdekken is. De Europese Unie is een lappendeken van instellingen, formeel en informeel, waarvan ik nog lang niet alles weet.

Tot slot wil ik hier graag een aantal mensen bedanken. Ik wil *VNG International*, specifiek directeur *Pieter Jeroense*, bedanken voor het aanbieden van de stageplek. Ik heb ontzettend veel geleerd over het functioneren binnen een organisatie en daar ben ik erg dankbaar voor. Ook wil ik mijn scriptiebegeleider, *dr. Hans Vollaard*, bedanken voor de begeleiding. Zijn kennis en feedback hebben deze scriptie naar een hoger niveau getild. Verder wil ik alle *respondenten* die ik heb mogen interviewen bedanken. Zonder hun input had deze scriptie letterlijk niet tot stand kunnen komen. Tenslotte wil ik mijn *familie* bedanken voor de steun tijdens het scriptieproces.

Veel leesplezier!

Britt van de Laar

Den Haag, 30 juni 2023

Samenvatting

De oprichting van het Europees Comité van de Regio's (CvdR) in 1994 wordt vaak gezien als belangrijke stap richting Multi-Level Governance (MLG). Op basis van MLG wordt gesteld dat overheden in toenemende mate onderling afhankelijk zijn en daarom samenwerken in beleidsnetwerken. MLG is tegengesteld aan het intergouvernementalisme. Vanuit het intergouvernementalisme wordt betoogd dat nationale staten volledig onafhankelijk zijn, zowel nationaal als internationaal. Hoewel bepaalde onderzoeken het CvdR als mogelijkheid voor MLG zien, stellen andere onderzoeken dat het intergouvernementalisme de verhoudingen op Europees niveau nog altijd het best beschrijft. De percepties van betrokken overheden zelf zijn onduidelijk. Het doel van dit onderzoek is de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR in kaart te brengen, zowel ten tijde van de oprichting als nu. De volgende onderzoeksvraag staat centraal: *Beschouwen de Nederlandse overheid en de VNG het Europees Comité van de Regio's zowel ten tijde van de oprichting (1991-1994) als nu (2019-2022) als een stap richting Multi-Level Governance?*

Deze vraag is beantwoord aan de hand van een documentanalyse en semigestructureerde interviews. Voor de documentanalyse zijn parlementaire documenten, regeringsdocumenten, documenten van de VNG en artikelen geanalyseerd. Voor de interviews zijn 8 respondenten gesproken.

Uit de analyse blijkt dat zowel de perceptie van de Nederlandse overheid als de perceptie van de VNG in 1991 gekenmerkt wordt door weinig belangstelling. In 1992 wordt de perceptie van de nationale overheid gekarakteriseerd door onduidelijkheid, het niet belangrijk achten van het CvdR, het belangrijk achten van hiërarchie en discussie in het parlement. De perceptie van de VNG wordt gekenmerkt door belangstelling, overleg met de Nederlandse overheid en voorzichtig optimisme. In 1993 en 1994 toont de nationale overheid wederom weinig interesse. Er is nog altijd onduidelijkheid. Het parlement lijkt een kleine wens te hebben geïnformeerd te blijven. Ook de VNG toont beperkte interesse. De mate van belangstelling verschilt wel binnen de organisatie. Zowel de perceptie van de Nederlandse overheid als de perceptie van de VNG wordt in de periode 1991-1994 vooral gekenmerkt door geringe belangstelling. In 2019 wordt de perceptie van de Nederlandse overheid gekarakteriseerd door weinig belangstelling. De regering erkent de rol van het CvdR. De perceptie van de VNG kenmerkt zich door weinig belangstelling, het belangrijk achten van het comité en een voorkeur voor samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid. Zowel de nationale overheid als de VNG toont in 2020 weinig belangstelling voor het CvdR. Beide overheden focussen op Nederlandse leden. De VNG erkent de rol van het CvdR. In 2021 en 2022 kenmerkt de perceptie van de nationale overheid zich door weinig belangstelling, erkenning van de rol van het CvdR en het niet belangrijk achten van het comité. De perceptie van de VNG kenmerkt zich daarentegen door belangstelling en het belangrijk achten van het CvdR. De VNG heeft wel een voorkeur voor andere opties. Zowel de perceptie van de Nederlandse overheid als de perceptie van de VNG wordt in de periode 2019-2022 wederom in grote mate gekenmerkt door beperkte interesse.

De Nederlandse overheid en de VNG beschouwen het CvdR zowel ten tijde van de oprichting als nu *niet* als een stap richting MLG. Een interessante bevinding van dit onderzoek is dat de nationale overheid en de VNG over het algemeen amper een perceptie over het CvdR hebben.

Beperkingen van dit onderzoek zijn dat het moeilijk te generaliseren is, dat de omvang beperkt is en dat het beperkt representatief is. Vervolgonderzoek kan dit onderzoek op grotere schaal uitvoeren, de feitelijke invloed van de leden van het CvdR bestuderen of dit onderzoek met andere Europese instellingen herhalen. Aanbevelingen aan VNG International zijn: (1) koester reële verwachtingen omtrent het CvdR, (2) gebruik het CvdR als mogelijkheid om Europees te netwerken en (3) besteed niet te veel tijd aan het schrijven van rapporten.

Inhoudsopgave

Voorwoord.....	1
Samenvatting	2
1. Introductie.....	6
1.1. De casus Nederland	6
1.2. Twee perioden	7
1.3. Het Europees Comité van de Regio's als onderwerp.....	7
1.4. Wetenschappelijke relevantie	8
1.5. Maatschappelijke relevantie	9
1.6. Leeswijzer.....	9
2. Locus: het Europees Comité van de Regio's	10
2.1. 1975: oprichting van het Regionaal Beleid Comité	10
2.2. 1988: oprichting Adviesraad van de Regionale en Plaatselijke Rechtsgemeenschappen	10
2.3. 1990: oproep tot creatie vertegenwoordigend orgaan voor subnationale overheden	11
2.4. 1992: besluit tot oprichting Europees Comité van de Regio's.....	11
2.5. 1993: uitdragen van het belang van het Europees Comité van de Regio's	12
2.6. 1994: het Europees Comité van de Regio's begint zijn werk	13
2.7. Taken van het Europees Comité van de Regio's in 1994	13
2.8. Taken van het Europees Comité van de Regio's in 2022	13
2.9. Ontwikkeling Europees Comité van de Regio's.....	14
3. Theoretisch kader.....	15
3.1. Intergouvernementalisme	15
3.1.1. Intergouvernementalisme in de Europese context.....	15
3.1.2. Liberaal intergouvernementalisme	16
3.1.3. Poortwachters	17
3.1.4. Verwachtingen voor percepties Nederlandse overheid en VNG	18
3.2. Multi-Level Governance.....	18
3.2.1. Multi-Level Governance in de Europese context	19
3.2.2. Bypassing	20
3.2.3. Verwachtingen voor percepties Nederlandse overheid en VNG	21
3.3. Intergouvernementalisme of Multi-Level Governance?.....	22
3.3.1. Mogelijkheid van verschuiving	22
4. Methoden	24
4.1. Kwalitatief, deductief onderzoek	24
4.2. Focus: Nederlandse overheid en VNG	24
4.2.1. Nederland als casus	24

4.2.2. De Nederlandse overheid en de VNG.....	26
4.3. Twee perioden	26
4.4. Archiefonderzoek en interviews	26
4.4.1. Waarom archiefonderzoek?.....	27
4.4.2. Waarom interviews?.....	27
4.4.3. Triangulatie.....	28
4.5. Archiefonderzoek	29
4.5.1. Documenten VNG	29
4.5.2. Documenten Nederlandse overheid	29
4.5.3. Artikelen.....	30
4.5.4. Totaal aantal documenten	31
4.6. Interviews	32
4.7. Operationalisatie.....	33
4.8. Betrouwbaarheid en validiteit.....	35
5. Analyse	36
5.1. Percepties nationale overheid 1991-1994	36
5.1.1. Onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht: 1991	36
5.1.2. Ratificatie van het Verdrag van Maastricht: 1992	37
5.1.3. Uitvoering van het Verdrag van Maastricht: 1993-1994	40
5.1.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?.....	42
5.2. Percepties VNG 1991-1994.....	43
5.2.1. Onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht: 1991	43
5.2.2. Ratificatie van het Verdrag van Maastricht: 1992	44
5.2.3. Uitvoering van het Verdrag van Maastricht: 1993-1994	45
5.2.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?.....	47
5.3. Tussen 1994 en 2019	48
5.4. Percepties nationale overheid 2019-2022	49
5.4.1. 25-jarig jubileum Europees Comité van de Regio's: 2019	49
5.4.2. Start nieuw Europees Comité van de Regio's: 2020.....	50
5.4.3. Conferentie over de toekomst van Europa: 2021-2022	52
5.4.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?.....	55
5.5. Percepties VNG 2019-2022.....	55
5.5.1. 25-jarig jubileum Europees Comité van de Regio's: 2019	56
5.5.2. Start nieuw Europees Comité van de Regio's: 2020.....	57
5.5.3. Conferentie over de toekomst van Europa: 2021-2022	59
5.5.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?.....	62

5.6. Conclusie hypothesen	63
5.7. Verandering tussen 1991-1994 en 2019-2022	64
5.7.1. Vergelijking perceptie nationale overheid 1991-1994 en 2019-2022	64
5.7.2. Vergelijking perceptie VNG 1991-1994 en 2019-2022.....	65
5.7.3. Conclusie hypothese 4	65
6. Conclusie	66
6.1. Samenvatting en antwoord onderzoeksvraag.....	66
6.1.1. Relevantie voor de wetenschap.....	68
6.1.2. Relevantie voor de praktijk.....	68
6.2. Beperkingen onderzoek	69
6.3. Suggesties vervolgonderzoek	70
6.4. Aanbevelingen.....	71
7. Literatuur	72
8. Primaire bronnen.....	79
9. Appendix.....	98
9.1. Appendix A: Interview guide 1991-1994	98
9.2. Appendix B: Interview guide 2019-2022	99

1. Introductie

In 1992 wordt in het Verdrag van Maastricht besloten tot oprichting van het Europees Comité van de Regio's (CvdR). In 1994 is de instelling van het CvdR een feit: de Europese Unie (EU) heeft voortaan een orgaan dat lokale en regionale overheden vanuit de gehele EU vertegenwoordigt (EUR-Lex, z.d.). Het CvdR krijgt een adviserende functie. Zoals beschreven in het Verdrag van Maastricht: "Er wordt een comité van raadgevende aard ingesteld, bestaande uit vertegenwoordigers van de regionale en lokale lichamen, hierna 'Comité van de Regio's' te noemen" (EUR-Lex, 1992, p.39). Het CvdR wordt op gelijke voet geplaatst met het Economisch en Sociaal Comité: beide instanties adviseren de Raad van Ministers en de Europese Commissie over een variëteit aan vraagstukken (OJEC, 1992).

De oprichting van het CvdR wordt gezien als een belangrijke stap richting Multi-Level Governance (MLG) (Piattoni & Schönlau, 2015; Christiansen, 1997; Dolinar, 2010). MLG is een benadering op basis waarvan gesteld wordt dat overheden in toenemende mate onderling afhankelijk zijn en daarom samenwerken (Bache et al., 2016). Hierdoor hebben netwerken, waarin samenwerking tussen verschillende overheidslagen en met non-statelijke actoren centraal staat, een prominente plaats in besluitvorming gekregen (Marks et al., 1996-a). Naast de nationale overheid kunnen ook subnationale overheden invloed uitoefenen in internationale arena's (Marks et al., 1996-a). MLG staat recht tegenover intergouvernementalisme. Vanuit deze benadering wordt gesteld dat er sprake is van een wereld van staten (Crombez et al., 2006). Nationale overheden nemen onafhankelijk van andere actoren, zoals subnationale overheden en non-statelijke actoren, besluiten. Zij staan hiërarchisch boven subnationale overheden. Deze subnationale overheden handelen binnen de kaders die de nationale overheid stelt en de nationale overheid grijpt in als de kaders worden overschreden (Marks et al., 1996-a). Op het internationaal toneel hebben voornamelijk nationale staten invloed (Crombez et al., 2006).

De benadering van MLG is dus fundamenteel tegengesteld aan de benadering van intergouvernementalisme. Het is onduidelijk met welke benadering het CvdR in lijn is. Enerzijds zijn er verschillende onderzoeken die stellen dat het CvdR gezien kan worden als een voorbeeld van MLG (Piattoni & Schönlau, 2015; Christiansen, 1997; Dolinar, 2010). Anderzijds bestaan er onderzoeken die stellen dat verhoudingen op Europees niveau nog altijd in lijn zijn met intergouvernementalisme (Princen & Yesilkagit, 2004; Verhelst, 2017). In dit onderzoek wordt getracht te ontdekken welke benadering opgaat. Hierbij wordt onderzocht hoe de Nederlandse overheid en de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), twee in Nederland bij het CvdR betrokken overheden, het CvdR beschouwen. Inzicht in de percepties van betrokken overheden kan niet alleen duidelijk maken of het CvdR inderdaad gezien kan worden als een stap richting MLG, maar ook of er sprake is van een fundamentele verandering in de verhouding tussen de nationale overheid en subnationale overheden.

1.1. De casus Nederland

Dit onderzoek richt zich op de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG, beide Nederlandse instellingen. Nederland is als casus gekozen, omdat een verschuiving van intergouvernementalisme naar MLG hier minder waarschijnlijk is dan in andere EU-lidstaten. Hiervoor zijn twee redenen. Ten eerste is Nederland een gedecentraliseerde eenheidsstaat, waarin de nationale overheid hiërarchisch boven subnationale overheden staat (De Nederlandse Grondwet, z.d.). Ten tweede zijn Nederlandse instellingen historisch geen voorstander van subnationale inmenging op Europees niveau (Bruggeman, 2011). Wegens deze redenen is Nederland een 'least-likely case': op basis van de achtergrondfactoren wordt niet verwacht dat een verschuiving van intergouvernementalisme naar MLG heeft plaatsgevonden (Gerring & Cojocar, 2016). In *Hoofdstuk 4* wordt hier nader op ingegaan.

Door Nederland als casus te kiezen is het mogelijk de resultaten van dit onderzoek te generaliseren. Als Nederlandse overheden het CvdR zien als stap richting MLG, ervaren andere overheden elders in de EU dit namelijk waarschijnlijk hetzelfde. De kans is immers klein dat Nederlandse overheden MLG ondersteunen; als zij het CvdR als mogelijkheid voor MLG zien, kan daarom verwacht worden dat andere Europese overheden het CvdR eveneens zo beschouwen.

1.2. Twee perioden

In dit onderzoek wordt gekeken of het CvdR, volgens twee betrokken overheden in Nederland, een stap richting MLG is. De percepties van deze overheden worden in twee perioden onderzocht. Ten eerste wordt bekeken hoe de Nederlandse overheid en de VNG tegen het CvdR aankijken ten tijde van de oprichting. Dit is de periode tussen 1991, als de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht van start gaan en 1994, als het CvdR zijn werkzaamheden begint. Ten tweede wordt onderzocht hoe de nationale overheid en de VNG het CvdR nu beschouwen. Er wordt een vergelijkbare tijdsperiode gekozen: van 2019 tot 2022. In *Hoofdstuk 4* wordt hierover verder uitgeweid.

Dit onderzoek richt zich op twee perioden, omdat het aannemelijk is dat de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR zijn veranderd. Rondom de oprichting is het immers onduidelijk hoe het CvdR zijn rol praktisch invult en welke invloed het comité uitoefent. Nu, dertig jaar later, is dit inzichtelijker. Overheden hebben daarnaast ervaring met het CvdR opgedaan en mogelijk bijgeleerd omtrent het CvdR. Bovendien zijn het takenpakket en de omvang van het CvdR sinds de oprichting flink veranderd (zie *Hoofdstuk 2*). Het is daarom plausibel dat de percepties omtrent het CvdR nu anders zijn dan rond de oprichting.

1.3. Het Europees Comité van de Regio's als onderwerp

Dit onderzoek richt zich dus op de percepties van twee Nederlandse overheden. De percepties van deze overheden over het CvdR worden in twee perioden geanalyseerd. Het CvdR is als casus gekozen wegens de opvatting dat dit dé stap naar MLG is. Als de Nederlandse overheid en de VNG het CvdR niet als stap richting MLG zien, is het daarom onwaarschijnlijk dat er sprake is van een beweging richting MLG. Dit onderzoek kan dus inzichtelijk maken of er sprake is (geweest) van een toenemend belang van MLG ten opzichte van intergouvernementalisme. De volgende onderzoeksvraag staat centraal:

Beschouwen de Nederlandse overheid en de VNG het Europees Comité van de Regio's zowel ten tijde van de oprichting (1991-1994) als nu (2019-2022) als een stap richting Multi-Level Governance?

Deze onderzoeksvraag wordt beantwoord aan de hand van een aantal deelvragen. De volgende deelvragen worden behandeld:

1. *Wat is intergouvernementalisme?*
2. *Wat is Multi-Level Governance?*
3. *Zijn de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's ten tijde van de oprichting meer in lijn met het intergouvernementalisme of met Multi-Level Governance?*
4. *Zijn de huidige percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's meer in lijn met het intergouvernementalisme of met Multi-Level Governance?*
5. *Zijn de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's veranderd ten opzichte van de percepties ten tijde van de oprichting?*

In dit onderzoek wordt gekeken of de percepties van twee betrokken overheden meer in lijn zijn met het intergouvernementalisme of met MLG. Deze percepties zijn relevant, omdat momenteel onduidelijk is hoe de spelers zelf de realiteit beschouwen: zien zij het CvdR als stap richting MLG of juist niet?

Ook wordt onderzocht of de percepties zijn veranderd. Onderzoek toont dat lidmaatschap van de EU nationale overheden en organisaties kan beïnvloeden (Jordan, 2003). Het is daarom mogelijk dat (lidmaatschap van) het CvdR invloed heeft uitgeoefend op de Nederlandse overheid en/of de VNG. De percepties van deze overheden over het CvdR kunnen hierdoor veranderd zijn: de overheden kunnen geleerd hebben dat MLG door middel van het CvdR werkt, of juist niet werkt. De huidige percepties kunnen dus anders zijn dan de percepties ten tijde van de oprichting door de ervaringen die de afgelopen 30 jaar zijn opgedaan. Het is interessant te onderzoeken of dit het geval is. Veranderingen in de percepties over het CvdR kunnen namelijk implicaties hebben voor de fundamentele relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden. Als de percepties in lijn zijn met MLG, is de relatie tussen deze overheden gelijkwaardig; als de percepties in lijn zijn met het intergouvernementalisme, is de relatie juist hiërarchisch. Het is waarschijnlijk dat deze percepties niet alleen de relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden in het CvdR beschrijven, maar ook de bredere relatie tussen de overheden.

1.4. Wetenschappelijke relevantie

Sinds de oprichting is het CvdR op verschillende terreinen onderzocht. Abels en Battke (2019) beschrijven bijvoorbeeld hoe het CvdR zich sinds de oprichting heeft ontwikkeld; Baçal (2022) heeft onderzocht of subnationale overheden via het CvdR hun belangen kunnen behartigen. Ook de interne werking van het CvdR is onderzocht, waarbij specifiek gekeken is naar interne spanningen (Christiansen & Lintner, 2005; Hönnige & Kaiser, 2003). Daarnaast is veel onderzoek gedaan naar de invloed van het CvdR (Carroll, 2011; Christiansen, 1996; Defoort, 2002; Farrows & McCarthy, 1997; Hönnige & Panke, 2013; McCarthy, 1997). Deze onderzoeken bekijken zowel interne als externe invloed. Soms wordt ook beschreven hoe de invloed van het CvdR actief wordt vergroot (Schönlau, 2017; Warleigh, 1997). Verder heeft Martinico (2018) de representatieve functie van het CvdR onderzocht en Piattoni (2019) de democratische waarde ervan. Tot slot hebben Domorenok (2009) en Piattoni en Schönlau (2015) gefocust op de vraag of het CvdR primair een representatief of een adviserend orgaan is.

Het CvdR is dus op verschillende punten geanalyseerd. Ook intergouvernementalisme (Cini & Borrágan, 2018; Smeets & Beach, 2020; Moravcsik, 1995; Crombez et al., 2006) en MLG (Cini & Borrágan, 2018; Bache, 1999; Bache et al., 2006; Enderlein et al., 2010) zijn (in relatie tot de EU) onderzocht. Marks en collega's (1996-a) hebben bovendien al onderzoek gedaan naar de mate waarin MLG en intergouvernementalisme de besluitvorming in de EU kunnen duiden. Er is echter nog geen onderzoek gedaan naar de percepties van nationale en subnationale overheden over het CvdR. Inzicht in de opvattingen van de betrokken actoren kan verduidelijken in hoeverre er echt een verschuiving van intergouvernementalisme naar MLG heeft plaatsgevonden. Als de spelers deze verschuiving zelf niet zien, is het immers onwaarschijnlijk dat de verschuiving er is. Daarnaast gaan bestaande studies vooral in op de vraag of en waardoor het CvdR een vorm van MLG is. Deze onderzoeken zijn beschrijvend en verklarend. Zij laten daarentegen niet zien of betrokken overheden het CvdR zien of gezien hebben als mogelijkheid voor MLG. Dit onderzoek kan deze lacune in de literatuur opvullen. Hierdoor wordt verder inzicht verworven in de benadering die het best past bij de ontwikkelingen omtrent het CvdR. Dit onderzoek is daarom wetenschappelijk relevant.

1.5. Maatschappelijke relevantie

Ook maatschappelijk is dit onderzoek relevant. Allereerst kan dit onderzoek inzicht bieden in de percepties van Nederlandse overheden over Europese adviserende instellingen. De EU heeft een variëteit aan instellingen. Veel van deze instellingen zijn adviserend. Zij worden regelmatig gezien als min of meer machteloos. Dit geldt ook voor het CvDR: “Voor zover bekend is er vanuit deze instelling nooit een betekenisvol advies gekomen” (Vos, 2021, p.416). Niet iedereen is het echter met deze stelling eens: er zijn ook onderzoeken die stellen dat het CvDR toegevoegde waarde en invloed heeft (McCarthy, 1997). Op dit moment is weinig bekend over de percepties ten aanzien van het CvDR van in Nederland betrokken overheden. Het is relevant de percepties over het CvDR van betrokken overheden zelf te achterhalen, omdat deze percepties inzicht kunnen genereren in de manier waarop overheden hun positie in de EU in het algemeen ervaren. Het is van belang te achterhalen hoe spelers de EU beschouwen. De toekomst van Europa is recentelijk namelijk onderwerp van discussie. In dit verband is afgelopen jaar (2021-2022) speciaal de Conferentie over de toekomst van Europa gehouden (Europese Raad, 2022). Deze conferentie focust echter enkel op de Europese burger; hoe overheden de toekomst van Europa beschouwen is onduidelijk. Percipiëren zij Europese instellingen als mogelijkheden voor MLG of passen hun percepties binnen intergouvernementalisme? Inzicht in de percepties omtrent het CvDR kunnen licht laten schijnen op de bredere percepties van overheden omtrent hun positie in de EU.

Daarnaast kan dit onderzoek de constitutionele verhoudingen in Nederland verduidelijken. Als de EU meer in lijn met de benadering van MLG georganiseerd is, spelen subnationale overheden een actievere en zelfstandigere rol dan als de EU meer in lijn met het intergouvernementalisme georganiseerd is. Bovendien wordt er meer samengewerkt tussen verschillende bestuurslagen (Groenleer & Hendriks, 2020). Binnen MLG is er dus minder hiërarchie tussen bestuurslagen dan binnen het intergouvernementalisme. Als er in Nederland sprake is van een verschuiving naar MLG, spelen Nederlandse gemeenten en provincies een autonomere rol op het Europees toneel (Groenleer & Hendriks, 2020). Het is echter niet bekend in hoeverre de Nederlandse overheid en de VNG zelf ook in die termen denken of dachten. Inzicht in deze percepties kan de relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden verduidelijken. Ook kan door dit onderzoek helder worden of deze relatie constant of veranderend is: heeft er een verschuiving plaatsgevonden de afgelopen dertig jaar, of is één van beide benaderingen constant dominant geweest? De benaderingen hebben uiteenlopende implicaties voor de relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden: de ene benadering berust op noodzaak tot samenwerking, terwijl de andere berust op hiërarchie. Wegens deze uiteenlopende implicaties is het van belang voor de betreffende overheden te weten of de relatie volatiel is: hierdoor kunnen acties ondernomen worden om zo goed mogelijk af te stemmen op de dominante benadering.

1.6. Leeswijzer

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, wordt eerst de locus van dit onderzoek besproken: het Europees Comité van de Regio's (hoofdstuk 2). Daarna wordt het theoretisch kader uiteengezet (hoofdstuk 3). Vervolgens volgen de methoden (hoofdstuk 4). In hoofdstuk 5 worden de resultaten besproken en geanalyseerd. Tot slot worden in hoofdstuk 6 conclusies getrokken.

2. Locus: het Europees Comité van de Regio's

In dit hoofdstuk wordt besproken hoe het Europees Comité van de Regio's is ontstaan. Belangrijke perioden die tot de oprichting van het CvDR geleid hebben worden besproken. Ook wordt aandacht besteed aan de taken die in 1994 aan het CvDR zijn toegewezen, evenals de taken die anno 2022 door het CvDR worden uitgevoerd.

2.1. 1975: oprichting van het Regionaal Beleid Comité

Het proces waarmee regionale en lokale overheden een plaats hebben gekregen in de institutionele structuur van de EU begon in de jaren '60 van de vorige eeuw. De Europese Parlementaire Vergadering, voorloper van het Europees Parlement, roept dan op tot de oprichting van een adviserend orgaan. Dit orgaan heeft tot doel subnationale overheden te betrekken bij de besluitvorming van de Europese Gemeenschap (EG), de voorloper van de EU, omtrent regio's (CVCE, 2016).

Pas in 1975 wordt ook echt een orgaan voor subnationale overheden ingesteld: het Regionaal Beleid Comité wordt opgericht om de Raad van Ministers en de Europese Commissie te ondersteunen (CVCE, 2016). Dit comité heeft tot taak problemen gerelateerd aan regionale ontwikkeling te onderzoeken, ofwel op verzoek van de Raad of de Commissie, ofwel op eigen initiatief. Het comité wordt ook geacht aanbevelingen te geven om deze problemen op te lossen en beleidsvoorstellen te doen om de regionale doelen van de EG te behalen (OJEC, 1975).

Het Regionaal Beleid Comité heeft een aantal concrete verantwoordelijkheden. Allereerst onderzoekt het comité de doelen, middelen, methoden en ervaringen van lidstaten omtrent regionaal beleid. Daarnaast worden economische en sociale trends in kaart gebracht. Ook bestudeert het comité hoe lidstaten regionale ontwikkelingsplannen opstellen, met het doel te komen tot een gemeenschappelijke aanpak. Verder worden de ontwikkelingsplannen van lidstaten en de financiële middelen die de lidstaten en de EG voor deze plannen ter beschikking stellen, beoordeeld. Tot slot wordt de impact van Europees beleid op de regio's onderzocht en wordt betere informatievoorziening voor investeerders gepromoot (OJEC, 1975).

De lidstaten en de Commissie benoemen ieder twee leden van het Regionaal Beleid Comité. De lidstaten selecteren hun leden uit de hoge ambtenaren verantwoordelijk voor regionaal beleid. De leden van het comité mogen worden bijgestaan door experts. Daarnaast benoemt de Europese Investeringsbank een waarnemer (OJEC, 1975).

2.2. 1988: oprichting Adviesraad van de Regionale en Plaatselijke Rechtsgemeenschappen

Het Regionaal Beleid Comité voldoet niet aan de verwachtingen van het Europees Parlement (CVCE, 2016). In 1984 vraagt het Parlement de Europese Commissie daarom een verbeterd orgaan in te stellen dat subnationale overheden representeert. De Commissie geeft hier gehoor aan door in 1988 de Adviesraad van de Regionale en Plaatselijke Rechtsgemeenschappen op te richten. Deze Adviesraad vervangt het Regionaal Beleid Comité (OJEC, 1988).

De Adviesraad komt op veel punten overeen met het Regionaal Beleid Comité. Zo mag de Commissie ook nu om advies vragen omtrent regionale ontwikkeling, specifiek over de formulering en uitvoering van regionaal beleid. De Adviesraad wordt hierbij geacht inzicht te geven in de lokale en regionale implicaties van het beleid van de EG (OJEC, 1988). De Adviesraad verschilt op één punt sterk van het Regionaal Beleid Comité: hij wordt actief betrokken bij het opstellen en uitvoeren van beleid (CVCE, 2016). Hierbij gaat het specifiek om regionaal beleid van de EG. Daarnaast worden de regionale

en lokale implicaties van ander EG-beleid door de Adviesraad in kaart gebracht en beoordeeld (OJEC, 1988).

Wat betreft de samenstelling bestaat de Adviesraad uit 42 leden. De helft van deze leden wordt aangesteld op basis van haar expertise in en ervaring met regionale ontwikkelingsproblemen. De andere helft wordt benoemd wegens haar expertise in en ervaring met ontwikkelingsproblemen op het lokale of het 'intermediaire' bestuursniveau (OJEC, 1988). Nederlandse provincies worden Europees gezien als 'intermediaire' bestuurslaag. De Commissie benoemt de leden voor drie jaar (OJEC, 1988).

De Adviesraad omvat twee secties: één sectie met leden die de regio's vertegenwoordigen en één sectie met leden die lokale of 'intermediaire' overheden vertegenwoordigen (OJEC, 1988). Zowel gemeenten als provincies zijn onderdeel van de tweede sectie. De Commissie kan een vraagstuk voorleggen aan de Adviesraad in zijn geheel of aan één van de secties. Leden van één sectie kunnen aansluiten bij de andere sectie, maar hebben in deze sectie geen stemrecht (OJEC, 1988).

2.3. 1990: oproep tot creatie vertegenwoordigend orgaan voor subnationale overheden

Op 21 oktober 1990 deelt de Commissie haar mening over de aanpassing van het verdrag waarmee de EEG is opgericht. In dit stuk stelt de Commissie dat tijdens de Intergouvernementele Conferentie gesproken moet worden over het instellen van een orgaan dat de regio's van de EG vertegenwoordigt. Dit wordt van belang geacht wegens het principe van subsidiariteit (Commission of the European Communities, 1990). Dit principe houdt in dat bevoegdheden en taken moeten worden uitgevoerd op een zo laag mogelijk politiek niveau, waar deze bevoegdheden en taken nog wel met een relatief hoge efficiëntie en effectiviteit kunnen worden uitgevoerd (Follesdal, 1998).

Een gemeenschappelijk representatief orgaan wordt noodzakelijk geacht wegens de grote verscheidenheid aan regionale structuren. Deze verscheidenheid maakt het onmogelijk om regionale structuren zelf bij het besluitvormingsproces te betrekken. De verwachting in 1990 is dat deze situatie niet zal veranderen: daarom is een vertegenwoordigend orgaan nodig (Commission of the European Communities, 1990).

Ook de Europese Raad besteedt in deze periode aandacht aan regionale vertegenwoordiging. Op 14 en 15 december 1990 komt de Europese Raad in Rome bijeen om de Intergouvernementele Conferentie over de Politieke Unie voor te bereiden. Tijdens deze top merkt de Europese Raad op dat verschillende lidstaten waarde hechten aan het consulteren van regionale instellingen (Bulletin of the European Communities, 1990). Vooral de federale landen, België, Spanje en Duitsland, zetten zich in voor regionale vertegenwoordiging in de EU (Borras-Alomar et al., 1994). Regionale en lokale instellingen zouden volgens deze lidstaten speciale competenties hebben omtrent bepaald beleid van de EG (Bulletin of the European Communities, 1990).

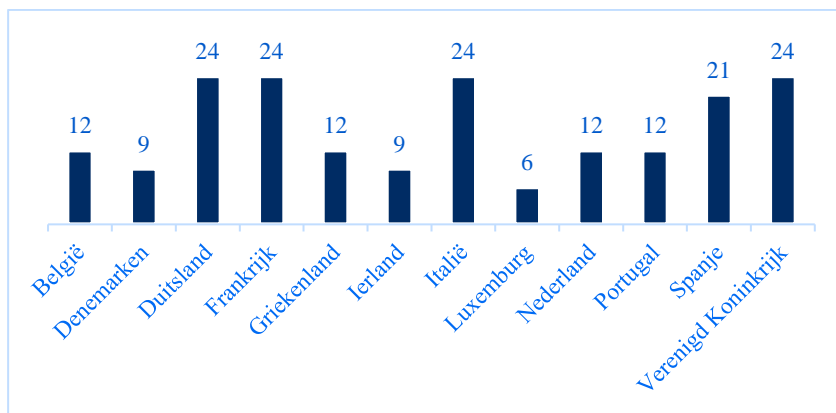
2.4. 1992: besluit tot oprichting Europees Comité van de Regio's

Op 7 februari 1992 wordt besloten tot de oprichting van het Europees Comité van de Regio's, een adviserend orgaan dat regionale en lokale overheden van de lidstaten van de EG representeert (OJEC, 1992). De oprichting zou volgens de lidstaten bijdragen aan het tot stand brengen van een steeds hechtere unie, waarin besluiten zo dicht mogelijk bij de burger worden genomen (CVCE, 2016). Het CvdR bestaat uit aangestelde vertegenwoordigers van regionale en lokale overheden binnen de EU en wordt geacht ervoor te zorgen dat regionale en lokale identiteiten en belangen binnen de EU gerespecteerd worden (Cini & Borrágan, 2018).

Het CvdR kan samenkomen op aanvraag van de Raad van Ministers of van de Commissie, alsook op eigen initiatief. In het Verdrag van Maastricht wordt een aantal terreinen genoemd waarop het CvdR altijd om advies gevraagd moet worden. De Raad en de Commissie mogen ook om advies vragen als zij

dat zelf gepast achten (OJEC, 1992). Als het CvdR van mening is dat specifieke regionale belangen een rol spelen, mag het daarnaast uit zichzelf zijn mening laten horen (OJEC, 1992).

Ten tijde van de oprichting bestaat het CvdR uit 189 leden. De leden van het CvdR worden elke vier jaar gekozen door de Raad van Ministers op basis van aanbevelingen van de lidstaten. De leden handelen onafhankelijk in het belang van de EG (OJEC, 1992). *Figuur 1* toont het aantal leden per lidstaat.

Figuur 1. Aantal leden Europees Comité van de Regio's per lidstaat in 1994. Op basis van OLEC, 1992.

Het CvdR is opgericht onder druk van de Europese Commissie en de belangrijkste interregionale organisaties binnen de EG. De 'Assembly of European Regions' (AER) en de 'Council of European Municipalities' (CEMR) laten het sterkst van zich horen (Piattoni, 2008). De VNG is lid van één van deze organisaties: CEMR (CEMR, 2011). Met de oprichting van het CvdR beogen de Europese Commissie en de interregionale organisaties twee doelen te bereiken. Allereerst heeft de oprichting tot doel een stem te geven aan regio's die binnen het systeem van de EG gemarginaliseerd zijn (Piattoni, 2008). Daarnaast wordt gehoopt dat het CvdR de Commissie zal voorzien van deskundig advies op beleidsterreinen waarover lokale en regionale instellingen specialistische kennis hebben (Piattoni, 2008).

2.5. 1993: uitdragen van het belang van het Europees Comité van de Regio's

Het Europees Parlement spreekt in 1993 over het belang van het CvdR. Het Parlement formuleert de hoop dat de instelling van het CvdR zal leiden tot een toename van de efficiëntie en een versterking van het democratisch toezicht op het beleid van de EG (OJEC, 1993). Ook stelt het Parlement dat het CvdR van belang is om meer decentralisatie en regionalisering te bewerkstelligen. Het CvdR zou verder bijdragen aan het verminderen van het democratisch tekort van de EG, binnenkort de EU, doordat regionale en lokale overheden effectiever betrokken worden (OJEC, 1993).

Daarnaast benadrukt het Europees Parlement dat de huidige vorm van het CvdR niet definitief is. Het CvdR zelf zou moeten bijdragen aan zijn verbetering, met het doel regionale en lokale representatie en participatie te verbeteren (OJEC, 1993).

Tenslotte stelt het Europees Parlement dat aan een aantal voorwaarden voldaan moet worden bij de oprichting van het CvdR:

- De leden moeten gekozen vertegenwoordigers zijn op het niveau van een subnationale overheid en/of rechtstreekse democratische legitimiteit ontleen aan een lokaal of regionaal parlement;
- In lidstaten die een overwegend regionale structuur hebben, moeten alle grondwettelijk erkende regio's vertegenwoordigd zijn;

- De vertegenwoordiging van regionale en lokale autoriteiten moet erkend zijn in het institutionele systeem van de lidstaat;
- De structuur en werking van het CvdR moeten in overeenstemming zijn met zijn taken en bevoegdheden;
- Het CvdR moet voldoende financiële middelen en personeel krijgen (OLEC, 1993).

2.6. 1994: het Europees Comité van de Regio's begint zijn werk

De eerste bijeenkomsten van het Europees Comité van de Regio's vinden plaats op 9 en 10 maart 1994 (CVCE, 2016). Als het CvdR zijn werk begint, heerst de opvatting dat het CvdR de democratie in de EU ten goede komt. Zo stelt de president van het Europees Parlement, Egon Klepsch, in een speech voor de leden van het CvdR: "Your Committee, situated between the European and national level and at the same time representing its citizens, will make it possible in the future for our people to make their voices heard formally and officially within the Union at all institutional levels of the democratic system" (Klepsch, 1994, p.1).

Klepsch wijst er in zijn speech ook op dat het CvdR belangrijke taken in het wetgevend proces toebedeeld krijgt: het CvdR heeft invloed op de terreinen economie en sociale cohesie, onderwijs, cultuur, gezondheid en trans-Europese netwerken (Klepsch, 1994).

2.7. Taken van het Europees Comité van de Regio's in 1994

Zoals meermaals gesteld is het CvdR opgericht als adviesorgaan. Het geeft advies aan de Europese Commissie en de Raad van Ministers. De beleidsterreinen waarop in 1994 advies mag worden uitgebracht worden gekenmerkt door een territoriale dimensie, zoals landbouw, cohesie en milieu (Abels & Battke, 2019). Het CvdR vervult hiermee aanvankelijk een vergelijkbare functie als het al eerder opgerichte Europees Economisch en Sociaal Comité (Abels & Battke, 2019).

In de beginjaren van het CvdR kunnen adviezen ogenschijnlijk makkelijk genegeerd worden. Hierdoor zijn sommige academici van mening dat het CvdR een nutteloos orgaan is (Piattoni, 2019, p.22). In deze beginfase wordt het CvdR daarnaast met een tweede probleem geconfronteerd: uiteenlopende verwachtingen. Enerzijds wordt het CvdR door de Europese Commissie en relatief sterke subnationale overheden, zoals de Duitse deelstaten, gezien als "a representative chamber of regional interests and minority nationalisms" (Piattoni & Schönlau, 2015, p.32). Anderzijds wordt het CvdR door overkoepelende organisaties van Europese subnationale overheden, zoals de AER en de CEMR, gezien als "consultative committee of regional and local experts" (Piattoni & Schönlau, 2015, p.32).

In 1994 is het takenpakket van het CvdR dus alleszins onduidelijk. Er zijn uiteenlopende visies op de taken die door de instelling vervuld dienen te worden. Niettemin heeft het CvdR één duidelijke taak: advies geven op terreinen met een territoriale dimensie.

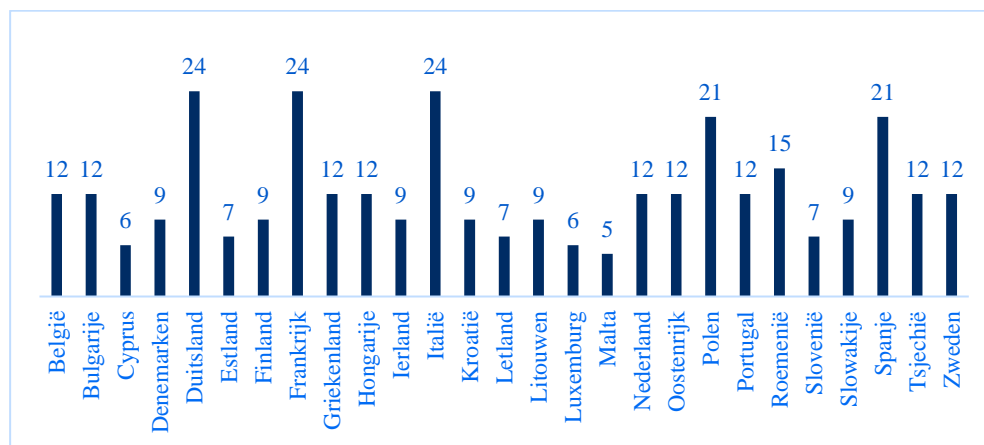
2.8. Taken van het Europees Comité van de Regio's in 2022

Anno 2022 heeft het CvdR aanzienlijk meer taken dan in 1994. Het CvdR geeft nu advies over nieuwe wetten "that have an impact on regions and cities" (European Committee of the Regions, 2013-a). Concreet betekent dit dat het CvdR adviseert over 70% van de wetgeving van de EU (European Committee of the Regions, 2013-a). Deze wetgeving kan op tal van terreinen betrekking hebben, waaronder economie, werkgelegenheid en sociale zaken, onderwijs, jeugd, cultuur en sport, milieu, energie en klimaatverandering, transport en gezondheidszorg (European Committee of the Regions, 2013-a). Als het CvdR op deze terreinen niet om advies wordt gevraagd, mag het een rechtszaak

aanspannen bij het Hof van Justitie van de Europese Unie om het genomen besluit nietig te laten verklaren (European Union, z.d.; Europees Parlement, z.d.).

Buiten de terreinen waar verplicht om advies van het CvdR moet worden gevraagd, hebben de Europese Commissie, het Europees Parlement en de Raad van Ministers de mogelijkheid om advies te vragen op alle andere terreinen. Bovendien mag het CvdR nieuwe onderwerpen op de agenda van de EU zetten (European Committee of the Regions, 2013-a).

Het CvdR moet inmiddels dus op veel meer terreinen om advies gevraagd worden dan in 1994. Door de mogelijkheid naar het Hof van Justitie van de EU te stappen als niet om advies gevraagd wordt op terreinen die subnationale overheden beïnvloeden, is het bovendien moeilijker geworden het CvdR te omzeilen. Daarnaast heeft het CvdR sinds 1994 meer leden gekregen: het bestaat nu uit 329 leden. *Figuur 2* toont het aantal leden per lidstaat.

Figuur 2. Aantal leden Europees Comité van de Regio's per lidstaat in 2022. Op basis van European Committee of the Regions, z.d.

De leden van het CvdR worden voor 5 jaar benoemd. Zij komen ongeveer 6 keer per jaar bijeen om politieke prioriteiten en meningen over EU-wetgeving te bespreken (European Committee of the Regions, 2013-a). De leden moeten democratisch verkozen zijn of een politiek mandaat van hun lidstaat hebben (European Committee of the Regions, 2013-b).

2.9. Ontwikkeling Europees Comité van de Regio's

Sinds de oprichting in 1994 is het CvdR machtiger geworden. Allereerst is het aantal beleidsterreinen, waarop het CvdR om advies moet worden gevraagd, toegenomen. Het CvdR brengt nu advies uit op alle terreinen die lokale en regionale overheden beïnvloeden (Abels & Battke, 2019). Daarnaast mag de Europese Commissie op deze beleidsterreinen geen besluit nemen voordat zij advies heeft gevraagd én ontvangen van het CvdR. In de beginfase is het daarentegen onduidelijk of de adviezen van het CvdR door de Europese Commissie gehoord en meegenomen worden (Abels & Battke, 2019). Verder is de relatie tussen het CvdR en de Europese Commissie geïntensiveerd. Het CvdR ontvangt de wetsontwerpen van de Commissie nu in een vroeger stadium, zodat het tijd heeft om uitgebreide, breed gedragen adviezen uit te werken (Abels & Battke, 2019). Tot slot onderhoudt het CvdR nu relaties met alle belangrijke Europese instellingen. In de beginperiode heeft het CvdR daarentegen enkel contact met de Europese Commissie.

De locus van dit onderzoek, het Europees Comité van de Regio's, is in dit hoofdstuk besproken. In het volgende hoofdstuk wordt de theorie waarop dit onderzoek berust uiteengezet.

3. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden twee benaderingen besproken waarbinnen de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG geplaatst worden: het intergouvernementalisme en Multi-Level Governance.

3.1. Intergouvernementalisme

Vanuit het *intergouvernementalisme* wordt gesteld dat nationale actoren dominant zijn op het wereldtoneel (Crombez et al., 2006). In internationale arena's, zoals de EU, worden besluiten door nationale overheden op basis van unanimiteit genomen, met weinig tot geen inspraak van Europese instellingen of subnationale overheden (Cini & Borrágan, 2018; Allerkamp, 2009). Subnationale overheden voeren voornamelijk de wetten en regels van de nationale overheid uit (Toonen et al., 2007). Zij kunnen ook enige invloed uitoefenen op nationaal en Europees beleid, maar alleen binnen de kaders die gesteld worden door de nationale overheid (Toonen et al., 2007).

Er kan op drie manieren sprake zijn van intergouvernementalisme. Allereerst kan de besluitvormingsprocedure juridisch intergouvernementeel zijn. In de context van de EG betekent dit dat besluiten enkel door lidstaten genomen worden. De formele rol van supranationale en subnationale overheden in het besluitvormingsproces is beperkt (Smeets & Beach, 2020). Daarnaast kan het proces intergouvernementeel zijn. In de context van de EG betekent dit dat intergouvernementele organen van de EG, zoals de Europese Raad of de Raad van Ministers, een dominante rol in het besluitvormingsproces spelen. De werkelijke rol van supranationale en subnationale overheden in het besluitvormingsproces is beperkt (Smeets & Beach, 2020). Tenslotte kan het resultaat intergouvernementeel zijn. In de context van de EG houdt dit in dat EU-lidstaten bepalend zijn voor de vormgeving van besluiten in de praktijk. Supranationale en subnationale instellingen hebben weinig invloed op de manier waarop besluiten geïmplementeerd worden (Smeets & Beach, 2020).

De verschillende manieren waarop er sprake kan zijn van intergouvernementalisme, hebben één overeenkomst: nationale overheden staan centraal. In Europees verband betekent dit dat de lidstaten domineren ten opzichte van Europese instellingen en subnationale overheden. In deze paragraaf wordt stilgestaan bij de manier waarop de ontwikkeling van het Europees project vanuit het intergouvernementalisme begrepen kan worden. Daarna wordt liberaal intergouvernementalisme besproken en wordt toegelicht wat een poortwachter is. Tenslotte wordt besproken wat dit voor de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG zou betekenen.

3.1.1. Intergouvernementalisme in de Europese context

Intergouvernementalisten stellen dat Europese samenwerking gepaard gaat met kosten en baten. Nationale overheden zullen samenwerken als de voordelen van EU-lidmaatschap groter zijn dan de baten van EU-lidmaatschap. Zij achten het daarnaast noodzakelijk dat Europese integratie zorgt voor een toename van efficiëntie omtrent het maken van afspraken met andere staten: als de efficiëntie niet toeneemt willen nationale overheden niet vergaand samenwerken (Cini & Borrágan, 2018). Het beschermen van nationale belangen staat altijd centraal als besloten wordt tot Europese samenwerking en integratie (Cini & Borrágan, 2018).

Europese samenwerking draait verder in belangrijke mate om onderhandelen. De theorie van onderhandelen berust binnen het intergouvernementalisme op drie aannames:

- Onderhandelingen over het wijzigen van verdragen vinden plaats binnen een niet-dwingend systeem op basis van unanimiteit. Nationale overheden kunnen afspraken, waardoor zij slechter af zijn dan als zij unilateraal besluiten, tegenhouden;

- De voordelen van samenwerking met andere staten zijn groter dan de transactiekosten die hiermee gepaard gaan, omdat de informatie en ideeën die noodzakelijk zijn voor efficiënte onderhandeling in ruime mate en goedkoop kunnen worden ingewonnen;
- De verdeling van voordelen reflecteert relatieve onderhandelingsmacht. De onderhandelingsmacht van één overheid hangt af van de waarde die zij hecht aan een overeenkomst in vergelijking met haar beste alternatief. Als een overheid het bereiken van een overeenkomst belangrijk acht, omdat het alternatief als ongewenst wordt gezien, is haar onderhandelingsmacht beperkt. Deze overheid zal dan minder voordelen uit de onderhandeling kunnen krijgen (Moravcsik, 2013, pp.60-62).

Uit deze aannames blijkt dat nationale overheden in geen geval ergens toe gedwongen kunnen worden. De hoeveelheid voordelen die zij uit een onderhandelingsproces verkrijgen verschilt wel tussen nationale overheden, afhankelijk van hun relatieve onderhandelingsmacht.

Uit de benadering van het intergouvernementalisme blijkt verder dat Europese samenwerking voortkomt uit de veronderstelling van staten dat gezamenlijke oplossingen nodig zijn voor gezamenlijke problemen (Cini & Borrágan, 2018). Samenwerking gaat niet verder dan absoluut noodzakelijk om de gezamenlijke problemen op te lossen. Soevereiniteit van nationale staten wordt zoveel mogelijk gewaarborgd. Soevereiniteit kan hierbij verschillende betekenissen hebben. Allereerst kan soevereiniteit gezien worden als “the legal capacity of national decision-makers to take decisions without being subject to external restraints” (Cini & Borrágan, 2018, p.71). Soevereiniteit kan daarnaast gedefinieerd worden als “the right to hold and exercise power” (Cini & Borrágan, 2018, p.71). Beide betekenissen van soevereiniteit zijn relevant in de context van intergouvernementalisme. De benadering gaat ervan uit dat nationale overheden ten opzichte van subnationale overheden hiërarchisch opereren. Nationale overheden hebben het recht macht uit te oefenen over subnationale overheden en Europese instellingen. Zij zijn bovendien niet onderworpen aan deze subnationale en supranationale overheden.

Het feit dat soevereiniteit van nationale staten prioriteit heeft, betekent echter niet dat deze soevereiniteit niet gedelegeerd kan worden. Als nationale overheden van mening zijn dat het overdragen van bepaalde functies van belang is om samenwerking effectief te laten verlopen, kunnen zij hun soevereiniteit om deze functies uit te oefenen overdragen aan andere organen (Cini & Borrágan, 2018). Intergouvernementalisten merken hierbij wel op dat taken slechts beperkt overgedragen worden aan andere organen. De Europese instituties die deze verantwoordelijkheden overnemen worden bovendien gezien als bedienden van de lidstaten (Cini & Borrágan, 2018). Beslisbevoegdheid berust enkel bij de instituties die uit nationale ambtsdragers bestaan: de Europese Raad en de Raad van Ministers. Deze instellingen nemen besluiten op basis van consensus, waardoor nationale overheden in belangrijke mate hun besluitvormingsmacht behouden (Fabbrini, 2017).

Aansluitend hierop stellen intergouvernementalisten dat belangrijk beleid, zoals financieel beleid, alleen geëuropeaniseerd kan worden als lidstaten de controle behouden via bijvoorbeeld de Europese Raad (Fabbrini, 2013). Andere Europese instellingen, zoals de Europese Commissie, hebben primair de taak transactiekosten van onderhandelingen tussen lidstaten te verminderen (Fabbrini, 2013); zij staan dus te allen tijde in dienst van de lidstaten (Cini & Borrágan, 2018).

3.1.2. Liberaal intergouvernementalisme

Er bestaan verschillende varianten op het intergouvernementalisme. Voor dit onderzoek is het relevant één van deze varianten te bespreken: het liberaal intergouvernementalisme.

Liberaal intergouvernementalisten beschouwen de EG als “a successful intergovernmental regime designed to manage economic interdependence through negotiated policy coordination and emphasizes the importance of both the preferences and the power of states” (Cini & Borrágan, 2018, pp.76-77). Volgens deze definitie houdt de EG zich bezig met economische vraagstukken. Hierbij wordt getracht de economische afhankelijkheid in goede banen te leiden door coördinatie van beleid. Liberaal intergouvernementalisten benadrukken dat de voorkeuren en macht van nationale overheden altijd centraal blijven staan.

Op basis van het liberaal intergouvernementalisme wordt daarnaast gesteld dat besluiten binnen de EG genomen worden op basis van de ‘kleinste gemene deler’. Hierbij worden duidelijke grenzen gesteld aan de bevoegdheden van Europese instellingen: soevereiniteit wordt beperkt overgedragen (Cini & Borrágan, 2018). Soevereiniteit wordt bovendien vooral overgedragen in situaties waarin overheden sterke binnenlandse bondgenoten hebben (Moravcsik, 1995). Ook zijn overheden bereid soevereiniteit over te dragen als zij geloofwaardigheid willen creëren; dit geldt met name voor situaties waarin het voor lidstaten verleidelijk is het gesloten compromis niet na te leven (Moravcsik, 1995). Binnen het liberaal intergouvernementalisme wordt dus, in tegenstelling tot het algemeen intergouvernementalisme, erkend dat staten ook beslisbevoegdheid overdragen aan Europese instellingen, zoals de Europese Commissie.

Tenslotte verschilt het liberaal intergouvernementalisme fundamenteel van het algemeen intergouvernementalisme omtrent de kijk op padafhankelijkheid. Op basis van het intergouvernementalisme wordt gesteld dat er geen sprake is van padafhankelijkheid: het pad van Europese integratie is niet onvermijdelijk (Cini & Borrágan, 2018). Liberaal intergouvernementalisten stellen daarentegen dat er wel degelijk sprake is van padafhankelijkheid in het Europees project. Belangrijke besluiten worden binnen de EG niet anarchistisch genomen, maar op basis van eerdere besluiten. Deze eerdere besluiten vormen dus de status quo van waaruit vertrokken wordt bij het nemen van nieuwe besluiten (Moravcsik, 1995). Van belang is verder dat Europese instellingen, zoals de Europese Commissie, invloed uitoefenen op de dagelijkse besluiten. Lidstaten delegeren vaak bewust macht naar deze instellingen (Moravcsik, 1995).

3.1.3. Poortwachters

De benadering van het intergouvernementalisme kan gebruikt worden om Europese samenwerking tussen staten te verklaren. Eén component van de benadering dient nog behandeld te worden: binnen het intergouvernementalisme wordt de nationale overheid gezien als een poortwachter.

Een poortwachtersinstelling is “a collective choice process in which the first-stage player has a procedural right to implement unilaterally an exogenous status quo policy, in which case the second-stage player is denied the opportunity to participate in collective choice” (Crombez et al., 2006, p.2). Eén actor speelt een dominante rol in besluitvorming: andere actoren hebben geen recht op deelname. In de context van de EG zou dit betekenen dat de nationale overheid dominant is: subnationale overheden mogen alleen binnen grenzen participeren op het internationaal toneel.

Binnen het intergouvernementalisme is er sprake van poortwachtersmacht. Een overheidsorgaan of groep heeft poortwachtersmacht als “it has a gatekeeping right and the right produces an outcome that the gatekeeper prefers to the outcome that would have resulted if it did not have a gatekeeping right” (Crombez et al., 2006, p.3). Een overheidsorgaan dat poortwachtersmacht heeft, heeft bij definitie ook het poortwachtersrecht: “the governing procedures of the body allow the individual or group not to act on specific proposals, and if the certain consequences of such inaction is that an exogenously determined status quo policy remains in effect” (Crombez et al., 2006, p.2-3). Binnen het intergouvernementalisme hebben nationale overheden poortwachtersmacht. Nationale overheden kunnen immers niet alleen

besluiten de status quo te handhaven, maar zij kunnen er ook voor zorgen dat een betere uitkomst tot stand komt. Deze uitkomst hoeft bovendien niet in lijn te zijn met de wensen van subnationale overheden. Uitkomsten die tegenstrijdig zijn aan de wensen en belangen van subnationale overheden kunnen enkel bereikt worden doordat nationale overheden het poortwachtersrecht hebben.

3.1.4. Verwachtingen voor percepties Nederlandse overheid en VNG

Uit onderzoek blijkt dat de nationale overheid zich nog vaak opstelt als poortwachter: “voorts merken we dat de centrale overheid nog vaak als poortwachter van subnationale mobilisatie in de EU fungeert” (Verhelst, 2017, p.25). Het is daarom aannemelijk dat de Nederlandse overheid zowel rondom de oprichting van het CvdR als nu de poortwachtersfunctie van belang acht. Het is dus plausibel dat de benadering van het intergouvernementalisme in beide perioden belangrijk is.

In lijn met het intergouvernementalisme kan verwacht worden dat de Nederlandse overheid ofwel niet gelukkig is met de oprichting van het CvdR, ofwel van mening is dat het CvdR geen bedreiging voor de poortwachtersfunctie van de nationale overheid is. Op basis van het intergouvernementalisme kan verder verwacht worden dat de Nederlandse overheid ook in 2022 ongelukkig is met het CvdR, omdat het comité steeds meer taken en verantwoordelijkheden toebedeeld krijgt. Dit ondermijnt mogelijk het primaat van de nationale overheid.

Op basis van het intergouvernementalisme kan daarnaast verwacht worden dat subnationale overheden ofwel weinig zeggen over het CvdR, ofwel wijzen op de dominante rol die de nationale overheid speelt op het internationaal toneel. Subnationale overheden opereren immers binnen de kaders van de nationale overheid: zij zullen in lijn met deze kaders wijzen op de poortwachtersfunctie van de nationale overheid. Op basis van deze verwachtingen wordt de volgende hypothese opgesteld:

H1: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met het intergouvernementalisme.

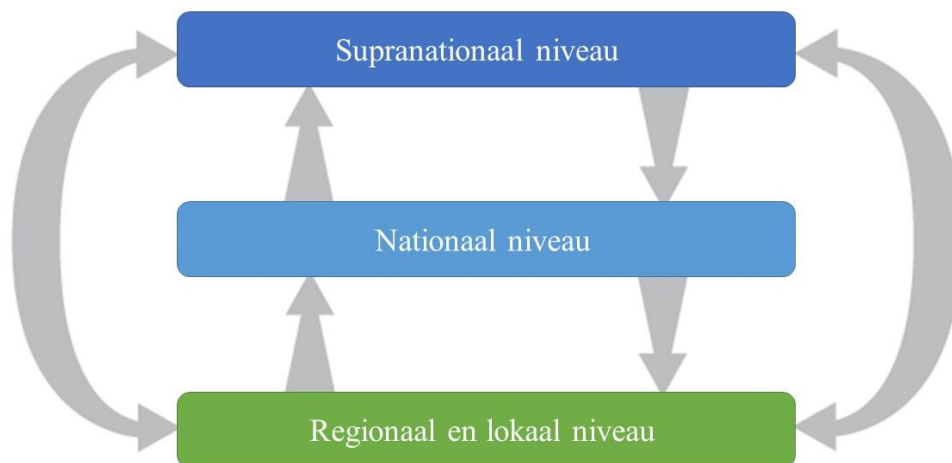
3.2. Multi-Level Governance

Multi-Level Governance kan gedefinieerd worden als “a system of continuous negotiation among nested governments at several territorial tiers” (Bache et al., 2016, p.3). Multi-Level verwijst naar de onderlinge afhankelijkheid tussen overheden die op verschillende niveaus actief zijn. Governance verwijst naar de onderlinge afhankelijkheid tussen overheden en niet-gouvernementele actoren, die eveneens op verschillende territoriale niveaus actief zijn (Bache et al., 2016).

In een systeem van MLG “wordt bestuurd in niet-hiërarchische beleidsnetwerken van onderling afhankelijke statelijke en niet-statelijke actoren” (Verhelst, 2017, p.85). In deze beleidsnetwerken zijn niet alleen overheden, maar ook anderen betrokken. Daarnaast is er zowel een horizontale dimensie als een verticale dimensie (Bache et al., 2016). De verticale dimensie houdt in dat supranationale, nationale, regionale en lokale overheden samenwerken in beleidsnetwerken die territoriale niveaus overstijgen (Bache et al., 2016). De horizontale dimensie houdt in dat ook overheden op eenzelfde territoriaal niveau samenwerken (Bache et al., 2016).

Vanuit MLG wordt verder gesteld dat nationale politieke arena's weliswaar van belang zijn voor het formuleren van nationale voorkeuren, maar dat dit niet de enige belangrijke politieke arena's zijn (Marks et al., 1996-a). Zo is bijvoorbeeld ook de supranationale arena van belang. Hierbij wordt op basis van MLG betoogd dat subnationale overheden niet alleen actief zijn in de nationale politieke arena: ook in de supranationale arena laten zij van zich horen (Marks et al., 1996-a). *Figuur 3* geeft dit systeem van MLG grafisch weer. In tegenstelling tot het intergouvernementalisme wordt vanuit de benadering van

MLG bovendien gesteld dat subnationale overheden buiten de kaders van de nationale overheid kunnen participeren in internationale arena's (Marks et al., 1996-a).

Figuur 3. Interactie tussen verschillende overheidsniveaus in MLG. Op basis van Marks et al., 1996-a

De oprichting van het Europees Comité van de Regio's wordt vaak gezien als een belangrijke stap richting MLG (Piattoni & Schönlaui, 2015; Christiansen, 1997; Dolinar, 2010). Niet langer vindt Europese besluitvorming intergouvernementeel plaats: subnationale overheden krijgen ook een belangrijke rol in het proces. Zij spelen deze rol onafhankelijk en buiten de kaders van de nationale overheid (Verhelst, 2017). In deze paragraaf wordt beschreven hoe de ontwikkeling van het Europees project vanuit MLG begrepen kan worden. Vervolgens wordt een specifieke vorm van MLG omschreven: bypassing. Tenslotte wordt ingegaan op de verwachte percepties van de Nederlandse overheid en de VNG vanuit deze benadering.

3.2.1. Multi-Level Governance in de Europese context

MLG wordt vaak in één adem genoemd met de Europese Unie. Zo wordt MLG gezien als “an approach to the study of EU politics that emphasizes the interaction of the many different actors who influence European policy outcomes” (Cini & Borrágan, 2018, p.471). De nadruk binnen MLG op verschillende spelers maakt de benadering goed bruikbaar op Europees niveau, waar een variëteit aan partijen haar opwachting maakt. De grondleggers van MLG benadrukken hierbij ook de onafhankelijke rol en macht van supranationale instituties, zoals de Europese Commissie (Cini & Borrágan, 2018).

Naast de onafhankelijkheid van supranationale instituties wordt gewezen op de interne verschillen binnen lidstaten. Vanuit MLG wordt gesteld dat nationale staten deze interne verschillen niet kunnen controleren: zij zijn niet in staat controle uit te oefenen op de representatie van individuele, subnationale belangen op Europees niveau (Cini & Borrágan, 2018). Hierbij wordt erop gewezen dat directe relaties tussen Europese actoren en regionale en lokale actoren zijn ontstaan. Subnationale overheden zijn dus aparte actoren op Europees niveau, onafhankelijk van de nationale overheid (Cini & Borrágan, 2018).

Het Europese systeem van MLG biedt verder kansen om meerdere niveaus bij besluitvorming te betrekken. Dit zorgt er echter ook voor dat de gevolgen van deze besluiten op verschillende niveaus onderling afhankelijk worden (Verhelst, 2017). Er ontstaat dus verbondenheid tussen niveaus: het is niet langer mogelijk autonoom beleid te maken en uit te voeren. Autoriteit en invloed worden door meerdere overheidsniveaus gedeeld: het supranationale niveau, het nationale niveau en het subnationale niveau (Bache, 1999).

3.2.2. Bypassing

De kenmerken van MLG zijn inmiddels besproken. Voor dit onderzoek is het echter relevant ook een specifieke vorm van MLG te bespreken: bypassing. Bypassing kan gedefinieerd worden als “the direct communications between the subnational and the trans- or supranational level that circumvent or neglect to interact with the national government” (Hagberg, 2022, p.11). Bij bypassing communiceren subnationale overheden dus direct met een supranationale of transnationale overheid: de nationale overheid wordt omzeild. Subnationale overheden verwerven zelfstandig invloed op een hoger niveau.

Meestal maken subnationale overheden gebruik van bypassing als zij iets anders willen dan hun nationale overheid (Marks et al., 1996-b): de internationale arena’s worden gebruikt om kritiek te uiten op, of zelfs oppositie te voeren tegen, de beleidskeuzes van die nationale overheid (Kübler & Piliutyte, 2007). Op zijn minst worden de belangen van subnationale overheden niet gehoord of serieus genomen door de nationale overheid: het heeft voor subnationale overheden immers geen zin om middelen te besteden aan mobilisatie op Europees en/of internationaal niveau als de nationale overheid hun belangen prima behartigt (Callanan & Tatham, 2014). Oftewel: “supranational mobilization would inherently reflect interest divergence and therefore lead to state bypassing” (Callanan & Tatham, 2014, p.194).

De mate van bypassing is hoger als het bestuur van de nationale overheid van een andere partij is dan het bestuur van de subnationale overheid (Tatham, 2013; Marks et al., 1996-b). Ook vindt er meer bypassing plaats als bevoegdheden door de nationale overheid gecentraliseerd zijn en subnationale overheden dus weinig eigen bevoegdheden hebben (Tatham, 2013). Tot slot is de mate van bypassing hoger als de belangen van subnationale overheden en de nationale overheid onverenigbaar zijn (Callanan & Tatham, 2014).

3.2.2.1. Bypassing in de Europese context

Het Europees Comité van de Regio’s biedt subnationale overheden een mogelijkheid bij uitstek om hun nationale overheden te omzeilen (Tatham, 2008). Het comité moet immers op tal van terreinen verplicht om advies gevraagd worden. Bovendien communiceert het CvdR rechtstreeks met de Europese Commissie en het Europees Parlement: subnationale overheden kunnen via het CvdR dus buiten nationale overheden om direct contact opnemen met en lobbyen bij deze Europese instellingen.

Intergouvernementele opvattingen van nationale overheden worden binnen de EU inderdaad uitgedaagd: “the monopoly of the state on the EU policy process has effectively been challenged by its own regions” (Tatham, 2008, p.4). Directe relaties tussen EU-instituten en subnationale overheden van de lidstaten zijn tot stand gekomen (Cini & Borrágan, 2018). Hierbij proberen zowel sterke als zwakke regio’s, met zowel veel als weinig middelen, de beleidsagenda van de EU te beïnvloeden (Bolgherini, 2020). Het intergouvernementalisme wordt in alle lidstaten van de EU uitgedaagd.

Specifiek wat betreft bypassing door middel van het CvdR wordt vaak gewezen op de relatie met de Europese Commissie. Zo wordt de oprichting van het CvdR door onderzoekers soms beschreven als “an attempt on the part of the Commission and the subnational authorities of the European Union to create direct links with one another that could bypass the ‘gatekeeping’ powers of the national governments” (Piattoni & Schönlau, 2015, p.32). In lijn hiermee heeft het CvdR vooral in twee situaties een goede mogelijkheid tot bypassing:

- Het CvdR kan veel invloed uitoefenen als de Europese Commissie bondgenoten zoekt en het CvdR de standpunten van de Commissie steunt;
- Het CvdR heeft een goede mogelijkheid tot beïnvloeding van het beleid als de Europese Commissie geen duidelijke visie heeft of op zoek is naar suggesties (Tatham, 2008).

In deze situaties heeft het CvdR de mogelijkheid een bondgenootschap te sluiten met de Europese Commissie, waardoor de nationale lidstaten omzeild kunnen worden. Twee instituties staan immers sterker dan één. Bypassing wordt hierdoor makkelijker.

3.2.3. Verwachtingen voor percepties Nederlandse overheid en VNG

Samenwerking tussen verschillende overheidslagen en met andere (maatschappelijke) actoren heeft in Nederland aan belang gewonnen (Teisman et al., 2018). De praktijk van het openbaar bestuur kan met de kenmerken van MLG accuraat beschreven worden (Park & Poelgeest, 2012). Het belang van MLG is in Nederland toegenomen doordat beleidsproblemen complexer zijn geworden, de middelen zijn afgenomen en de samenleving steeds hogere verwachtingen heeft: samenwerken is hierdoor noodzakelijk geworden. Wederzijdse afhankelijkheid is inmiddels de standaard (Park & Poelgeest, 2012). Het is daarom aannemelijk dat de perceptie van de Nederlandse overheid omtrent het CvdR in lijn is met MLG.

Vanuit de benadering van MLG wordt verwacht dat overheden waarde hechten aan samenwerking tussen verschillende niveaus. De nationale overheid in Nederland wordt in alle omstandigheden aangemoedigd andere actoren bij besluitvorming te betrekken: het zoeken naar consensus wordt belangrijk geacht (Andeweg et al., 2020). In de jaren '90 van de vorige eeuw heeft dit Nederlandse poldermodel nationaal en internationaal prestige verworven (Keune, 2016). Ten tijde van de oprichting van het CvdR wordt polderen en consensusvorming dus al belangrijk geacht: de voordelen worden nationaal en internationaal erkend. In deze context is het aannemelijk dat de Nederlandse overheid het CvdR niet alleen nu, maar ook ten tijde van de oprichting in lijn met MLG beschouwt.

Verder geeft het CvdR subnationale overheden de mogelijkheid zich te laten horen in de Europese arena. Dit stelt Nederlandse provincies en gemeenten in staat hun belangen Europees te behartigen. De VNG is één van de belangrijkste en machtigste belangengroepen in Nederland (Andeweg et al., 2020). Het is daarom waarschijnlijk dat zij positief staat tegenover de oprichting van het CvdR, een orgaan waarin zij haar stem kan laten horen. Het is plausibel dat de VNG deze mening nog altijd heeft, omdat het comité steeds meer taken en verantwoordelijkheden heeft gekregen. Op basis van deze verwachtingen wordt de volgende hypothese opgesteld:

H2: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

Vanuit MLG kan, in lijn met de specifieke vorm bypassing, echter ook gesteld worden dat de Nederlandse overheid waarschijnlijk negatief oordeelt over het CvdR, zowel ten tijde van de oprichting als nu. Het CvdR geeft subnationale overheden immers de mogelijkheid hun nationale overheid te omzeilen als zij tegengestelde belangen hebben of zich niet gehoord voelen. Of subnationale overheden ook van de mogelijkheid tot bypassing gebruikmaken is niet relevant, het bestaan van de mogelijkheid vormt een gevaar voor de positie van de nationale overheid.

Het is onwaarschijnlijk dat subnationale overheden en dus ook de VNG altijd op één lijn zitten met de nationale overheid. Het CvdR, dat een mogelijkheid tot bypassing creëert, zou door de VNG dan positief beoordeeld moeten worden. Dit is in lijn met onderzoek: "bypassing is rarely the preferred option but rather a 'fall back' option when intra-state channels are blocked or inefficient" (Callanan & Tatham, 2014, p.202). Opties tot bypassing worden door subnationale overheden dus gewaardeerd als een laatste redmiddel als samenwerking met de nationale overheid onmogelijk blijkt. De kans is groot dat Nederland geen uitzondering is. Op basis van deze verwachtingen wordt de volgende hypothese opgesteld:

H3: Enkel de perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

3.3. Intergouvernementalisme of Multi-Level Governance?

Uit bovenstaande analyse blijkt dat de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR zowel binnen het intergouvernementalisme als binnen Multi-Level Governance mogelijk geschaard kunnen worden. *Tabel 1* vat de belangrijkste kenmerken van de benaderingen samen.

Tabel 1

Kenmerken van de benaderingen

Intergouvernementalisme	Multi-Level Governance
Nationale staten dominant	Onderlinge afhankelijkheid tussen overheidslagen
Hiërarchische verhouding tussen nationale overheid en subnationale overheden	Beleidsnetwerken van nationale overheden, subnationale overheden en non-statelijke actoren
Subnationale overheden opereren binnen kaders nationale overheid op internationaal niveau	Subnationale overheden kunnen onafhankelijk, buiten de kaders van de nationale overheid, participeren op internationaal niveau
Soevereiniteit van de lidstaten wordt gewaarborgd	Verschillende arena's zijn belangrijk
Supranationale instituties bedienen lidstaten	Onafhankelijke rol en macht supranationale instituties
Variant: liberaal intergouvernementalisme	Variant: bypassing

3.3.1. Mogelijkheid van verschuiving

Tot slot is het van belang te bespreken in hoeverre een verschuiving van één benadering naar de andere tussen de oprichting en nu plausibel is. Dit onderzoek is immers ook gericht op de vraag of de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG tussen de twee perioden veranderd zijn.

In *Hoofdstuk 1* is benoemd dat het Europees Comité van de Regio's vaak als keerpunt wordt gezien: sinds de oprichting zou er in grotere mate sprake van Multi-Level Governance in de EU. Het CvdR wordt ten tijde van de oprichting echter ook vaak gezien als een 'papieren tijger', waar nationale overheden niets van te vrezen hebben: "The much heralded Committee of the Regions appears to be little more than an extension of the previous Consultative Committee, since it is only 'consultative' and made up of national quotas of regional representatives who are to be appointed by the Council, i.e. national governments" (Borras-Alomar et al., 1994, p.36). Het CvdR wordt ten tijde van de oprichting door velen gezien als niets nieuws en zeker niet als een stap richting MLG. Het is daarom waarschijnlijk dat de Nederlandse overheid en de VNG ten tijde van de oprichting negatief tegen het CvdR aankijken, in lijn met het intergouvernementalisme.

Het is plausibel dat de kijk op het CvdR inmiddels veranderd is. Zoals beschreven in *Hoofdstuk 2* heeft het CvdR sinds de oprichting steeds meer taken gekregen. De positie ten opzichte van andere Europese instellingen is bovendien versterkt. Daarnaast stelt Hocking al in 1999 dat de houding van nationale overheden is veranderd: nationale overheden richten zich vooral nog op het beheren van de toegang tot internationale arena's in plaats van controle uit te oefenen, wat vanuit de benadering van de poortwachter en dus intergouvernementalisme noodzakelijk wordt geacht. Het intergouvernementalisme lijkt niet langer de dominante visie.

MLG lijkt na de oprichting van het CvdR langzaam dominant te worden. Lange tijd is er echter geen sprake van bypassing. Zo stellen Keating en Hooghe in 2006 dat de nationale staat niet gebypast wordt door subnationale overheden (p.251). Zij voegen hieraan toe: "we are witnessing both a Europeanization and a regionalization of national policy making" (Keating & Hooghe, 2006, p.251). Hun

conclusie is dat beleid weliswaar steeds meer regionaal en Europees van aard is, maar dat de nationale overheid veel invloed behoudt (Keating & Hooghe, 2006).

Inmiddels gebruiken subnationale overheden het CvdR mogelijk wél als manier om de nationale overheid te omzeilen. Groenleer en Hendriks (2020) stellen dat beleid en instituties in toenemende mate Europees van aard zijn; deze Europeanisering stelt subnationale overheden in staat de nationale overheid te passeren. “Indeed, ‘Europeanization’ of policies and institutions has the potential to further increase the rescaling of authority and to result in a reconfiguration of central-local relations, with Dutch municipalities, provinces and regions increasingly bypassing ‘The Hague’ in their dealings with ‘Brussels’” (Groenleer & Hendriks, 2020, p.196). Het CvdR kan dus wellicht als middel tot bypassing gebruikt worden.

Het lijkt erop dat er inderdaad sprake is van een verschuiving van intergouvernementalisme naar MLG, specifiek naar de variant bypassing. In lijn met bypassing wordt echter verwacht dat enkel de perceptie van de VNG is verschoven; de perceptie van de Nederlandse overheid is nog altijd in lijn met het intergouvernementalisme. Op basis van deze verwachtingen wordt de volgende hypothese opgesteld:

H4: De perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is verschoven van intergouvernementalisme ten tijde van de oprichting naar Multi-Level Governance nu.

In dit hoofdstuk is de theoretische grondslag van dit onderzoek uiteengezet. Twee benaderingen zijn besproken: intergouvernementalisme en MLG. Deze benaderingen worden in het volgende hoofdstuk geoperationaliseerd. Ook worden de methoden verantwoord.

4. Methoden

In dit hoofdstuk wordt eerst uiteengezet wat voor soort onderzoek dit is. Vervolgens wordt de casusselectie verantwoord. Hierbij wordt ook uitgelegd wat in dit onderzoek onder ‘de VNG’ en ‘de Nederlandse overheid’ verstaan wordt. Daarna wordt verantwoord waarom vergelijking van perioden noodzakelijk is. Verder wordt besproken welke methoden gebruikt worden om de onderzoeksvraag te beantwoorden. Tenslotte worden de benaderingen uit *Hoofdstuk 3* geoperationaliseerd en wordt ingegaan op de validiteit en betrouwbaarheid van dit onderzoek.

4.1. Kwalitatief, deductief onderzoek

Dit onderzoek is *kwalitatief*. Kwalitatief onderzoek is “een vorm van interpreterend onderzoek waarbij empirische gegevens op een systematische en controleerbare wijze worden verzameld, geanalyseerd, en gerapporteerd” (Plochg & Zwieten, 2007, p.77). Binnen kwalitatief onderzoek wordt meestal de alledaagse, natuurlijke context bestudeerd. De systematische interpretatie van (sociale) fenomenen staat centraal (Plochg & Zwieten, 2007, p.77). Bij kwalitatief onderzoek gaat het om “het beschrijven en/of exploreren van gedrag, van interacties tussen mensen, sociale relaties, ervaringen, meningen, opvattingen en dergelijke, maar ook van zaken als beleid of organisaties die daar direct of indirect uitvloeisel van zijn” (Plochg & Zwieten, 2007, p.78). In dit onderzoek staan de percepties van bij het CvdR betrokken overheden centraal: daarom is besloten kwalitatief onderzoek uit te voeren.

Dit is verder een *deductief* kwalitatief onderzoek. Bij een deductief onderzoek wordt gewerkt vanuit een conceptueel model dat geconstrueerd is op basis van bestaande theoretische inzichten (Doorewaard et al., 2015). Bestaande theorieën worden door de onderzoeker voorafgaand aan het onderzoek diepgaand bestudeerd. Deze theorieën maken de definities van de kernbegrippen van het onderzoek inzichtelijk en helpen om de verschillende dimensies en aspecten van de kernbegrippen te onderscheiden (Doorewaard et al., 2015). De onderzoeker kan bovendien verwachtingen uit de theorieën afleiden (Doorewaard et al., 2015). Op basis van de theorieën kunnen dus hypothesen worden opgesteld. Via empirisch onderzoek wordt vervolgens gekeken of deze hypothesen in de werkelijkheid ondersteund worden (Doorewaard et al., 2015, p.16). Uit *Hoofdstuk 3* is gebleken dat er veel kennis is over intergouvernementalisme en MLG, de benaderingen die in dit onderzoek centraal staan. De belangrijkste aspecten van deze benaderingen zijn duidelijk (zie *Tabel 1*). In *Hoofdstuk 3* zijn ook hypothesen opgesteld: het is dus mogelijk verwachtingen uit de benaderingen af te leiden. De hoeveelheid informatie over intergouvernementalisme en MLG is aanzienlijk: daarom is gekozen voor een deductief onderzoek.

Er is dus sprake van een deductief, kwalitatief onderzoek. Dit onderzoek heeft tot doel menselijke gedragingen te interpreteren aan de hand van hun motieven (Smaling, 2019). Het doel is *verstehen*: de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG moeten duidelijk worden (Smaling, 2019).

4.2. Focus: Nederlandse overheid en VNG

Dit onderzoek richt zich op de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG. In deze paragraaf wordt eerst uitgelegd waarom de casus Nederland is gekozen. Vervolgens wordt besproken wat in dit onderzoek verstaan wordt onder de Nederlandse overheid en de VNG.

4.2.1. Nederland als casus

Zoals in *Hoofdstuk 1* benoemd is de casus Nederland gekozen, omdat Nederland een ‘least-likely’ case is. Een ‘least-likely’ case is “one that, on all dimensions except the dimension of theoretical interest, is predicted not to achieve a certain outcome and yet does so. It is confirmatory” (Gerring, 2007, p.232).

Een ‘least-likely’ case is dus een casus waar de algemene verwachtingen geformuleerd op basis van de theorie het minst waarschijnlijk zijn.

In *Hoofdstuk 3* is de verwachting uiteengezet dat zowel de Nederlandse overheid als de VNG het CvdR als een stap richting MLG beschouwt. Een andere genoemde verwachting is dat de perceptie van de VNG sinds de oprichting verschoven is van intergouvernementalisme naar MLG. Het is echter het minst waarschijnlijk deze percepties in Nederland te zien. Allereerst is Nederland sinds 1848 een gedecentraliseerde eenheidsstaat die bestaat uit drie bestuurslagen: het Rijk, de provincie en de gemeente (De Nederlandse Grondwet, z.d.). In een gedecentraliseerde eenheidsstaat hebben lagere bestuurlijke niveaus bepaalde taken toebedeeld gekregen van de nationale overheid. De nationale overheid is echter dominant: provincies en gemeenten zijn ondergeschikt (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2020-b). De staat is relatief machtig en stelt de kaders waarbinnen subnationale overheden mogen handelen (Schie & Verduin, 2013). Subnationale overheden zijn bovendien sterk afhankelijk van de nationale overheid voor financiële middelen: gemeenten zijn voor ongeveer 60% van hun inkomsten afhankelijk van het Rijk (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2017). Ook voor provincies is het Rijk een belangrijke bron van inkomsten (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2020-a). De nationale overheid is dus grotendeels verantwoordelijk voor de financiering van subnationale overheden in Nederland. Het is plausibel dat de formele en financiële afhankelijkheid van de nationale overheid en de sterke hiërarchische positie van de nationale overheid de mogelijkheden van subnationale overheden tot MLG, specifiek tot bypassing, beperken.

Daarnaast zijn Nederlandse instellingen historisch geen voorstander geweest van subnationale inmenging op Europees niveau (Bruggeman, 2011). Dit geldt zowel voor de nationale overheid als voor de VNG: beide instellingen waren in eerste instantie tegen de oprichting van de Raad van Europese Gemeenten in 1951 (Bruggeman, 2011). Van 1965 tot 1990 bestond er zelfs een aparte delegatie van een aantal Nederlandse gemeenten in deze instantie, omdat de VNG naar hun mening onvoldoende actie ondernam (Bruggeman, 2011). Dat Nederlandse overheden historisch tegen subnationale inmenging in internationale arena’s waren, wijst erop dat intergouvernementalisme de dominante benadering was. De nationale overheid was van mening dat zij de enige actor was die internationaal actief mocht zijn en de VNG onderschreef dat standpunt. Dit toont nogmaals aan dat Nederland een ‘least-likely’ case is. Als de Nederlandse overheid en de VNG in 1990 van mening zijn dat de internationale arena aan de nationale overheid is voorbehouden, dan is het onwaarschijnlijk dat zij de oprichting van het CvdR in 1992 als een mogelijkheid voor MLG zien.

4.2.1.1. Waarom een ‘least-likely’ case?

Een ‘least-likely’ case wordt gebruikt om een theorie of benadering te bevestigen. Het doel is te achterhalen hoe waarschijnlijk het is dat de benadering juist is (Gerring, 2007). Dit soort onderzoek is effectief als het mogelijk is de benadering te bevestigen of te ontkrachten. De mate waarin een benadering bevestigd kan worden hangt af van het aantal voorspellingen dat op basis van de theorie gedaan kan worden en hoe riskant elke individuele voorspelling is (Gerring, 2007). Uit *Hoofdstuk 3* is gebleken dat op basis van de benaderingen van intergouvernementalisme en MLG hypothesen opgesteld kunnen worden. Aan de hand van de benaderingen kunnen dus voorspellingen gedaan worden: zij kunnen daarom bevestigd of ontkracht worden. De benaderingen lenen zich hierdoor voor een ‘least-likely’ case.

De keuze voor een ‘least-likely’ case maakt het makkelijker het onderzoek te generaliseren naar andere Europese landen. Als betrokken overheden in Nederland het CvdR als een stap richting MLG zien, is het namelijk waarschijnlijk dat andere Europese overheden dit hetzelfde zien. Het is immers onwaarschijnlijk deze perceptie in Nederland aan te treffen. De Nederlandse casus kan dus belangrijke

inzichten bieden. Voorzichtigheid moet echter in acht worden genomen. Het gebruik van een ‘least-likely’ case heeft namelijk ook nadelen. Zo is het binnen sociaalwetenschappelijk onderzoek onwaarschijnlijk sluitend bewijs te vinden: “one does not commonly find single case studies offering knock-out evidence for a theory” (Gerring, 2007, p.236). Dit onderzoek kan daarom een bescheiden maar niet beslissende bijdrage leveren aan de discussie in de wetenschap omtrent de vraag of de EU richting MLG verschuift.

4.2.2. De Nederlandse overheid en de VNG

De Nederlandse overheid wordt in dit onderzoek gezien als de Staten-Generaal, de Permanente Vertegenwoordiging, de regering, de staatssecretarissen en de ministeries, inclusief ambtenaren werkzaam op deze ministeries. Binnen deze categorieën worden degenen meegenomen die in functie zijn in de twee perioden die centraal staan in dit onderzoek: 1991-1994 en 2019-2022.

Naast de nationale overheid richt dit onderzoek zich op de VNG. “Alle gemeenten van Nederland zijn lid van de VNG. Daarnaast behoren ook de gewesten Aruba en Curaçao en de bijzondere gemeenten Bonaire, Saba en Sint Eustatius tot de vereniging” (VNG, z.d.-b). De VNG is een vertegenwoordiger voor alle Nederlandse gemeenten en het overzeese deel van het Koninkrijk. Aangezien deze scriptie enkel gebaseerd is op documenten van de VNG en interviews met medewerkers, kan echter geen uitspraak worden gedaan over de percepties van aparte gemeenten of de overzeese gebieden. De VNG omvat in dit onderzoek daarom enkel het bestuur en de medewerkers van de VNG.

4.3. Twee perioden

In *Hoofdstuk 1* is benoemd dat in dit onderzoek twee perioden worden vergeleken: 1991-1994 en 2019-2022. De periode 1991-1994 is gekozen om de percepties omtrent de oprichting te achterhalen. Op 4 februari 1991 vindt tijdens het Luxemburgs Voorzitterschap de eerste Intergouvernementele Conferentie (IGC) over de Europese Politieke Gemeenschap plaats (Bos, 2008). Tijdens deze IGC beginnen de onderhandelingen die uiteindelijk resulteren in het Verdrag van Maastricht, waarmee ook het Europees Comité van de Regio's wordt opgericht (Bos, 2008). Aangezien in 1991 gestart wordt met de onderhandelingen, is dit jaar als begin van de periode gekozen. Het CvdR komt uiteindelijk tot stand in 1994: dit jaar is daarom als einde van de periode gekozen. De periode 2019-2022 is gekozen om de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG anno nu te ontdekken. Een periode van een aantal jaar is gekozen om de huidige percepties zo goed mogelijk in beeld te krijgen. 2022 is als eindjaar genomen, omdat dit het meest recente jaar is dat ten einde is gekomen.

Twee perioden worden in dit onderzoek vergeleken, omdat het plausibel is dat de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG omtrent het CvdR zijn gewijzigd. Sinds de oprichting is het CvdR flink veranderd: het takenpakket is uitgebreid en het aantal leden is toegenomen (zie *Hoofdstuk 2*). Bovendien is duidelijker hoeveel invloed het CvdR kan uitoefenen, onder andere door verschillende onderzoeken hiernaar. Het is aannemelijk dat de percepties van de betrokken overheden, in reactie op de aanpassingen van het CvdR, veranderd zijn. Het is interessant te onderzoeken of dit inderdaad het geval is: een veranderde perceptie kan gevolgen hebben voor de gedragingen van de betrokken overheden ten opzichte van het CvdR én elkaar. Daarom worden in dit onderzoek twee perioden vergeleken.

4.4. Archiefonderzoek en interviews

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, worden parlementaire documenten, regeringsdocumenten en documenten van de VNG onderzocht. Ook worden artikelen bekeken. Daarnaast worden interviews gehouden. Om de documenten en interviews te analyseren wordt gebruikgemaakt van de codering zoals

weergegeven in *Tabel 4. Appendix A* toont de interview guide voor de periode 1991-1994; de interview guide voor de periode 2019-2022 is te zien in *Appendix B*.

4.4.1. Waarom archiefonderzoek?

Bij een documentanalyse “worden documenten verzameld die door menselijke gedragingen tot stand zijn gekomen” (Plochg & Zwieten, 2007, p.85). Documenten in een archief zijn altijd het resultaat van menselijke gedachten, motieven en visies die op papier zijn gezet (Plochg & Zwieten, 2007). Archiefstukken kunnen daarom inzicht bieden in de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG.

“Archived qualitative data are a rich and unique, yet too often unexploited, source of research material” (Corti, 2007, p.37). Archiefstukken zijn een rijke bron van data die inzicht bieden in percepties. Een ander voordeel van archiefonderzoek is dat documenten tekst bevatten die zonder tussenkomst van de onderzoeker tot stand is gekomen (Plochg & Zwieten, 2007). Het is hierdoor mogelijk de analyse exact te herhalen: anderen kunnen dezelfde documenten onderzoeken (Plochg & Zwieten, 2007). De betrouwbaarheid van een documentanalyse is dus groot: met de codering zoals weergegeven in *Tabel 4* en de documenten zou een andere onderzoeker tot dezelfde conclusies moeten kunnen komen.

Een documentanalyse heeft echter ook nadelen. Zo is de informatiewaarde van een document niet altijd groot (Plochg & Zwieten, 2007). Documenten zijn daarnaast vaak in lijn met het beleid en de procedures van de organisatie, de agenda van de directeurs van de organisatie en/of reflecteren de percepties van de specifieke organisatorische eenheid die zich bezighoudt met archivering (Bowen, 2009, p.32). Het is daarom onzeker of documenten de werkelijke percepties van de organisatie weergeven. Bovendien zijn documenten contextafhankelijk. Dit geldt echter ook voor de meeste andere kwalitatieve onderzoeksmethoden, zoals interviews en observaties (Plochg & Zwieten, 2007).

4.4.2. Waarom interviews?

In dit onderzoek wordt gebruikgemaakt van semigestructureerde interviews. In semigestructureerde interviews “the questions are pre-planned prior to the interview but the interviewer gives the interviewee the chance to elaborate and explain particular issues through the use of open-ended questions” (Alsaawi, 2014, p.151).

Het houden van interviews is een goede manier om inzicht te krijgen in de percepties en ervaringen van individuen. Interviews leveren namelijk brede, diepe inzichten in individuele perspectieven op. Zij kunnen de denkwijzen en redeneringen van individuen in beeld brengen (Plochg & Zwieten, 2007). Semigestructureerde interviews specifiek bieden de mogelijkheid om diepe, rijke antwoorden te krijgen (Alsaawi, 2014). Interviews zijn daarom een goede aanvulling op de documenten.

Het combineren van de documentanalyse met interviews maakt het bovendien mogelijk hetgeen niet gezegd wordt in documenten aan het licht te brengen. Documenten kunnen beperkte of gecensureerde informatie bevatten (Reulink & Lindeman, 2005). Wegens politieke gevoeligheid of strategische overwegingen wordt namelijk niet alles in documenten opgeschreven. Door de documenten aan te vullen met interviews, kan inzicht verkregen worden in de politieke gevoeligheden en strategische overwegingen die mogelijk gespeeld hebben, evenals hetgeen wegens deze gevoeligheden en overwegingen niet op papier is gezet.

Daarnaast is te verwachten dat het aantal schriftelijke bronnen over de percepties van de nationale overheid en de VNG omtrent het CvdR beperkt is. De EU bestaat namelijk uit een variëteit aan instellingen. Het Verdrag van de Europese Unie identificeert zeven instanties specifiek als instellingen van de EU: het Europees Parlement, de Europese Raad, de Raad van Ministers, de Europese Commissie, het Hof van Justitie van de Europese Unie, de Europese Centrale Bank en de Europese Rekenkamer

(Hodson & Peterson, 2017). Deze instellingen worden vaak gezien als de belangrijkste instellingen van de EU (Hodson & Peterson, 2017). Het is daarom aannemelijk dat de nationale overheid en de VNG zich voornamelijk op deze instellingen focussen; schriftelijke bronnen zullen dan ook vooral percepties over deze instellingen bevatten. De verwachting is dus dat, zowel voor de periode 1991-1994 als voor de periode 2019-2022, het aantal schriftelijke bronnen dat gevonden wordt over het CvdR gering is. Dit maakt mondelinge bronnen belangrijk als aanvulling op de schriftelijke bronnen.

Nadeel van het houden van interviews is dat ook interviews contextafhankelijk zijn (Ploch & Zwieter, 2007). Bovendien kost het houden en analyseren van interviews veel tijd (Reulink & Lindeman, 2005). Verder moeten respondenten voor de periode 1991-1994 terugrijpen op hun herinneringen aan die tijd. Het geheugen is niet altijd betrouwbaar: “mensen vergeten veel en onthouden vertekend” (Hagen, 1998, p.5). Daarnaast is het onmogelijk interviews exact te herhalen: respondenten geven nooit identieke antwoorden. In dit onderzoek is gepoogd de replicerbaarheid van de interviews te vergroten door gebruik te maken van semigestructureerde interviews aan de hand van een interview guide (zie *Appendix A* en *Appendix B*). Bij herhaling kunnen dezelfde vragen aan dezelfde respondenten gesteld worden: de antwoorden zijn dan niet identiek, maar wel zo identiek als mogelijk is.

4.4.3. Triangulatie

Triangulatie is “het combineren van verschillende theorieën, methoden of databronnen om zo tot betere antwoorden te komen op je onderzoeksvragen” (Menijn et al., 2013, p.1). Triangulatie is een goede manier om de kwaliteit van een onderzoek te verbeteren (Menijn et al., 2013). Door middel van triangulatie kunnen resultaten uit één onderzoeksmethode namelijk geverifieerd worden door de andere onderzoeksmethode (Boer, 2006). In dit onderzoek wordt een documentanalyse gecombineerd met interviews. Verschillende onderzoeksmethoden worden toegepast: er is daarom sprake van triangulatie. De onderzoeksmethoden kunnen elkaars zwakke punten ondervangen: interviews kunnen gebruikt worden om de gedachten achter geschreven tekst te duiden en documenten kunnen dienen als objectieve bron naast de subjectieve interviews.

Het doel van triangulatie is dus de bevestiging van de resultaten uit één onderzoeksmethode door deze methode aan te vullen met een andere onderzoeksmethode. Dit voorkomt beschuldigingen dat “a study’s findings are simply an artifact of a single method, a single source, or a single investigator’s bias” (Bowen, 2009, p.28). Als uit verschillende bronnen en methoden hetzelfde blijkt, is het bewijs steviger. Dit is een belangrijk voordeel van triangulatie.

Daarentegen is het ook mogelijk dat hetgeen door de respondenten verteld wordt, afwijkt van hetgeen in schriftelijke bronnen geschreven staat. Als verschillende bronnen en methoden elkaar niet bevestigen of zelfs tegenspreken, moet voorzichtigheid in acht worden genomen bij het trekken van conclusies. In het geval dat de documenten en interviews elkaar tegenspreken, wordt rekening gehouden met de sterke en zwakke punten van documenten en interviews (zie *Paragraaf 4.4.1* en *4.4.2.*). Ook wordt rekening gehouden met aantallen. Als meerdere documenten en interviews hetzelfde stellen en één document of interview stelt het tegenovergestelde, wordt het waarschijnlijk geacht dat het grotere aantal de werkelijke perceptie van de VNG of de Nederlandse overheid weergeeft. Indien verschillende percepties door eenzelfde aantal bronnen ondersteund worden, wordt rekening gehouden met de kwaliteit van de bronnen aan beide kanten. Daarnaast wordt bekeken hoe dicht de bronnen bij het vuur staan of gestaan hebben: brieven van de regering aan het parlement krijgen dan bijvoorbeeld prioriteit ten opzichte van documenten geschreven door een willekeurige ambtenaar. Voorzichtigheid wordt echter in alle gevallen van tegenspraak in acht genomen bij het trekken van conclusies.

4.5. Archiefonderzoek

De documenten die in dit onderzoek geanalyseerd worden zijn afkomstig uit verschillende archieven. In deze paragraaf wordt besproken welke documenten zijn onderzocht en hoe deze documenten zijn verzameld.

4.5.1. Documenten VNG

De documenten op basis waarvan de percepties van de VNG worden vastgesteld zijn afkomstig uit het online archief van de VNG en van de website van de VNG. Bij de documenten uit het archief gaat het om documenten die zijn opgesteld en/of goedgekeurd door de directie van de VNG. *Figuur 4* toont de zoekterm die gebruikt is om deze documenten in het archief te vinden voor de periode 1991-1994.

Zoekterm 1 Comité – Zoekterm 2 Regio – alle documentsoorten – directie – datumbereik 01-01-1991 t/m 31-12-1994

Figuur 4. Zoekterm documenten archief VNG 1991-1994

23 resultaten komen op basis van deze zoekterm naar voren. Alle resultaten zijn bruikbaar voor dit onderzoek.

Figuur 5 toont de zoekterm die gebruikt is om de documenten voor de periode 2019-2022 in het archief te vinden.

Zoekterm 1 Comité – Zoekterm 2 Regio – alle documentsoorten – directie – datumbereik 01-01-2019 t/m 31-12-2022

Figuur 5. Zoekterm documenten archief VNG 2019-2022

Invoering van deze zoekterm leidt tot 12 resultaten. Deze resultaten zijn eveneens allemaal bruikbaar.

Voor de periode 2019-2022 zijn de documenten uit het archief aangevuld met stukken afkomstig van de website *VNG.nl* (VNG, z.d.-a). Deze stukken omvatten nieuwsberichten en artikelen. *Figuur 6* toont de zoekterm die is ingevoerd op de website.

Comité van de Regio's – Toon alleen resultaten met de exacte combinatie van deze woorden – alle resultaten – nieuwste eerst

Figuur 6. Zoekterm documenten website VNG 2019-2022

79 resultaten komen na het invoeren van deze zoekterm op de website naar voren. 21 van deze stukken vallen buiten de tijdsperiode. 4 stukken zijn artikelen uit *VNG Magazine*. Deze stukken zijn in de analyse meegenomen bij artikelen (zie *Paragraaf 4.5.3.*). De overige 54 documenten zijn in het onderzoek gebruikt.

De documenten uit het archief worden aangevuld met 3 verslagen van Team Europa, de afdeling van de VNG die verantwoordelijk is voor het Europees Comité van de Regio's. Deze documenten zijn aangeleverd door medewerkers van de VNG en zijn afkomstig uit de vastgestelde perioden.

4.5.2. Documenten Nederlandse overheid

De percepties van de nationale overheid worden onderzocht op basis van parlementaire documenten en regeringsdocumenten.

De parlementaire documenten omvatten Kamerstukken, Handelingen en Kamervragen. Deze documenten zijn voor de periode 1991-1994 afkomstig van *Overheid.nl – Historische parlementaire documenten (1814-1995)* (Overheid.nl, z.d.-a). *Figuur 7* toont de gebruikte zoekterm.

Comité van de Regio's – alle documentsoorten – Tweede Kamer en Eerste Kamer – vergaderjaar 1990-1991, 1991-1992, 1992-1993, 1993-1994 en 1994-1995

Figuur 7. Zoekterm parlementaire documenten 1991-1994

Op basis van deze zoekterm komen 47 resultaten naar voren. Tussen deze resultaten zitten 7 dubbelen. 39 documenten zijn bruikbaar voor het onderzoek en worden geanalyseerd.

De parlementaire documenten voor de periode 2019-2022 zijn afkomstig van *Overheid.nl – Parlementaire documenten* (Overheid.nl, z.d.-b). *Figuur 8* toont de gebruikte zoekterm.

Comité van de Regio's – alle documentsoorten – Tweede Kamer en Eerste Kamer – vergaderjaar 2018-2019, 2019-2020, 2020-2021, 2021-2022 en 2022-2023

Figuur 8. Zoekterm parlementaire documenten 2019-2022

Invoering van deze zoekterm leidt tot 392 resultaten. 350 resultaten zijn onbruikbaar. Deze documenten zijn irrelevant voor het onderzoek omdat (1) ze buiten de tijdsperiode vallen of (2) ze noemen het CvDR enkel als volgt: 'Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, de Raad, het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité van de Regio's over...'. Percepties van de Nederlandse overheid komen in deze stukken niet naar voren; ze zijn daarom niet bruikbaar. De overige 42 documenten worden in het onderzoek meegenomen.

Naast de parlementaire documenten worden ook regeringsdocumenten meegenomen. Voor de periode 1991-1994 zijn de documenten afkomstig uit het archief van de VNG. De zoekterm uit *Figuur 4* toont namelijk naast documenten *van* de directie ook documenten *aan* de directie van de VNG, afkomstig van de regering. De resultaten bevatten daarom ook regeringsdocumenten.

Voor de periode 2019-2022 omvatten de regeringsdocumenten de Staat van de Europese Unie van 2019, 2020, 2021 en 2022 en het rapport Tactisch en Praktisch (Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie, 2021). Deze documenten richten zich niet specifiek op het Europees Comité van de Regio's, maar bevatten wel een bredere visie van de regering op de EU.

4.5.3. Artikelen

Tenslotte worden artikelen geanalyseerd. Drie soorten artikelen worden in het onderzoek meegenomen: nieuwsberichten, artikelen uit *Binnenlands Bestuur* en artikelen uit het *VNG Magazine* en zijn voorganger *De Nederlandse Gemeente*.

De nieuwsartikelen voor beide perioden zijn afkomstig van *Nexis Uni* (Nexis Uni, 2023). *Figuur 9* toont de gebruikte zoekterm voor de periode 1991-1994.

Comité van de Regio's – nieuws – datumbereik: 01-01-1991 t/m 31-12-1994

Figuur 9. Zoekterm nieuwsberichten 1991-1994

Na invoering van deze zoekterm komen 22 resultaten naar voren. 14 artikelen zijn geanalyseerd.

Figuur 10 toont de gebruikte zoekterm voor de periode 2019-2022.

Comité van de Regio's – nieuws – datumbereik: 01-01-2019 t/m 31-12-2022

Figuur 10. Zoekterm nieuwsberichten 2019-2022

Deze zoekterm leidt tot 36 resultaten, waarvan er 19 in het onderzoek zijn opgenomen. Voor beide perioden zijn enkel nationale nieuwsmedia geanalyseerd. *Tabel 2* toont de kranten die in de analyse zijn meegenomen.

Tabel 2

Kranten meegenomen in de analyse

De Telegraaf
Het Algemeen Dagblad
De Volkskrant
NRC Handelsblad
Trouw
Het Financieele Dagblad
Reformatorisch Dagblad
Het Parool

Noot. Op basis van Nexis Uni, 2023

De artikelen uit *Binnenlands Bestuur* zijn afkomstig van de website *Binnenlands Bestuur* (Binnenlands Bestuur, z.d.). Enkel voor de periode 2019-2022 zijn artikelen uit *Binnenlands Bestuur* meegenomen. *Figuur 11* toont de gebruikte zoekterm.

Bekijk alle uitgaven - Comité van de Regio

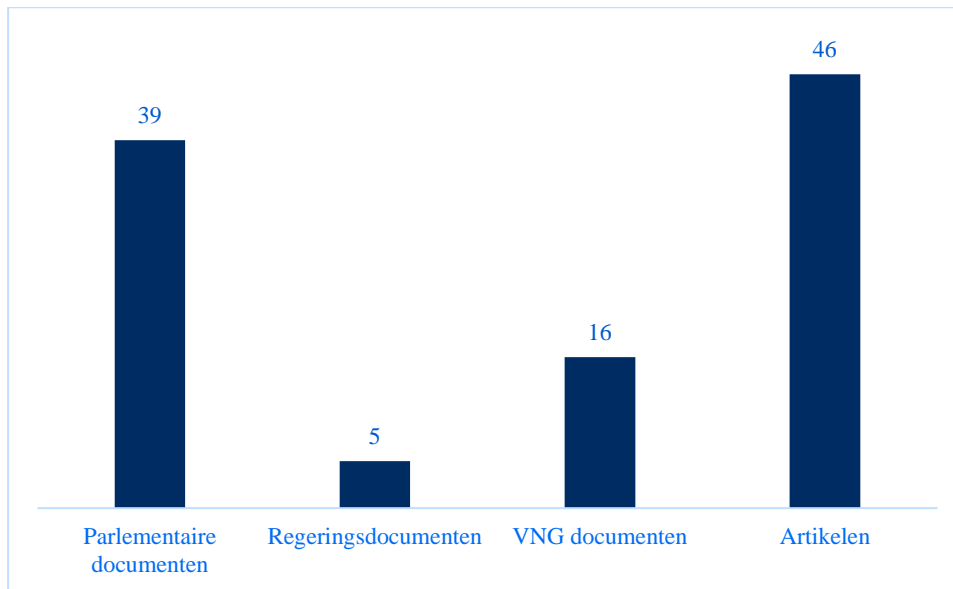
Figuur 11. Zoekterm Binnenlands Bestuur 2019-2022

19 resultaten komen op basis van deze zoekterm naar voren. 5 resultaten vallen buiten de tijdsperiode. Voor dit onderzoek zijn 13 artikelen bruikbaar.

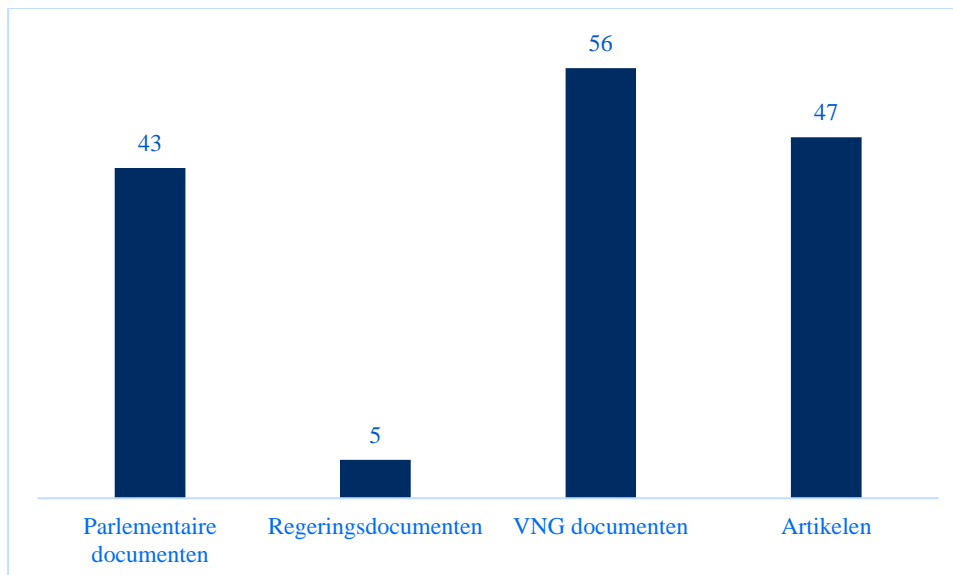
Zowel de artikelen uit het *VNG Magazine* als de artikelen uit *De Nederlandse Gemeente* zijn afkomstig uit het schriftelijk archief van de VNG. Alle magazines zijn doorlopen om de benodigde artikelen te vinden. Uiteindelijk zijn voor de periode 1991-1994 33 artikelen uit *De Nederlandse Gemeente* geanalyseerd. Voor de periode 2019-2022 zijn 15 artikelen uit het *VNG Magazine* in het onderzoek meegenomen.

4.5.4. Totaal aantal documenten

In totaal zijn 257 unieke documenten geanalyseerd: 106 documenten hebben betrekking op de periode 1991-1994 en 151 documenten op de periode 2019-2022. *Figuur 12* toont het aantal documenten per categorie voor de periode 1991-1994; *Figuur 13* het aantal documenten per categorie voor de periode 2019-2022.

Figuur 12. Aantal documenten per categorie 1991-1994

Figuur 13. Aantal documenten per categorie 2019-2022

4.6. Interviews

De documentanalyse wordt in dit onderzoek gecombineerd met interviews. De respondenten zijn geselecteerd aan de hand van de volgende criteria:

- De respondent kent de percepties van de Nederlandse overheid en/of de VNG over het CvdR uit de eerste hand;
- De respondent kan deze percepties inzichtelijk maken voor de periode 1991-1994 en/of de periode 2019-2022;
- De respondent droeg/draagt verantwoordelijkheid voor het CvdR, ofwel ambtelijk, ofwel politiek.

Op basis van deze criteria zijn 8 respondenten geselecteerd en geïnterviewd. Minstens vier respondenten zijn per periode bevraagd. *Tabel 3* toont de respondenten.

Tabel 3*Kenmerken respondenten*

Respondent	Periode	Functie
1	1991-1994	Gemeenteambtenaar
2	1991-1994	Provincieambtenaar
3	1991-1994	VNG ambtenaar
4	1991-1994	Lid Staten-Generaal
5	2019-2022	Gemeenteambtenaar
6	2019-2022	Lid Staten-Generaal
7	2019-2022	Ambtenaar BZK
8	2019-2022	VNG ambtenaar
9	2019-2022	VNG ambtenaar
10	2019-2022	Ambtenaar BZK

In *Tabel 3* zijn 10 respondentnummers opgenomen. Er zijn daarmee meer respondentnummers dan respondenten. Twee respondenten zijn geïnterviewd over twee perioden. Om te voorkomen dat hun identiteit te herleiden is, zijn zij tweemaal in *Tabel 3* opgenomen.

Relatief weinig mensen zijn goed bekend met het CvdR. Bovendien zijn niet alle betrokkenen uit de periode 1991-1994 nog te spreken. De respondenten zijn daarom divers. Alle respondenten die gesproken zijn, kenden of kennen de perceptie van de Nederlandse overheid of de perceptie van de VNG echter uit de eerste hand: zij zijn direct bij de percepties betrokken. Binnen iedere periode is minstens één respondent gesproken over de percepties van de VNG en minstens één respondent over de percepties van de nationale overheid. Een vergelijking van de percepties is mogelijk, maar voorzichtigheid is geboden. De respondenten zijn immers divers en beperkt in aantal.

4.7. Operationalisatie

Om de betrouwbaarheid en validiteit van dit onderzoek te waarborgen, is het van belang de begrippen die besproken zijn in *Hoofdstuk 3* te operationaliseren. Zo kan het onderzoek gerepliceerd worden. *Tabel 4* toont de operationalisatie.

Tabel 4*Operationalisatie intergouvernementalisme en Multi-Level Governance (incl. bypassing)*

Benadering	Definitie	Indicatoren
Intergouvernementalisme	De nationale lidstaten domineren ten opzichte van de Europese instellingen en subnationale overheden	<ul style="list-style-type: none"> - Nederlandse overheid negeert subnationale overheden/ de VNG - Nederlandse overheid nodigt subnationale overheden/ de VNG niet uit bij overleggen omtrent buitenlands beleid - Nederlandse overheid nodigt subnationale overheden/ de VNG niet uit bij overleggen met Europese instellingen - Afwijzing van het CvdR - Gebruik van woorden als onbelangrijk/ nutteloos/ papieren tijger om het CvdR te beschrijven - Woorden als dominant/ domineren worden gebruikt om de rol van de nationale overheid te omschrijven - Hiërarchie tussen de Nederlandse overheid en subnationale overheden/ de VNG belangrijk - Nederlandse overheid bepaalt de kaders waarbinnen subnationale overheden/ de VNG mogen participeren
Multi-Level Governance	Een niet-hiërarchisch systeem van voortdurende onderhandelingen tussen overheden en non-statelijke actoren op verschillende territoriale niveaus	<ul style="list-style-type: none"> - Aanmoediging van het CvdR - Nederlandse overheid nodigt subnationale overheden/ de VNG uit bij overleggen omtrent buitenlands beleid - Nederlandse overheid nodigt subnationale overheden/ de VNG uit bij overleggen met Europese instellingen - Gebruik van woorden als netwerken/ onderlinge afhankelijkheid/ meerdere partijen/ verbondenheid in relatie met het CvdR - Nadruk op samenwerking - Hiërarchie tussen de Nederlandse overheid en subnationale overheden/ de VNG onbelangrijk
<i>Bypassing</i>	Directe communicatie tussen het subnationale en het trans- of supranationale niveau die interactie met de nationale overheid omzeilt	<ul style="list-style-type: none"> - Woorden als omzeilen/ ontlopen/ passeren worden gebruikt om de relatie tussen subnationale overheden/ de VNG en de Nederlandse overheid te omschrijven - Woorden als tegenstrijdige belangen/ kritiek/ oppositie gebruikt in relatie met het CvdR - Nadruk op conflict tussen de Nederlandse overheid en subnationale overheden/ de VNG

4.8. Betrouwbaarheid en validiteit

Het is belangrijk de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek te waarborgen. *Betrouwbaarheid* is “de afwezigheid of het minimaliseren van toevallige vertekeningen” (Plochg & Zwieten, 2007, p.89). Een onderzoek is betrouwbaar als de kans dat de resultaten op toeval berusten klein is. Betrouwbaarheid kan worden opgedeeld in *interne betrouwbaarheid* en *externe betrouwbaarheid*. Interne betrouwbaarheid houdt in dat er geen oneigenlijke invloeden vanuit de onderzoeker zijn (Plochg & Zwieten, 2007). In dit onderzoek wordt getracht deze betrouwbaarheid te waarborgen door de documenten en interviews te analyseren aan de hand van de codering zoals weergegeven in *Tabel 4*. Daarnaast worden de interviews afgenomen met behulp van de interview guide in *Appendix A* en de interview guide in *Appendix B*. Zowel de codering als de interview guide moet ervoor zorgen dat de analyse niet beïnvloed wordt door de onderzoeker. Externe betrouwbaarheid draait om het voorkomen van mogelijke vertekening door de uitvoering van het onderzoek in zijn geheel (Plochg & Zwieten, 2007). In dit onderzoek wordt gepoogd de externe betrouwbaarheid te waarborgen door de documenten op te slaan en te coderen. Bovendien worden de interviews getranscribeerd en eveneens gecodeerd. Op deze manier is duidelijk hoe het onderzoek is uitgevoerd.

Validiteit is “de afwezigheid of het minimaliseren van systematische vertekeningen” (Plochg & Zwieten, 2007, p.89). Een onderzoek is valide als er geen systematische fouten in het onderzoek zitten. Validiteit kan eveneens onderverdeeld worden in *interne validiteit* en *externe validiteit*. Een onderzoek is intern valide als de onderzoeker datgene onderzoekt wat hij zegt te onderzoeken (Plochg & Zwieten, 2007). De interne validiteit van dit onderzoek wordt gewaarborgd door onderzoek te doen op basis van de besproken benaderingen, die geoperationaliseerd zijn tot observeerbare indicatoren (zie *Tabel 4*). Externe validiteit houdt in dat de resultaten van het onderzoek generaliseerbaar zijn (Plochg & Zwieten, 2007). Deze validiteit wordt in dit onderzoek gewaarborgd door de keuze voor Nederland, een ‘least-likely’ case. Door te kiezen voor een cruciale casus is het mogelijk de resultaten te generaliseren, zoals eerder toegelicht (zie *Paragraaf 4.2.1.1.*).

In dit hoofdstuk is verantwoording afgelegd over de in dit onderzoek gebruikte methoden. Intergouvernementalisme en MLG zijn geoperationaliseerd. Er is gereflecteerd op de betrouwbaarheid en validiteit van het onderzoek. Het volgende hoofdstuk bevat de resultaten van het onderzoek.

5. Analyse

In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd of de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG in lijn zijn met het intergouvernementalisme of met Multi-Level Governance. Allereerst wordt de perceptie van de Nederlandse overheid in 1991-1994 bekeken. Vervolgens wordt de perceptie van de VNG in deze periode bestudeerd. Daarna wordt de perceptie van de nationale overheid in 2019-2022 in kaart gebracht, gevolgd door de perceptie van de VNG in deze periode. Tenslotte wordt onderzocht of de huidige percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR verschillen van de percepties ten tijde van de oprichting.¹

5.1. Percepties nationale overheid 1991-1994

In deze paragraaf wordt de perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR in de periode 1991-1994 besproken. Eerst wordt de perceptie over het CvdR ten tijde van de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht (1991) geanalyseerd. Daarna volgt een uiteenzetting van de perceptie gedurende de ratificatie van het verdrag in 1992. Tenslotte wordt de perceptie tijdens de uitvoering van het verdrag (1993-1994) bestudeerd.

5.1.1. Onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht: 1991

Zoals gesteld in *Hoofdstuk 1*, wordt het CvdR in 1992 opgericht in het Verdrag van Maastricht. Verschillende Europese instellingen besteden in 1990 echter reeds aandacht aan subnationale vertegenwoordiging in de EU (zie *Hoofdstuk 2*). De Europese Commissie stelt in dit jaar voor een orgaan in te stellen dat regio's vertegenwoordigt (Commission of the European Communities, 1990). De Europese Raad merkt bovendien op dat consultatie van subnationale instellingen door verschillende lidstaten belangrijk wordt geacht (Bulletin of the European Communities, 1990). Subnationale vertegenwoordiging is daarom voorafgaand aan de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht al onderwerp van gesprek; deze onderhandelingen vinden namelijk eind 1991 plaats en resulteren begin 1992 in ondertekening van het verdrag.

Desondanks wordt de perceptie van de Nederlandse overheid in 1991 gekenmerkt door *weinig belangstelling*. Er zijn geen parlementaire documenten, geen regeringsdocumenten en geen nieuwsartikelen over het CvdR gevonden uit het jaar 1991. Het lijkt erop dat geen van de onderdelen van de nationale overheid in 1991 belangstelling heeft voor het CvdR: het parlement vergadert niet over het CvdR, de regering spreekt er niet over en op ministeries is het evenmin onderwerp van gesprek. Zowel in de aanloop naar de Europese top in Maastricht als tijdens de top is de belangstelling beperkt. Respondent 1 stelt dat de beperkte interesse in het CvdR veroorzaakt wordt door prioritering: de Nederlandse overheid acht andere zaken belangrijker.

Het Verdrag van Maastricht regelt naast de totstandkoming van het CvdR tal van andere dingen, waaronder de instelling van de Economische en Monetaire Unie (EMU), de invoering van de gemeenschappelijke munt de euro en de omvorming van de Europese Gemeenschap tot de Europese Unie (EUR-Lex, 1992). In 1989 valt bovendien de Berlijnse Muur: dit leidt tot de hereniging van Oost- en West-Duitsland in 1990, vlak voor de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht beginnen (Paul, 2003). De periode waarin het CvdR wordt opgericht, wordt dus gekenmerkt door grote veranderingen in Europa. Nederland heeft daarnaast flinke reputatieschade opgelopen door 'Zwarte Maandag': op 30 september 1991 wordt het verdragsvoorstel van Nederland voor het Verdrag betreffende de Europese

¹ Deze analyse is gemaakt op basis van de gecodeerde documenten en interviews. Deze codering is op te vragen bij de onderzoeker.

Unie door de andere lidstaten afgewezen (Bos, 2008). Tegen de achtergrond van deze ontwikkelingen wordt het CvdR gezien als ‘minder belangrijk’. Respondent 1 omschrijft het als volgt:

“Nou ja, ik denk niet dat het het grootste issue was. Ik bedoel, wat was er toen van belang: de EMU, de eenwording van Duitsland, het Verdrag van Maastricht. Nederland had al Black Monday gehad, dus die had wel even iets anders aan zijn hoofd dan het Comité van de Regio’s. (...) Volgens mij speelde dat nauwelijks een rol.”

Na ‘Zwarte Maandag’ is het voor Nederland van belang dat het Verdrag van Maastricht er komt. De Nederlandse regering is in 1991 daarom vooral bezig overeenstemming over het verdrag te bereiken; het CvdR heeft geen prioriteit. Andere zaken zijn belangrijker.

De Nederlandse overheid toont in 1991 dus weinig belangstelling voor het CvdR. Dit geldt zowel voor het parlement als voor de regering en de ministeries. Eén specifieke staatssecretaris toont in deze periode wel interesse in de positie van subnationale overheden op Europees niveau. Staatssecretaris Dankert van Buitenlandse Zaken lijkt het van belang te achten dat de hiërarchie tussen lidstaten en subnationale overheden in stand wordt gehouden. In het tijdschrift *De Nederlandse Gemeente* wordt hij als volgt geciteerd:

“Dankert: ‘Als de Europese Politieke Unie mislukt wordt Europa als gevolg van de interne markt automatisch een Europa van de regio’s. Dan krijgen de lidstaten het knap moeilijk. Het is beter te streven naar een Europa waarin de staten een bepaalde positie houden en de regio’s in relatie tot die lidstaten gezien kunnen worden.’”

(Kramer & Wiersma, 1991-b)

Het artikel waarin Dankert geciteerd wordt, gaat over de totstandkoming van de Europese Politieke Unie; het CvdR wordt niet specifiek genoemd. Dit is eens te meer een aanwijzing dat de belangstelling van de Nederlandse overheid voor het CvdR gering is. De verantwoordelijk staatssecretaris, die hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden van belang lijkt te achten, spreekt zich in de aanloop naar de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht én tijdens de onderhandelingen niet uit tegen de oprichting van het CvdR.

5.1.2. Ratificatie van het Verdrag van Maastricht: 1992

Op 7 februari 1992 wordt het Verdrag van Maastricht door de lidstaten ondertekend (Europa Nu, z.d.). Na de ondertekening van het verdrag, als het geratificeerd moet worden in de lidstaten, neemt de belangstelling voor het CvdR toe. De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR heeft in 1992 een aantal kenmerken. Ten eerste is veel *onduidelijkheid* over het CvdR binnen één onderdeel van de nationale overheid: het parlement. Ten tweede wordt het CvdR gezien als *niet belangrijk*. Ten derde vindt de Nederlandse overheid *hiërarchie* tussen de nationale overheid en subnationale overheden belangrijk. Tot slot is er *discussie* over het CvdR: deze discussie wordt echter enkel in het parlement gevoerd.

In 1992 is er voor het Nederlands parlement veel onduidelijk omtrent het CvdR. Vanuit het parlement worden namelijk veel vragen gesteld over het CvdR (*Aanhangsel Handelingen II, 1991/92, nr.523, 1992; Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.11, 1992; Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.17, 1992; Kamerstukken II, 22800 VII, nr.6, 1992; Kamerstukken Staten-Generaal, 21863, nr.3 herdruk, 1992*). Kamerleden willen weten wat het CvdR precies is, wat het CvdR gaat doen en wie erin komen. Voor de Nederlandse regering en de ministeries zijn de antwoorden op deze vragen daarentegen wel

duidelijk. De vragen van Kamerleden kunnen de verantwoordelijke ministers beantwoorden. Enkel het parlement ervaart dus onduidelijkheid omtrent het CvdR; niet alle onderdelen van de Nederlandse overheid percipiëren dit.

Het CvdR wordt door de Nederlandse overheid verder als niet belangrijk gezien. Dit geldt voor alle onderdelen van de nationale overheid. In 1992 wordt het CvdR nooit besproken in de Eerste en Tweede Kamer. Het onderwerp komt enkel in vaste Kamercommissies af en toe aan bod. Als het CvdR in deze Commissies wordt besproken, wordt erop gewezen dat het slechts een adviserende functie heeft. Uit een verslag van de vaste Commissies voor EG-zaken en voor Financiën blijkt dat het CDA het belang van het CvdR niet inziet:

“Voorts is het de leden van de CDA-fractie onduidelijk waarom de leden op voordracht van de lidstaten benoemd worden, en niet direct door de regionale en lokale lichamen. Het Comité is immers slechts een adviesorgaan.”

(Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.11, 1992)

Er zijn dus aanwijzingen dat het parlement het CvdR als niet belangrijk ziet. Ook de regering lijkt het CvdR als niet belangrijk te beschouwen. Zij is bijvoorbeeld van mening dat de autonomie van de nationale overheid door de oprichting van het CvdR geen gevaar loopt. De mogelijkheid voor subnationale overheden om advies te geven op Europees niveau via het CvdR wordt door de regering dus niet gezien als mogelijkheid voor subnationale overheden om aan de autonomie van de nationale overheid te tornen. Deze perceptie wordt in de volgende memorie van antwoord beschreven:

“Bovendien ziet de regering in een regeling voor adviesbevoegdheid [middels het CvdR] ten behoeve van EG-regelgeving op zichzelf geen bedreiging van de autonomie van de Lidstaten. Aan de autonomie wordt derhalve niet getornd.”

(Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.13, 1992)

De regering en het parlement lijken dus beide van mening dat het CvdR niet belangrijk is. Ministeries percipiëren het CvdR hetzelfde. Respondent 4 vertelt dat alleen het Ministerie van Binnenlandse Zaken en het Ministerie van Justitie zich in 1992 enigszins met het CvdR bezighouden. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken is verantwoordelijk voor interbestuurlijke relaties en beantwoordt daarom de vragen vanuit het parlement over het CvdR. De minister van het Ministerie van Justitie houdt zich persoonlijk bezig met alles omtrent het Verdrag van Maastricht: de persoon is doorslaggevend voor de betrokkenheid van het Ministerie van Justitie, aldus respondent 4. Er zijn dus aanwijzingen dat alle onderdelen van de Nederlandse overheid het CvdR als niet belangrijk percipiëren.

Daarnaast vindt de Nederlandse overheid het belangrijk dat de hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden gewaarborgd blijft. Respondent 1 stelt dat de lidstaat Nederland niet wil dat het CvdR binnen de EU functioneert, zoals regio's binnen federale staten functioneren. Concreet wil Nederland geen subnationale instelling met wetgevende bevoegdheid. Nederland is daarentegen niet tegen het CvdR dat uiteindelijk tot stand komt: ook Nederland ondertekent het Verdrag van Maastricht. Respondent 1 legt uit dat dit minstens acceptatie van het CvdR impliceert:

“De voorzitter Nederland is daar uiteindelijk gewoon mee akkoord gegaan, het is als een compromis naar voren gekomen, en hoe zwaar we daar nou voor of tegen waren... Uiteindelijk moet over een

verdrag natuurlijk per unanimitéit worden gestemd, dus als we het echt niet hadden gewild, dan hadden we gewoon nee gezegd.”

De Nederlandse regering heeft onderhandeld over het Verdrag van Maastricht en heeft het verdrag in 1992 ondertekend: zij is daarom in elk geval niet tegen het CvdR. Het parlement heeft het verdrag geratificeerd. Dit betekent dat ook het parlement met de oprichting van het CvdR akkoord gegaan is. In 1992 is het parlement daarom geen tegenstander van oprichting van het CvdR. De Nederlandse overheid als geheel lijkt dus niet tegen het CvdR.

Hoewel de Nederlandse overheid de oprichting van het CvdR ondersteunt, lijkt zij de hiërarchische relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden in stand te willen houden. Wat betreft het parlement vraagt het CDA in een vaste Commissie hoe voorkomen kan worden dat de autonomie van de Rijksoverheid aangetast wordt (*Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.11, 1992*). De VVD stelt in dezelfde Commissie te willen weten hoe de relatie tussen nationale lidstaten en het CvdR eruit zal zien (*Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.11, 1992*). Dit zijn aanwijzingen dat het parlement de hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden belangrijk acht. Ook de regering wijst op de hiërarchie tussen bestuurslagen. In een memorie van antwoord schrijft zij dat de lidstaat de leden voor het CvdR voordraagt, omdat de lidstaten het Verdrag van Maastricht hebben gesloten:

“De voordracht geschiedt door de Lidstaten, aangezien zij en niet de lokale en regionale overheden verdragsluitende partij zijn.”

(*Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.13, 1992*)

De hiërarchische verhouding tussen de nationale overheid en subnationale overheden lijkt benadrukt te worden. De lidstaten hebben het verdrag gesloten: zij zijn de dominante actoren op Europees toneel. De ministeries lijken hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden eveneens van belang te achten. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken poogt bijvoorbeeld de Nederlandse delegatie naar het CvdR te beïnvloeden. Het ministerie schrijft namelijk het volgende aan VNG en IPO:

“Tenslotte vestig ik [staatssecretaris van Binnenlandse Zaken] er uw aandacht op dat het kabinet in augustus jl. in een reactie op het rapport ‘Vrouwen in politiek en openbaar bestuur’ van de Emancipatieraad heeft uitgesproken een extra inspanning te willen leveren om het aandeel van vrouwen in politiek en openbaar bestuur te doen toenemen. Ik ga er vanuit dat u bij voorkomende gelegenheden [bepaling van de Nederlandse delegatieleden] met dit standpunt terdege rekening zult houden.”

(Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1992-c)

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken spoort VNG en IPO aan vrouwen in de delegatie op te nemen. Deze aansporing kan gezien worden als een kader opgelegd door de hiërarchisch hogere overheid. Het ministerie lijkt er immers vanuit te gaan dat met haar wensen rekening wordt gehouden. Er zijn dus aanwijzingen dat de Nederlandse overheid, in al haar onderdelen, de hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden als belangrijk percipieert.

Hoewel de Nederlandse overheid geen tegenstander is van het CvdR, is er in het parlement tenslotte wel discussie over de instelling. Deze discussie richt zich op twee zaken: de noodzaak van het CvdR en de potentiële ondermijning van de nationale overheid door het CvdR. Het Nederlands parlement lijkt niet overtuigd van de noodzaak van het CvdR. Respondent 2 vertelt: “Er is wel discussie geweest: is

dat nou nodig?” Deze discussie komt weinig naar voren in de verzamelde parlementaire documenten. In een vaste Commissie stelt enkel de GPV de noodzaak de betwijfelen:

“Van de zin en de noodzaak van het nieuw ingestelde Comité van de Regio’s waren de leden van de GPV-fractie bepaald niet overtuigd.”

(*Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr.11, 1992*).

De GPV heeft in 1992 2 van de 150 zetels in de Tweede Kamer (Parlement.com, z.d.). Deze partij kan daarom niet gezien worden als representatief voor het Nederlands parlement. De discussie over de noodzaak van het CvdR lijkt in 1992 in het parlement niet prominent te zijn: op basis van de citaten van respondent 2 en de GPV kan slechts gesteld worden dat er aanwijzingen van deze discussie zijn. Daarnaast wordt in het Nederlands parlement gediscussieerd over potentiële ondermijning van de nationale overheid door het CvdR. Respondent 4 stelt dat het CDA, evenals andere partijen, bezwaar heeft tegen het CvdR. Het CvdR zou namelijk potentieel gebruikt kunnen worden als mechanisme tot bypassing. In de woorden van respondent 4:

“Het curieuze is dat in de aanloop daarnaartoe, in de standpuntbepaling van Nederland, uit de CDA-hoek in de Tweede Kamer, en dat werd door anderen ook gedeeld, het bezwaar kwam van: als Nederland het Nederlands belang vertegenwoordigd in Brussel en de eigen provincies en gemeenten, die gaan daartegenin, die gaan daar op hun eigen houtje hun mening geven, wat moeten we daar dan mee? Is dat dan niet ondermijnd voor de besluitvorming in het eigen parlement en van de regering?”

Er zijn aanwijzingen dat het Nederlands parlement de potentiële invloed van subnationale overheden via het CvdR, buiten de nationale overheid om, in 1992 bezwaarlijk vindt. Respondent 4 stelt dat de Nederlandse regering deze zorgen deelt. Hij geeft het volgende voorbeeld:

“Dan zeggen de Nederlandse provincies daar in Brussel: nee, nee, zijn we het niet mee eens. Nee, dat is fout. En die provincie zegt: nee, dat moeten we zo doen. Daar was angst voor in de Kamer en minister Dales, die was het daar wel mee eens. Die zag dat wel.”

Binnen het parlement lijkt gediscussieerd te worden over het CvdR. De regering discussieert minder over het CvdR, maar er zijn aanwijzingen dat de zorgen omtrent potentiële ondermijning door de regering gedeeld worden. Dit contrasteert met de eerdere bevinding dat het CvdR in deze periode als niet belangrijk wordt gezien. Het is mogelijk dat de Nederlandse overheid, in de vorm van het parlement en de regering, het CvdR als niet belangrijk en geen bedreiging voor de hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden beschouwt, maar toch bezwaar heeft tegen het CvdR wegens de potentie tot ondermijning. De Nederlandse overheid verwacht dan niet dat het CvdR de nationale overheid zal ondermijnen, maar heeft er bezwaar tegen dat het de potentie heeft.

5.1.3. Uitvoering van het Verdrag van Maastricht: 1993-1994

Het Verdrag van Maastricht treedt op 1 november 1993 in werking (Europa Nu, z.d.). Het CvdR begint haar werkzaamheden een paar maanden later, in maart 1994 (CVCE, 2016). De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR in de jaren 1993 en 1994 wordt gekenmerkt door *onduidelijkheid*, *weinig belangstelling* en een kleine *wens geïnformeerd te blijven* van één van de onderdelen van de Nederlandse overheid: het parlement.

De aanloop naar de instelling van het CvdR in 1993 en de start van het CvdR in 1994 gaan gepaard met onduidelijkheid. In vergelijking met 1992 is de onduidelijkheid omtrent het CvdR niet afgenomen. Zowel voor de Nederlandse regering als voor het Nederlands parlement is er veel onduidelijk. Partijen in het parlement stellen in deze periode nog altijd veel vragen over het CvdR (*Aanhangsel Handelingen II, 1992/93, nr.375, 1993; Handelingen II, 1993/94, nr.13, p.575-646, 1994; Kamerstukken I, 22800 VII, nr.165a, 1993; Kamerstukken I, 23400 D, nr.203a, 1994; Kamerstukken II, 21501-02, nr.120, 1994; Kamerstukken II, 23900 V, nr.11, 1994*). De vragen vanuit het parlement zijn wel van een andere aard. Er worden nu vragen gesteld over de invloed die het CvdR gaat uitoefenen en de politieke betekenis die het gaat hebben. Niet langer wordt gevraagd wat het CvdR gaat doen en wie erin komen. Anders in deze periode is ook dat de regering moeite heeft de vragen vanuit het parlement te beantwoorden. Tijdens een mondeling overleg tussen de vaste Commissies voor EG-zaken en voor Buitenlandse Zaken en de minister en de staatssecretaris van Buitenlandse Zaken zegt de staatssecretaris bijvoorbeeld het volgende:

“Het Comité van de Regio’s komt pas voor het eerst in maart bijeen. De politieke betekenis daarvan is dat het regionale element in de Europese politiek een grotere nadruk krijgt, afhankelijk van het gewicht en het toekomstige functioneren van dat comité. Dat valt moeilijk in te schatten.”

(*Kamerstukken II, 21501-02, nr.120, 1994*).

Het is voor de regering evenmin duidelijk wat de politieke betekenis van het CvdR zal zijn. De regering kan bovendien niet beoordelen welke invloed het CvdR zal hebben. Zo schrijven de minister en de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken in een antwoord op vragen vanuit de Kamer:

“Zoals bekend is het Verdrag van Maastricht, op grond waarvan het Comité wordt ingesteld, pas op 1 november 1993 in werking getreden. Het is dus nu nog te vroeg uitspraken te doen over effectiviteit en resultaten.”

(*Handelingen II, 1993/94, nr.21, p.1509-1604, 1993*)

Zowel voor de regering als voor het parlement is er dus veel onduidelijk omtrent het CvdR. Onduidelijkheid is daarom een kenmerk van de perceptie van de Nederlandse overheid als geheel.

Daarnaast heeft de Nederlandse overheid in 1993 en 1994 weinig belangstelling voor het CvdR. Hoewel het CvdR in 1994 van start gaat, is er in 1993 en 1994 minder interesse in het orgaan dan in 1992. Zowel de Nederlandse regering als het Nederlands parlement heeft weinig belangstelling. Respondent 2 stelt:

“Nou, het interesseerde ze helemaal niks. De Nederlandse regering had er niks mee te maken. En het Parlement ook niet. Helemaal niks.”

Het parlement stelt in 1993 en 1994 voornamelijk vragen over het CvdR. Er wordt daarentegen niet over vergaderd en gediscussieerd. Tijdens een conferentie van commissies voor Europese aangelegenheden uit de parlementen van de lidstaten van de EG en van een commissie uit het Europees Parlement, zegt de heer Lonink, lid van de PvdA, het volgende:

“De heer Lonink merkte op dat in Nederland het comité niet echt bediscussieerd is.”

(*Kamerstukken Staten-Generaal, 22660, nr.2, 1993*)

De belangstelling voor het CvdR lijkt in het parlement dus beperkt. De interesse is echter niet zo gering als in 1991. Het CvdR wordt af en toe genoemd in parlementaire documenten en nieuwsartikelen.

De Nederlandse regering heeft eveneens weinig belangstelling voor het CvdR. Er zijn aanwijzingen dat de regering beperkt geïnteresseerd is, omdat zij de impact van het CvdR op nationale regeringen minimaal inschat. Respondent 2 stelt:

“Het comité moest zich nog gaan bewijzen en de invloed op de regering, de nationale regering, is heel beperkt geweest. Heel beperkt.”

De relevantie van het CvdR voor nationale overheden lijkt door de regering dus minimaal te worden geschat. Dit resulteert in 1993 en 1994 in geringe belangstelling voor het CvdR van de regering. Geconstateerd kan worden dat zowel het parlement als de regering weinig interesse toont. De belangstelling van de Nederlandse overheid kan daarom beschreven worden als gering.

Tenslotte zijn er aanwijzingen dat het Nederlands parlement een kleine wens heeft geïnformeerd te blijven omtrent het CvdR. Tijdens een debat in de Tweede Kamer zegt mevrouw van der Hoeven van het CDA bijvoorbeeld:

“Het zou overigens goed zijn, als de Kamer bijvoorbeeld eenmaal per jaar zou worden geïnformeerd over de effectiviteit en de resultaten van de werkzaamheden van dit comité van de regio's.”

(*Handelingen II, 1993/94, nr.20, p.1415-1597, 1993*)

Het CDA heeft in 1993 54 van de 150 zetels; na de verkiezingen in 1994 heeft het 34 van de 150 zetels (CBS, z.d.). De partij heeft daarmee een relatief groot aantal leden in het parlement. Het CDA kan daarom als enigszins representatief voor het parlement gezien worden. Het lijkt er dus op dat het Nederlands parlement een kleine wens koestert om geïnformeerd te blijven omtrent het CvdR.

5.1.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?

Op basis van bovenstaande analyse kan geconcludeerd worden dat de perceptie van de Nederlandse overheid in de periode 1991-1994 *in elk geval niet in lijn is met MLG*. Partijen stellen in het parlement bijvoorbeeld allerlei vragen aan de regering over het CvdR, maar zij nodigen subnationale overheden niet uit om hun mening te geven. Vanuit MLG zou dit wel verwacht worden (Verhelst, 2017). Het CvdR representeert immers subnationale overheden. Er zijn bovendien geen aanwijzingen dat de nationale overheid het CvdR als mogelijkheid voor samenwerking ziet. Dit zou op basis van MLG eveneens verwacht worden (Cini & Borrágan, 2018).

Er zijn daarentegen *aanwijzingen* dat de perceptie van de Nederlandse overheid ten tijde van de oprichting in lijn is met *intergouvernementalisme*. De Nederlandse overheid lijkt hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden belangrijk te vinden. In lijn met het intergouvernementalisme lijkt zij deze hiërarchische relatie te willen waarborgen (Cini & Borrágan, 2018). Subnationale overheden mogen via het CvdR participeren op Europees niveau, maar dit mag de hiërarchie tussen bestuurslagen niet in gevaar brengen. De nationale overheid blijft, zoals vanuit het intergouvernementalisme verwacht wordt, de dominante actor in de EU (Crombez et al., 2006). Tijdens de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht maakt Nederland bovendien duidelijk tegen een federale structuur te zijn. Zij wil niet dat het CvdR eigen wetgevende bevoegdheden krijgt. De Nederlandse overheid vindt een adviesorgaan prima, maar het CvdR mag niet te veel officiële bevoegdheden krijgen. Dit is in lijn met het intergouvernementalisme (Cini & Borrágan, 2018).

De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR in de periode 1991-1994 is op punten in lijn met het intergouvernementalisme. De perceptie wordt echter voornamelijk gekenmerkt door onduidelijkheid en weinig belangstelling. Het CvdR wordt daarnaast gezien als niet belangrijk. Deze kenmerken van de perceptie van de Nederlandse overheid passen niet binnen het intergouvernementalisme. Hoewel er aanwijzingen zijn dat de perceptie van de nationale overheid binnen deze benadering past, is het bewijs dus niet sluitend. In conclusie past de perceptie van de Nederlandse overheid niet één-op-één binnen het intergouvernementalisme of MLG.

5.2. Percepties VNG 1991-1994

In deze paragraaf wordt de perceptie van de VNG over het CvdR in de periode 1991-1994 geanalyseerd. Allereerst wordt de perceptie over het CvdR ten tijde van de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht (1991) besproken. Vervolgens wordt de perceptie gedurende de ratificatie van het verdrag (1992) uiteengezet. Tenslotte wordt de perceptie van de VNG ten tijde van de uitvoering van het verdrag (1993-1994) bestudeerd.

5.2.1. Onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht: 1991

In *Paragraaf 5.1.1.* wordt gesteld dat de vertegenwoordiging van subnationale overheden in 1990, voorafgaand aan de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht, al onderwerp van gesprek is in de EU (Commission of the European Communities, 1990; Bulletin of the European Communities, 1990). In het magazine *De Nederlandse Gemeente*, uitgebracht door de VNG, wordt bovendien zowel voor als tijdens de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht in 1991 geschreven over de positie van subnationale overheden binnen de EU.

Ondanks de aandacht die Europese instellingen en het magazine *De Nederlandse Gemeente* in 1991 en daarvoor aan subnationale vertegenwoordiging besteden, wordt de perceptie van de VNG over het CvdR in 1991 gekarakteriseerd door *weinig belangstelling*. De VNG toont in 1991, evenals de Nederlandse overheid, weinig interesse in het op te richten CvdR. Het archief van de VNG bevat bijna geen stukken over het CvdR uit deze periode. Het enige archiefstuk uit 1991 is een brief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken áán de VNG (Ministerie van Buitenlandse Zaken, 1991). Dit toont aan dat de belangstelling van de VNG voor het op te richten CvdR beperkt is.

De geringe belangstelling van de VNG is opmerkelijk, omdat in *De Nederlandse Gemeente*, een tijdschrift uitgegeven door de VNG, wel over het CvdR geschreven wordt (Bruggen, 1991; Figuee, 1991-b; Kleijn, 1991; Kramer & Wiersma, 1991-a; Kramer & Wiersma, 1991-c). In deze artikelen wordt niet altijd positief over het CvdR gesproken. Zo wordt gesteld:

“De nog te vormen, ‘zware’ Europese adviesraad voor regionale en lokale overheden, dreigt onder te gaan in een conglomeraat van allerlei andere belangenorganisaties.”

(Bruggen, 1991)

Daarnaast wordt in bepaalde artikelen negatief geschreven over de opstelling van de Nederlandse overheid ten aanzien van subnationale vertegenwoordiging in de EU. Zo schrijft Kooistra (1991) in een artikel over lobbyen door Nederlandse subnationale overheden op Europees niveau:

“Demper, vertegenwoordiger namens het Ministerie van Economische Zaken, maakte van deze gelegenheid dankbaar gebruik om de ‘lagere’ overheden, zoals hij ze consequent noemde, een aantal waanideeën uit het hoofd te praten.”

Niet alleen positieve kanten van het CvDR en de relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden omtrent de EU worden in *De Nederlandse Gemeente* belicht. Voorafgaand aan de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht in 1991 had de VNG kunnen proberen de door Nederland in te brengen punten omtrent het CvDR te beïnvloeden. De VNG had kunnen lobbyen voor een sterk orgaan. Zij heeft dit niet gedaan. Ondanks de aandacht die in het door de VNG uitgegeven tijdschrift *De Nederlandse Gemeente* aan het CvDR en de mogelijke negatieve kanten van dit op te richten orgaan wordt besteed, heeft de VNG weinig belangstelling. Dit is opvallend.

5.2.2. Ratificatie van het Verdrag van Maastricht: 1992

Na de ondertekening van het Verdrag van Maastricht op 7 februari 1992 (Europa Nu, z.d.), neemt de belangstelling van de VNG voor het CvDR toe. Ten tijde van de ratificatie van het verdrag wordt de perceptie van de VNG gekenmerkt door *belangstelling, overleg met de Nederlandse overheid en voorzichtig optimisme*.

In 1992 neemt de belangstelling van de VNG voor het CvDR toe. Het nieuw ingestelde orgaan komt in deze periode in relatief veel archiefstukken naar voren (*Aanbiedingsformulier, nr.DS/206620, 1992; Aanbiedingsformulier, 3738205, nr.DS/204570, 1992; Aanbiedingsformulier, 3738205, nr.DS/206388, 1992; Aanbiedingsformulier, 3738205, nr.DS/208945, 1992; Beslissing DB-Vergadering, 250820, nr.DS/206537, 1992; Beslissing DB-Vergadering, 251205, nr.DS/209744, 1992; Bijlage bij DB-Vergadering, 3738205, nr.DS/206537, 1992; Bijlage bij DB-Vergadering, 3738205, nr.DS/209744, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/204803, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/206537, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/207084, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/207133, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/208366, 1992; Brief VNG, 3738205, nr.DS/208366A, 1992*). In tegenstelling tot 1991 wordt het CvDR in 1992 besproken tijdens vergaderingen van de directie en schrijft de VNG brieven over het orgaan naar ministeries. De directie neemt bovendien besluiten omtrent het CvDR. De belangstelling voor het CvDR is in 1992 dus aanzienlijk groter dan in het jaar ervoor.

De archiefstukken over het CvDR ten tijde van de ratificatie van het Verdrag van Maastricht gaan voornamelijk over de praktische inrichting van de Nederlandse delegatie naar de nieuwe instelling. In deze periode is hierover veel overleg tussen de VNG en de Nederlandse overheid. Het schriftelijk overleg tussen de VNG en de nationale overheid richt zich op de vraag wie Nederland naar het CvDR afvaardigt. De criteria die gebruikt gaan worden om leden te selecteren en het tijdstip waarop de leden zullen worden voorgedragen, worden via schriftelijke communicatie afgestemd. De VNG lijkt zich actief op te stellen: zo komt zij zelf met voorstellen omtrent de criteria (zie bijvoorbeeld *Brief VNG, 3738205, nr.DS/204803, 1992*). De VNG overlegt daarnaast met de Nederlandse overheid wegens enkele onduidelijkheden omtrent het CvDR. Deze onduidelijkheden leiden ertoe dat de VNG vragen stelt aan de nationale overheid: wat doen andere landen met de benoeming van leden? Mogen ambtenaren ook worden afgevaardigd? (*Brief VNG, 3738205, nr.DS/204803, 1992*). Tenslotte wordt overleg gepleegd tussen de nationale overheid en de VNG over standpunten van de lidstaat Nederland omtrent het CvDR. Zo wordt in een aan de VNG-directie aangeboden document gesteld:

“Overigens staat min of meer al vast dat het [CvDR] zal worden ondersteund door zo'n 110 extra aan te trekken ambtenaren. Over het Nederlandse standpunt hieromtrent wordt ambtelijk gesproken in het periodiek overleg Biza/Buiza/VNG/IPO.”

(*Aanbiedingsformulier, nr.DS/206620, 1992*)

De perceptie van de VNG over het CvdR wordt in 1992 tot slot gekenmerkt door voorzichtig optimisme. De VNG lijkt van mening dat subnationale overheden speciale belangen hebben, die niet per se hetzelfde zijn als de belangen van de nationale overheid. Het CvdR geeft subnationale overheden een plek op het Europees toneel. Er zijn aanwijzingen dat de VNG voorzichtig positieve verwachtingen heeft over het nieuwe orgaan. Zo wordt in een aan de directie van de VNG aangeboden document betoogd:

“Wij zijn van mening dat de oprichting van dit comité een goede stap in de richting van het vullen van het democratisch tekort van Europa is. Door in een vroeg stadium bij de besluitvorming op EG-niveau betrokken te zijn, kunnen lokale en regionale overheden hun specifieke belangen inbrengen.”

(Aanbiedingsformulier, 3738205, nr.DS/204570, 1992)

De VNG lijkt dus te verwachten dat de belangen van subnationale overheden door middel van het CvdR beter behartigd kunnen worden op Europees niveau. Dit voorzichtig optimisme lijkt de reden dat de VNG en het IPO in 1992 de leiding willen nemen omtrent de invulling van de Nederlandse delegatie naar de instelling. Zo vertelt respondent 1:

“Toen het [CvdR] er [in het Verdrag van Maastricht] stond is ze [de VNG], samen met IPO, als de wiedeweerga gegaan om te zeggen van: ja, wij gaan daar de secretariaten in vormen, wij gaan het allemaal vormgeven.”

Er zijn dus aanwijzingen dat de VNG in 1992 het nut van het CvdR erkent en het belang van de instelling inziet. De VNG lijkt van mening dat het CvdR daadwerkelijk in staat zal zijn de inbreng van subnationale overheden in de EU te laten horen. Geconcludeerd kan worden dat de VNG voorzichtig optimisme omtrent het CvdR lijkt te tonen. Het voorzichtig optimisme blijkt echter uit minder documenten dan de belangstelling voor het CvdR en het overleg met de Nederlandse overheid over het CvdR. Dit is daarom een minder nadrukkelijk kenmerk van de perceptie van de VNG in 1992.

5.2.3. Uitvoering van het Verdrag van Maastricht: 1993-1994

Het CvdR vergadert voor het eerst in maart 1994, een paar maanden na de inwerkingtreding van het Verdrag van Maastricht (Europa Nu, z.d.; CVCE, 2016). De perceptie van de VNG over het CvdR ten tijde van de uitvoering van het Verdrag van Maastricht (1993-1994) heeft twee kenmerken. Ten eerste is er *weinig belangstelling* voor het CvdR. Ten tweede *verschilt de mate van belangstelling* voor het CvdR *binnen de organisatie*.

Na een periode van relatief grote interesse in het CvdR in 1992, neemt de interesse in het orgaan in de daaropvolgende periode af. In 1993 en 1994, als het Verdrag van Maastricht wordt uitgevoerd, wordt slechts in twee archiefstukken over het CvdR geschreven. Eén archiefstuk betreft de benoeming van een nieuw plaatsvervangend lid in 1993 (*Brief VNG, 3738340, nr.DS/310699, 1993*). Het andere archiefstuk is een reactie van de VNG op een brief van de Unie van Waterschappen, die een waarnemersstatus bij het CvdR wil krijgen (*Brief VNG, 3738340, nr. DS/407835, 1994*). De perceptie van de VNG over het CvdR wordt in deze periode dus gekenmerkt door weinig belangstelling.

Interessant is dat in het tijdschrift *De Nederlandse Gemeente*, uitgegeven door de VNG, ten tijde van de uitvoering van het Verdrag van Maastricht wederom aandacht besteed wordt aan het CvdR. In 1993 en 1994 worden in het tijdschrift 14 artikelen over het CvdR geschreven (Figuee, 1993-a; Figuee, 1993-c; Figuee, 1993-d; Figuee, 1993-e; Figuee, 1994-a; Figuee, 1994-b; Figuee, 1994-c; Figuee, 1994-d; Figuee, 1994-e; Figuee, 1994-f; Figuee, 1994-g; Figuee, 1994-h; Figuee, 1994-i; Kuijs, 1994). In deze artikelen wordt

regelmatig negatief over het CvdR gesproken. Zo wordt in een artikel uit 1993 betwijfeld of de positie van subnationale overheden door oprichting van het CvdR echt versterkt wordt:

“De positie van de lokale overheid is, ondanks de hoog geprezen subsidiariteit, met de zetels in het Comité allesbehalve veiliggesteld.”

(Figuee, 1993-a)

In 1994 wordt in *De Nederlandse Gemeente* bovendien gesteld dat de start van het CvdR moeizaam verloopt. Zo schrijft Figuee (1994-a):

“Het Comité van de Regio’s, een nieuw adviesorgaan voor de Europese Commissie over regionale en lokale overheden, komt traag op gang.”

Naast negatieve berichten bevat het tijdschrift echter ook positieve berichten over het CvdR. Zo wordt betoogd dat de keuze van het CvdR om een politiek orgaan te worden, de rol die subnationale belangen spelen in Europese besluitvorming kan verzwaren. Zoals gesteld in het volgende artikel:

“Het politiseren van het Comité kan verstrekkende gevolgen hebben. Regionale en lokale belangen gaan een aanmerkelijk zwaardere rol spelen in besluiten van de Europese Commissie dan aanvankelijk leek. Ander gevolg kan zijn dat lokale en regionale overheden via het Comité rechtstreeks met de Europese Commissie zaken kunnen doen, dus buiten de nationale regeringen om.”

(Figuee, 1994-c)

De Nederlandse Gemeente, een tijdschrift dat door de VNG wordt uitgegeven, bevat dus wederom artikelen over het CvdR. In deze artikelen worden zowel positieve als negatieve aspecten van het CvdR aangehaald. De artikelen lijken er echter niet in te slagen belangstelling van de VNG voor het CvdR te wekken. Hoewel de belangstelling in 1993 en 1994 iets groter is dan in 1991, is zij namelijk gering. De interesse is bovendien beduidend kleiner dan in 1992.

Opmerkelijk is dat de ontwikkeling van de perceptie van de VNG eenzelfde trend vertoont als de perceptie van de Nederlandse overheid. Ten tijde van de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht (1991) is er weinig belangstelling. Na ondertekening van het verdrag is er in de periode van ratificatie (1992) een piek te zien in de interesse van zowel de nationale overheid als de VNG. Na deze piek in 1992 neemt de interesse ten tijde van de uitvoering (1993-1994) weer af: de belangstelling is niet zo gering als in 1991, maar duidelijk beperkter dan in 1992.

Hoewel de belangstelling van de VNG voor het CvdR in 1993/1994 over het algemeen beperkt is, lijkt de mate van belangstelling niet in de gehele organisatie hetzelfde. Bij het CvdR betrokken medewerkers van de VNG lijken meer interesse in het orgaan te hebben dan de directie van de VNG. Uit de interviews met respondent 1 en respondent 2 blijkt dat de betrokken medewerkers het CvdR relevant en belangrijk lijken te vinden. In de woorden van respondent 2:

“Volgens mij vonden die het alleen maar prachtig, want het is natuurlijk een orgaan dat ruimte geeft aan de invloed van het lokaal bestuur op Europees beleid. En de VNG is natuurlijk een lobbyorganisatie die zijn verhaal vaak naar het parlement of naar de regering brengt.”

Daarentegen heeft respondent 3, die in deze periode lid van het bestuur van de VNG is, geen idee dat hij documenten omtrent het CvdR heeft ondertekend. Hij kan zich niet herinneren er ooit mee bezig te zijn geweest. Er zijn dus aanwijzingen dat het gepercipieerd belang van het CvdR en de belangstelling voor het CvdR verschillen tussen het bestuur van de organisatie en het deel van de organisatie dat zich met het CvdR bezighoudt.

5.2.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?

Aan de hand van bovenstaande analyse kan geconcludeerd worden dat de perceptie van de VNG over het CvdR in de periode 1991-1994 *in elk geval niet in lijn is met MLG*. Er is geen bewijs dat de VNG een gelijkwaardige partner is voor de Nederlandse overheid. Hoewel er overleg plaatsvindt tussen de VNG en de nationale overheid, kan dit overleg niet gezien worden als niet-hiërarchisch. Zo vraagt de VNG de Nederlandse overheid in te stemmen met haar criteria voor selectie van de leden: de nationale overheid had hier ook niet mee in kunnen stemmen. Vanuit MLG zou daarentegen verwacht worden dat de relatie tussen de Nederlandse overheid en de VNG niet-hiërarchisch is (Verhelst, 2017). Er zijn daarnaast geen aanwijzingen dat de VNG het CvdR als mogelijkheid beschouwt om een zelfstandige positie op Europees niveau te verwerven. Dit zou op basis van MLG eveneens verwacht worden (Marks et al., 1996). Samenwerking met de nationale overheid via het CvdR wordt door de VNG ook niet als mogelijkheid genoemd. Dit zou vanuit MLG wel verwacht worden (Cini & Borrágan, 2018).

De perceptie van de VNG over het CvdR is ten tijde van de oprichting echter *ook niet in lijn met het intergouvernementalisme*. De VNG ziet het CvdR als een orgaan dat de specifieke belangen van subnationale overheden waarschijnlijk kan behartigen. Zij lijkt bovendien de leiding te willen nemen omtrent de selectie van de Nederlandse leden. De VNG lijkt subnationale overheden dus niet enkel te zien als uitvoerders van wet- en regelgeving van de nationale overheid. Subnationale overheden hebben eigen, speciale belangen. Zij kunnen die belangen behartigen op Europees niveau: Europese wet- en regelgeving kan door het CvdR beïnvloed worden. Vanuit het intergouvernementalisme zou daarentegen verwacht worden dat subnationale overheden voornamelijk dienst doen als uitvoerders (Toonen et al., 2007). Op basis van het intergouvernementalisme wordt bovendien verwacht dat hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden belangrijk is (Cini & Borrágan, 2018). Er is geen bewijs dat de VNG een hiërarchische relatie ten opzichte van de Nederlandse overheid van belang acht. Zij lijkt zich, vooral in 1992, actief op te stellen omtrent het CvdR: criteria voor selectie van de leden worden aangedragen, evenals een mogelijk tijdstip van voordracht. De VNG neemt geen afwachtende houding aan. Hoewel de VNG goedkeuring vraagt aan de Nederlandse overheid, zijn er geen aanwijzingen dat hiërarchie belangrijk geacht wordt. De VNG sluit aan bij overleggen binnen de nationale overheid en participeert in deze overleggen. Dit is in strijd met het intergouvernementalisme, op basis waarvan gesteld wordt dat subnationale overheden niet uitgenodigd worden (Cini & Borrágan, 2018; Allerkamp, 2009).

Evenals de perceptie van de Nederlandse overheid, wordt de perceptie van de VNG in de periode 1991-1994 grotendeels gekenmerkt door geringe belangstelling. Er is voorzichtig optimisme omtrent het CvdR, maar de VNG denkt niet dat het samenwerking met de nationale overheid op gelijkwaardige basis mogelijk zal maken. Deze kenmerken van de perceptie van de VNG zijn niet in lijn met het intergouvernementalisme en evenmin met MLG. Geconcludeerd kan daarom worden dat de perceptie van de VNG over het CvdR ten tijde van de oprichting niet één-op-één geplaatst kan worden binnen het intergouvernementalisme of MLG.

5.3. Tussen 1994 en 2019

Voordat de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG in de periode 2019-2022 worden besproken, wordt in deze paragraaf kort stilgestaan bij de periode tussen 1994 en 2019. Deze periode wordt in beeld gebracht aan de hand van verschillende adviesrapporten en het Verdrag van Lissabon.

De adviesrapporten die zijn uitgebracht in de periode tussen 1994 en 2019 noemen voornamelijk knelpunten omtrent het CvdR (Raad van State, 2006; Raad van State, 2013; Raad voor het openbaar bestuur, 2013; Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2016). In de rapporten wordt gesteld dat de belangen van subnationale overheden nog niet altijd goed zichtbaar zijn op Europees niveau, dat de werking van het CvdR voor verbetering vatbaar is en dat het orgaan onbekend en niet altijd belangrijk is.

In de periode tussen de oprichting van het CvdR in 1994 en de aanpassingen aan het CvdR met het Verdrag van Lissabon in 2007, lijkt het CvdR niet gezien te worden als invloedrijk. Zo schrijft de Raad van State (2006) in het adviesrapport *Het kán beter* dat “aan de rol van de decentrale overheden in Europa een ruimere invulling dient te worden gegeven dan thans het geval is. Daardoor kan worden vermeden dat decentrale overheden (achteraf) worden geconfronteerd met problemen bij de implementatie en naleving van Europese wetgeving waarover zij (vooraf) geen oordeel hebben kunnen geven.” (Raad van State, 2006, p.52). Twee doelen die de lidstaten in 1992 met de oprichting van het CvdR trachten te bereiken, zijn (1) de rol van subnationale overheden op Europees niveau versterken en (2) uitvoeringsproblemen van Europese wet- en regelgeving voorkomen (zie *Hoofdstuk 2*). Het rapport van de Raad van State (2006) bevat aanwijzingen dat deze doelen in 2006 nog niet behaald zijn. In het rapport wordt immers gesteld dat subnationale overheden een grotere rol zouden moeten krijgen en dat subnationale overheden geconfronteerd worden met uitvoeringsproblemen.

Eén jaar na publicatie van het adviesrapport *Het kán beter* (Raad van State, 2006) wordt een aantal wijzigingen omtrent het CvdR doorgevoerd in het Verdrag van Lissabon (2007). In het Verdrag van Lissabon wordt de positie van het CvdR in het Europese besluitvormingsproces versterkt (Raad van State, 2013). De belangrijkste wijziging betreft de mogelijkheid beroep in te stellen bij het Hof van Justitie van de Europese Unie. Sinds de ondertekening van het Verdrag van Lissabon heeft het CvdR het recht om, als het subsidiariteitsbeginsel wordt geschonden, naar het Hof van Justitie te stappen (Publicatieblad van de Europese Unie, 2007). Het CvdR kan de Europese Commissie nu dus voor de rechter dagen als het subsidiariteitsbeginsel wordt geschonden; dit heeft de invloed van het CvdR in het besluitvormingsproces vergroot.

Zowel de Raad van State (2013) als de Raad voor het openbaar bestuur (2013) erkent dat het Verdrag van Lissabon de positie van het CvdR in het besluitvormingsproces op Europees niveau heeft versterkt. De Raad voor het openbaar bestuur wijst er echter op dat de uitbreiding van de bevoegdheden van het CvdR ‘beperkt’ is. Daarnaast wordt in het rapport geschreven dat het CvdR voor veel mensen een onbekend orgaan is (Raad voor het openbaar bestuur, 2013). Hoewel de bevoegdheden van het CvdR in 2013 groter zijn dan in 1994, lijkt de bekendheid van het orgaan dus niet te zijn toegenomen.

De Adviesraad Internationale Vraagstukken ziet, net als de Raad voor het openbaar bestuur, enkele problemen omtrent het CvdR. In het adviesrapport *Goed geschakeld* wordt geschreven dat “de invloed van het Comité van de Regio’s op zowel de Europese Commissie, de Raad als het Europees Parlement niet groot lijkt te zijn” (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2016, p.32). Sommige respondenten in het onderzoek stellen bovendien dat het imago van het CvdR beschadigd is, omdat het zich uitspreekt over zaken waar het geen zeggenschap over heeft. Het CvdR wordt daarnaast onvoldoende gehoord en is niet in staat de rol van vertegenwoordiger van regio’s goed te vervullen (Adviesraad Internationale Vraagstukken, 2016). Ondanks de vergroting van de bevoegdheden van het CvdR in het Verdrag van Lissabon, lijken de invloed en kracht dus nog altijd als minimaal te worden beschouwd.

5.4. Percepties nationale overheid 2019-2022

De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR in de periode 2019-2022 wordt in deze paragraaf besproken. Eerst wordt de perceptie ten tijde van het 25-jarig jubileum van het CvdR (2019) geanalyseerd. Daarna wordt de perceptie gedurende de start van een nieuw samengesteld CvdR (2020) uiteengezet. Tenslotte wordt de perceptie ten tijde van de Conferentie over de toekomst van Europa in 2021 en 2022 bestudeerd.

5.4.1. 25-jarig jubileum Europees Comité van de Regio's: 2019

In 2019 viert het CvdR zijn 25-jarig jubileum (European Committee of the Regions, 2020). Ter gelegenheid van het jubileum wordt in juni, tijdens de plenaire vergadering van het CvdR, een ceremonie gehouden (European Committee of the Regions, 2019). Daarnaast is 2019 voor leden aangesteld in 2015 het laatste jaar in het CvdR (European Committee of the Regions, 2020). Dit is daarom de laatste kans voor deze leden om door middel van het CvdR hun stem te laten horen.

Het 25-jarig jubileum in 2019 biedt het CvdR een mogelijkheid bij uitstek om zich te laten zien. Verschillende onderzoekers maken namelijk van de gelegenheid gebruik om over de ontwikkeling van de instelling gedurende de afgelopen 25 jaar te schrijven (Kuligowski, 2019; Przyborowska-Klimczak, 2018; Wassenberg, 2020). Ook de ceremonie biedt het CvdR een kans om zichtbaar te zijn voor andere Europese instellingen, nationale en subnationale overheden en de burger. Desondanks wordt de perceptie van de Nederlandse overheid in 2019 gekenmerkt door *weinig belangstelling*. De perceptie van één onderdeel van de Nederlandse overheid, de regering, wordt daarnaast gekenmerkt door *erkenning van de rol* van het CvdR.

De Nederlandse overheid toont in 2019 weinig belangstelling voor het CvdR. Zo wordt het orgaan in dit jaar niet genoemd in de Staat van de Europese Unie, een jaarlijks verslag van het Ministerie van Buitenlandse Zaken over de EU (*Bijlage bij Kamerstuk II, 35078, nr.1*, 2019). In het tijdschrift *Binnenlands Bestuur* wordt in 2019 evenmin over het CvdR geschreven. De instelling wordt slechts in 4 nieuwsartikelen (Adams, 2019; Hekking, 2019; Korteweg, 2019; Peeperkorn, 2019) en 6 parlementaire documenten vermeld (*Kamerstukken I, 35191, nr.A*, 2019; *Kamerstukken II, 22112, nr.2738*, 2018; *Kamerstukken II, 22112, nr.2772*, 2019; *Kamerstukken II, 22112, nr.2811*, 2019; *Kamerstukken II, 35204, nr.6*, 2019; *Kamerstukken II, 35251, nr.3*, 2019).

Zowel het Nederlands parlement als de Nederlandse regering heeft weinig belangstelling voor het CvdR. Het parlement vergadert in 2019 niet over het CvdR: de instelling komt in geen enkel debat naar voren. De regering vermeldt het CvdR wel een aantal keer, in brieven aan de Eerste Kamer en brieven aan Tweede Kamer. In het merendeel van deze brieven wordt echter enkel een artikel uit een Europees verdrag geciteerd (*Kamerstukken I, 35191, nr.A*, 2019; *Kamerstukken II, 22112, nr.2772*, 2019; *Kamerstukken II, 22112, nr.2811*, 2019; *Kamerstukken II, 35204, nr.6*, 2019). Eenmaal wordt een verslag van de Europese Commissie aan het CvdR geciteerd in een door de Tweede Kamer te wijzigen wet (*Kamerstukken II, 35251, nr.3*, 2019). Slechts in één brief gaat de regering inhoudelijk op het CvdR in (*Kamerstukken II, 22112, nr.2738*, 2018). Geconcludeerd kan worden dat alle onderdelen van de Nederlandse overheid weinig interesse in het CvdR tonen.

Het parlementaire document waarin de regering inhoudelijk op het CvdR ingaat, bevat aanwijzingen dat de regering de rol van het CvdR erkent. De regering lijkt het CvdR als inspraakmogelijkheid voor subnationale overheden te zien. De primaire rol van het CvdR lijkt hiermee door de regering erkend te worden. In een brief aan de Tweede Kamer schrijft de minister van Buitenlandse Zaken in dit verband:

“Het belang van inspraak van nationale, regionale en lokale overheden en autoriteiten bij Europese besluitvorming wordt door het kabinet onderschreven. Op nationaal niveau worden regionale en lokale overheden reeds geraadpleegd via de BNC-procedure, die de basis vormt voor de Nederlandse standpuntbepaling. Het kabinet constateert dat er op Europees niveau ook al inspraakmogelijkheden bestaan via het Comité van de Regio’s en in de vorm van de publieke consultaties die de Commissie organiseert.”

(*Kamerstukken II, 22112, nr.2738, 2018*)

De Nederlandse regering lijkt dus te aanvaarden dat subnationale overheden zich via het CvdR op Europees niveau kunnen uitspreken. Er zijn bovendien aanwijzingen dat het CvdR serieus genomen wordt als het zich uitspreekt. Zo schrijft de minister van Buitenlandse Zaken in dezelfde brief:

“Het kabinet zet in eerste instantie in op de bestaande inspraakmogelijkheden beter en meer te gebruiken. Zo zal de samenwerking op specifieke thema’s, waar zowel nationale, regionale als lokale overheden belangen hebben, worden geïntensiveerd. Zo verwelkomt het kabinet bijvoorbeeld het initiatief van het Europees Comité van de Regio’s van het netwerk regionale hubs. Deze hubs moeten toepassing van EU-regels in praktijk gaan onderzoeken.”

(*Kamerstukken II, 22112, nr.2738, 2018*)

Het lijkt erop dat de regering de rol van het CvdR erkent. De adviezen die het CvdR vanuit zijn rol als inspraakmogelijkheid voor subnationale overheden uitbrengt, lijkt de regering bovendien serieus te nemen. De erkenning van de rol van het CvdR komt echter slechts in één parlementair document naar voren. De perceptie van de Nederlandse regering wordt daarom in grotere mate gekenmerkt door weinig belangstelling dan door erkenning van de rol van het CvdR.

In het algemeen wordt de perceptie van de Nederlandse overheid in al haar onderdelen in 2019 gekenmerkt door geringe belangstelling. Eén onderdeel van de nationale overheid, de regering, lijkt de rol van het CvdR te erkennen. Er is geen bewijs dat het parlement de rol van het CvdR eveneens erkent.

5.4.2. Start nieuw Europees Comité van de Regio’s: 2020

Leden van het CvdR worden benoemd voor een periode van vijf jaar (European Committee of the Regions, 2013-a). De huidige leden van het CvdR zijn benoemd voor de periode van 26 januari 2020 tot en met 25 januari 2025 (Rieder, 2022). In 2020 beginnen deze leden dus met hun werkzaamheden. De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR ten tijde van de start van de nieuwe delegatie wordt gekarakteriseerd door *weinig belangstelling* en een *focus op Nederlandse leden*.

In 2020 toont de Nederlandse overheid, evenals in 2019, weinig interesse in het CvdR. De instelling wordt in dit jaar in de Staat van de Europese Unie wederom niet genoemd (Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2020). Het CvdR wordt in 2020 slechts vermeld in 12 parlementaire documenten (*Aanhangsel Handelingen II, 2019/20, nr.2276, 2020; Bijlage bij Kamerstuk II, 32637, nr.437, 2020; Handelingen II, 2019/20, nr.55, item 34, 2020; Kamerstukken II, 21501-08, nr.812, 2020; Kamerstukken II, 21501-30, nr.480, 2020; Kamerstukken II, 21501-30, nr.499, 2020; Kamerstukken II, 21501-30, nr.502, 2020; Kamerstukken II, 26643, nr.86, 2020; Kamerstukken II, 35078, nr.33, 2020; Kamerstukken II, 35658, nr.3, 2020; Niet-dossierstuk, 2019/20, nr.2020D33982, 2020; Niet-dossierstuk, 2020/21, nr.2020D36090, 2020*), 5 nieuwsartikelen (Alonso, 2020; Hijum, 2020; Kooten, 2020-a; Kooten, 2020-b; Kooten, 2020-c) en 2 artikelen in het tijdschrift *Binnenlands Bestuur* (Trommel, 2020-a; Trommel,

2020-b). De belangstelling van de Nederlandse overheid voor het CvdR is daarmee gering. De interesse van het Nederlands parlement en de Nederlandse regering in het CvdR is in 2020 wel groter dan in 2019.

In de Eerste Kamer wordt in 2020 geen enkele keer over het CvdR gesproken. In de Tweede Kamer wordt het orgaan in 2020 éénmaal in een debat genoemd:

“Ik ben ervan overtuigd dat het idee om de natiestaten te verzwakken door massale migratie, door open grenzen, maar bijvoorbeeld ook door het Comité van de Regio’s dat de Europese Unie heeft en waarmee eigenlijk allerlei vormen van subnatiestaatidentiteiten worden versterkt, een vast onderdeel is van de Europese ideologie.”

(Handelingen II, 2019/20, nr.55, item 34, 2020)

Deze opmerking wordt gemaakt door Thierry Baudet, partijleider van Forum voor Democratie. Forum voor Democratie heeft in 2020 2 van de 150 zetels in de Tweede Kamer (Parlement.com, 2022). Deze partij kan daarom niet als representatief voor het Nederlands parlement gezien worden. De andere partijen in de Tweede Kamer sluiten zich niet bij de opmerking van Baudet aan. Er is dus geen bewijs dat de perceptie van het parlement in het citaat wordt weergegeven.

Verder wordt het CvdR driemaal benoemd door de CDA-fractie in de vaste Commissie voor Economische Zaken en Klimaat (*Kamerstukken II, 26643, nr.86, 2020; Niet-dossierstuk, 2019/20, nr.2020D33982, 2020; Niet-dossierstuk, 2020/21, nr.2020D36090, 2020*). Andere partijen stellen geen aanvullende vragen over het CvdR; evenmin maken zij opmerkingen over het orgaan. Aangezien het CvdR slechts in één Kamercommissie door één partij genoemd wordt, kan geconcludeerd worden dat de belangstelling van het parlement voor het CvdR in 2020 gering is.

De regering noemt het CvdR in een aantal brieven aan de Tweede Kamer. In twee van deze brieven wordt antwoord gegeven op door het CDA gestelde vragen (*Kamerstukken II, 21501-30, nr.499, 2020; Kamerstukken II, 21501-30, nr.502, 2020*). In twee andere brieven wordt een andere organisatie geciteerd (*Aanhangsel Handelingen II, 2019/20, nr.2276, 2020; Kamerstukken II, 35658, nr.3, 2020*). Slechts eenmaal vermeldt de regering het CvdR in een antwoord op een vraag die niet over het CvdR gaat (*Kamerstukken II, 21501-30, nr.480, 2020*). De regering brengt het CvdR dus zelden zelf naar voren. De belangstelling van de regering voor de instelling is daarom gering. Geconcludeerd kan worden dat de Nederlandse overheid in haar geheel slechts beperkt geïnteresseerd is in het CvdR.

Als de Nederlandse overheid inhoudelijk aandacht besteedt aan het CvdR, focust zij vaak op Nederlandse delegatieleden. De CDA-fractie uit het parlement benoemt in de vaste Commissie voor Economische Zaken en Klimaat bijvoorbeeld een advies dat is uitgebracht door Van Hijum, een lid van de Nederlandse delegatie in het CvdR (*Niet-dossierstuk, 2020/21, nr.2020D36090, 2020*). Naar aanleiding van dit advies worden vragen gesteld aan de staatssecretaris. De regering lijkt eveneens geïnteresseerd in de activiteiten van Nederlandse leden naar het CvdR. Zo vermeldt de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat in een brief aan de Tweede Kamer dat het lid Van Hijum is aangesteld als adviseur en rapporteur omtrent het mkb (*Kamerstukken II, 21501-30, nr.480, 2020*). In een andere brief stelt dezelfde staatssecretaris geïnteresseerd te zijn in een door Van Hijum geschreven advies:

“Het kabinet kijkt met belangstelling naar het advies van gedeputeerde Van Hijum. Van Hijum pleit onder andere voor een aanpak waarbij gebruik wordt gemaakt van regionale ecosystemen, om zo de afstand tussen Europees beleid en het mkb te verkleinen. Deze ideeën sluiten aan bij de Nederlandse inzet. Daarnaast is mkb-vriendelijk aanbesteden een prioriteit voor het Nederlands kabinet.”

(Kamerstukken II, 21501-30, nr.499, 2020)

Ook het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat verwijst in een rapport naar het mkb-advies geschreven door Van Hijum (*Bijlage bij Kamerstuk II, 32637, nr.437, 2020*). Er zijn dus aanwijzingen dat de Nederlandse overheid, in de vorm van het parlement, de regering en de ministeries, in 2020 focust op Nederlandse delegatieleden in het CvdR. Aangezien alle partijen echter enkel melding maken van het door Van Hijum geschreven mkb-advies, is het ook mogelijk dat de partijen geïnteresseerd zijn in dit specifieke advies. Hoewel het erop lijkt dat de perceptie van de Nederlandse overheid omtrent het CvdR in 2020 gekarakteriseerd wordt door een focus op Nederlandse leden, kan hierover dus niet met zekerheid uitspraak worden gedaan. De geringe belangstelling is daarom een belangrijker kenmerk van de perceptie van de Nederlandse overheid in 2020 dan de focus op Nederlandse leden.

5.4.3. Conferentie over de toekomst van Europa: 2021-2022

Van april 2021 tot mei 2022 vindt de Conferentie over de toekomst van Europa plaats. Tijdens deze conferentie nemen EU-burgers deel aan debatten en discussies over de toekomst van de EU (Europese Commissie, 2022). Het CvdR stelt voorafgaand aan de conferentie een actieve rol te willen spelen: “Als het EU-orgaan dat bestuurlijk het dichtst bij de burger staat, wil het Europees Comité van de Regio’s tijdens de conferentie een belangrijke politieke rol spelen door met zijn afgevaardigden actief te participeren in de raad van bestuur en de plenaire vergadering” (Europees Comité van de Regio’s, z.d.). Naast het CvdR zijn nationale parlementen actief bij de conferentie betrokken (Eerste Kamer, z.d.). De conferentie biedt het CvdR een kans om zichtbaar te zijn voor Europese instellingen, nationale en subnationale overheden en burgers. Desondanks wordt de perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR ten tijde van de Conferentie over de toekomst van Europa gekarakteriseerd door *weinig belangstelling*. De perceptie wordt daarnaast gekenmerkt door *erkenning van de rol* van het CvdR en het *niet belangrijk* achten van het CvdR.

In de jaren 2021 en 2022 toont de Nederlandse overheid wederom weinig interesse in het CvdR. De instelling wordt zowel in 2021 als in 2022 niet genoemd in de Staat van de Europese Unie (Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2021; Ministerie van Buitenlandse Zaken, 2022). In 2021 wordt het CvdR genoemd in 12 parlementaire documenten (*Kamerstukken I, 21501-02, nr.CV, 2021; Kamerstukken I, 21501-02, nr.DJ, 2021; Kamerstukken I, 35508, nr.D, 2021; Kamerstukken II, 21501-02, nr.2347, 2021; Kamerstukken II, 21501-02, nr.2425, 2021; Kamerstukken II, 21501-08, nr.830, 2021; Kamerstukken II, 22112, nr.3087, 2021; Kamerstukken II, 22112, nr.3231, 2021; Kamerstukken II, 35663, nr.3, 2021; Kamerstukken II, 35724, nr.2, 2021; Kamerstukken II, 35965, nr.1, 2021; Kamerstukken Staten-Generaal, 35508, nr.G/1, 2021*), 5 nieuwsartikelen (Algemeen Dagblad, 2021; Hendriks, 2021; Peeperkorn, 2021; Raaij, 2021; Schiffers, 2021) en 8 artikelen in het tijdschrift *Binnenlands Bestuur* (Bekkers, 2021; Binnenlands Bestuur, 2021 Trommel, 2021-a; Trommel, 2021-b; Trommel, 2021-c; Trommel, 2021-d; Trommel, 2021-e; Trommel, 2021-f). In 2022 wordt het CvdR vermeld in 13 parlementaire documenten (*Bijlage bij Kamerstuk I, 35508, nr.O, 2022; Handelingen II, 2021/22, nr.104, item 13, 2022; Kamerstukken I, 36121, nr.A, 2022; Kamerstukken I, 36148, nr.A, 2022; Kamerstukken II, 21501-07, nr.1822, 2022; Kamerstukken II, 21501-08, nr.864, 2022; Kamerstukken II, 21501-33, nr.938, 2022; Kamerstukken II, 22112, nr.3406, 2022; Kamerstukken II, 22112, nr.3458, 2022; Kamerstukken II, 22112, nr.3495, 2022; Kamerstukken II, 31935, nr.76, 2022; Kamerstukken II, 35508, nr.4, 2022; Niet-dossierstuk, 2021/22, nr.2022D07599, 2022*), 5 nieuwsartikelen (Boer, 2022; De Telegraaf, 2022; Dijkma, 2022; Musters, 2022-a; Musters, 2022-b) en 3 artikelen in *Binnenlands Bestuur* (Salhi, 2022; Trommel, 2022-a; Trommel, 2022-b). De belangstelling van de Nederlandse overheid voor het CvdR is in 2021 en 2022 daarmee vergelijkbaar met de belangstelling in 2020.

Zowel het Nederlands parlement als de Nederlandse regering lijkt beperkt geïnteresseerd in het CvdR. Wat betreft het parlement betwijfelt respondent 5 of leden van het parlement die zich met Europa bezighouden van het bestaan van het CvdR afweten. Ook respondent 9 stelt dat de interesse gering is:

“Het hele Comité van de Regio’s? Wat moeten ze [leden van het parlement] daarmee? Ze hebben daar geen lijntje mee. (...) Het interesseert ze simpelweg volgens mij gewoon niet.”

De documenten zijn hiermee in lijn. In 2021 en 2022 vergadert het parlement geen enkele keer over het CvdR. De instelling wordt bovendien slechts tweemaal genoemd in communicatie van het parlement naar de regering (*Kamerstukken II, 21501-07, nr.1822, 2022; Kamerstukken II, 35724, nr.2, 2021*). De belangstelling van het parlement voor het CvdR is dus gering.

De regering is eveneens beperkt geïnteresseerd in het CvdR. Respondent 5 zegt:

“Ik denk niet dat de Nederlandse regering iets doet met de adviezen van het comité.”

Ook uit de documenten blijkt dat de belangstelling gering is. De regering gaat slechts in twee documenten inhoudelijk op het CvdR in (*Kamerstukken II, 21501-07, nr.1822, 2022; Kamerstukken II, 21501-33, nr.938, 2022*). In één van deze documenten noemt zij het CvdR op eigen initiatief. De regering brengt het CvdR dus zelden zelf naar voren. Dit is een aanwijzing dat de interesse van de regering beperkt is. Tot slot is de belangstelling van Nederlandse ministeries gering. Respondent 10 stelt in dit verband dat, op haar na, niemand van het Ministerie van Binnenlandse Zaken met het CvdR samenwerkt. Voor zover zij weet werken andere ministeries er inhoudelijk evenmin mee samen.

Geconcludeerd kan worden dat de belangstelling van de Nederlandse overheid voor het CvdR in 2021 en 2022 gering is. Dit betekent dat de nationale overheid in de gehele periode 2019-2022 beperkt interesse heeft in het CvdR. Dit beeld wordt in de interviews bevestigd. De volgende citaten tonen dit:

R5: “Ik denk dat een heleboel [leden van de regering en het parlement] misschien niet eens een idee hebben dat het [CvdR] bestaat.”

R9: “Ik denk dat het gros van de mensen [in de regering en het parlement] niet eens weten dat het [CvdR] bestaat.”

R6: “Ik denk dat de nationale overheid het Comité van de Regio’s helemaal niet zo goed kent.”

R8: “Mijn indruk is niet dat het er veel toe doet. Vanuit het perspectief van de nationale overheid.”

R10: “Volgens mij is er absoluut geen perceptie van de nationale overheid ten opzichte van het Comité van de Regio’s. Dat is er niet.”

Respondent 5 en respondent 9 denken zelfs dat de Nederlandse regering en het Nederlands parlement niet van het bestaan van het CvdR afweten. Uit de documentanalyse blijkt echter dat in elk geval een deel van de regering en het parlement weet dat het CvdR bestaat. Dit doet niets af aan het feit dat er weinig belangstelling voor het orgaan is.

Ondanks de beperkte interesse lijkt de Nederlandse overheid in 2021 en 2022 de rol van het CvdR te erkennen. Ten aanzien van het parlement vertelt respondent 6 dat degenen die zich met Europa

bezighouden, weten wat het CvdR doet. Uit een initiatiefnota van Palland (*Kamerstukken II, 35724, nr.2, 2021*) en vragen van de fractie Volt (*Kamerstukken II, 21501-07, nr.1822, 2022*) blijkt eveneens dat in elk geval een deel van het parlement de adviserende rol van het CvdR erkent.

Daarnaast stelt respondent 7 dat het Ministerie van Binnenlandse Zaken (BZK), officiële verantwoordelijke voor het CvdR, de rol van het orgaan geaccepteerd heeft. Respondent 7 betoogt bovendien dat het CvdR de mogelijkheid heeft subnationale overheden aan Europese instellingen te verbinden, zodat zij daar hun stem kunnen laten horen. Waar het parlement de adviserende functie van het CvdR erkent, erkent het ministerie vooral de representatieve functie. Respondent 7 zegt:

“BZK ziet het Europees Comité van de Regio’s als een nuttig orgaan om de stem van steden en regio’s in Europa te laten horen, en als hoedster van het subsidiariteitsbeginsel.”

“BZK ziet het Europees Comité van de Regio’s binnen Nederland als een goede verbinding tussen NL decentrale bestuurders en de EU, die bijdraagt aan de Europeanisering van gemeenten en provincies.”

Ook de regering aanvaardt de rol van het CvdR als legitiem. Op specifieke momenten, bijvoorbeeld als Nederland voorzitter van de EU is, onderhoudt de regering contact met het CvdR. Respondent 5 vertelt:

“Als Nederland voorzitter is, dan komen de bewindspersonen ook naar het Comité van de Regio’s toe, om daar de prioriteiten uiteen te zetten. Dus het is niet van dat ze genegeerd worden.”

Er zijn dus aanwijzingen dat de Nederlandse overheid de rol van het CvdR erkent. Opmerkelijk is dat deze aanwijzingen voornamelijk in de interviews gevonden zijn. Hoewel er bewijs is dat de perceptie van de Nederlandse overheid in 2021 en 2022 gekenmerkt wordt door erkenning van de rol van het CvdR, is er echter meer bewijs dat de perceptie gekarakteriseerd wordt door weinig belangstelling.

Tenslotte lijkt de Nederlandse overheid het CvdR als niet belangrijk te beschouwen.

Respondent 6 stelt dat dit zowel voor het parlement als voor de regering geldt. Zij zien het CvdR beide als “maar een adviesorgaan en dan ook nog ver weg” (R6). Specifiek ten aanzien van de Nederlandse regering vertelt respondent 9:

“De regeringen vinden het [CvdR] gewoon een leuk speeltje, want die zijn sowieso niet geïnteresseerd in lokale overheden in Brussel. Heel lang al niet. Die vinden gewoon: de Europese Unie is van hun. De Raad beslist.”

Respondent 5 voegt hieraan toe dat de regering het CvdR niet belangrijk vindt, omdat zij rechtstreeks contact onderhoudt met subnationale overheden in Nederland. Hij zegt:

“Als op een gegeven moment wetgeving moet worden omgezet, dan ga je niet kijken: wat vindt het Comité. Dan is het gewoon een rechtstreekse vraag: wat vindt VNG, IPO en de Unie van Waterschappen ervan?”

Naast het parlement en de regering lijkt ook het Ministerie van Binnenlandse Zaken het CvdR niet van belang te achten. Andere Europese instellingen vindt zij belangrijker. Respondent 7 stelt:

“BZK beseft dat de invloed van het Europees Comité van de Regio’s op de Europese besluitvorming geringer is dan die van Raad, Commissie en Parlement, met name omdat het Europees Comité van de Regio’s alleen kan adviseren.”

Er zijn dus aanwijzingen in de interviews dat de Nederlandse overheid het CvdR niet belangrijk acht. Het lijkt gezien te worden als slechts een adviesorgaan voor subnationale overheden. Andere Europese instellingen lijken als belangrijker te worden beschouwd. De geringe belangstelling van de nationale overheid voor het CvdR komt mogelijk voort uit dit gepercipieerde gebrek aan belang.

5.4.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?

Op basis van bovenstaande analyse kan geconcludeerd worden dat de perceptie van de Nederlandse overheid in de periode 2019-2022 *in elk geval niet in lijn is met MLG*. Er is geen bewijs dat de nationale overheid het CvdR als mogelijkheid voor samenwerking ziet. Vanuit MLG zou dit wel verwacht worden (Cini & Borrágan, 2018). Hoewel de rol van het CvdR erkend lijkt te worden, zijn er daarnaast geen aanwijzingen dat de instelling gezien wordt als gelijkwaardige partner. Op basis van MLG wordt gesteld dat nationale overheden Europese instellingen als gelijkwaardige partners zien. Europese instellingen zouden bovendien een zelfstandige positie binnen de EU hebben en invloed uit kunnen oefenen op wet- en regelgeving (Marks et al., 1996). De Nederlandse overheid lijkt het CvdR niet op deze manier te beschouwen. Er zijn immers aanwijzingen dat de nationale overheid het CvdR als ‘slechts een adviesorgaan’ ziet. De perceptie van de nationale overheid is daarom in elk geval niet in lijn MLG.

De huidige perceptie van de Nederlandse overheid is echter *evenmin in lijn met het intergouvernementalisme*. Vanuit het intergouvernementalisme wordt verwacht dat supranationale instellingen, zoals het CvdR, door lidstaten als uitvoerders van wet- en regelgeving worden gezien (Toonen et al., 2007). De Nederlandse overheid lijkt het CvdR niet op deze manier te beschouwen. Zij lijkt het CvdR daarentegen te zien als instelling voor subnationale overheden, waar de nationale overheid weinig mee te maken heeft. Op basis van het intergouvernementalisme wordt daarnaast gesteld dat subnationale overheden niet worden uitgenodigd omtrent Europese wet- en regelgeving (Cini & Borrágan, 2018; Allerkamp, 2009). Er is geen bewijs dat dit het geval is. De Nederlandse overheid lijkt de inspraakmogelijkheid, die met het CvdR gecreëerd is, te erkennen. Er zijn zelfs aanwijzingen dat subnationale overheden wel worden uitgenodigd. De perceptie van de Nederlandse overheid in de periode 2019-2022 omtrent het CvdR kan daarom ook niet binnen het intergouvernementalisme geplaatst worden.

In de periode 2019-2022 wordt de perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR, evenals in de periode 1991-1994, in grote mate gekenmerkt door geringe belangstelling. De rol van het CvdR lijkt erkend te worden, maar de nationale overheid lijkt het CvdR niet als belangrijk te beschouwen. Er zijn daarnaast aanwijzingen dat de nationale overheid focust op Nederlandse delegatieleden. Geen van deze kenmerken zijn gemakkelijk binnen MLG of het intergouvernementalisme te plaatsen. De conclusie is daarom dat de huidige perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR niet één-op-één binnen een benadering geplaatst kan worden.

5.5. Percepties VNG 2019-2022

In deze paragraaf wordt de perceptie van de VNG over het CvdR in de periode 2019-2022 besproken. Allereerst wordt de perceptie ten tijde van het 25-jarig jubileum van het CvdR (2019) bestudeerd. Vervolgens wordt de perceptie in 2020, tijdens de start van een nieuw samengesteld CvdR, geanalyseerd. Tenslotte volgt de perceptie ten tijde van de Conferentie over de toekomst van Europa (2021-2022).

5.5.1. 25-jarig jubileum Europees Comité van de Regio's: 2019

In *Paragraaf 5.4.1.* is benoemd dat het CvdR in 2019 zijn 25-jarig jubileum viert (European Committee of the Regions, 2020). Voor leden aangesteld in 2015 is 2019 bovendien het laatste jaar in het CvdR (European Committee of the Regions, 2020). De perceptie van de VNG over het CvdR wordt in dit jaar gekenmerkt door *weinig belangstelling*, het *belangrijk* achten van het CvdR en een *voorkeur voor samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid*.

Allereerst wordt de perceptie van de VNG in 2019 gekarakteriseerd door weinig belangstelling. Het CvdR wordt slechts in één archiefstuk (VNG, 2019) en 2 artikelen in het tijdschrift *VNG Magazine* (Mudde, 2019; Muskee, 2019) genoemd. Een ambtenaar van de VNG heeft daarnaast twee documenten uit deze periode aangeleverd (Nederlandse Delegatie naar het Europees Comité van de Regio's, 2019; Nederlandse Delegatie naar het Europees Comité van de Regio's, 2020). De VNG toont hiermee beduidend minder interesse in het CvdR dan de Nederlandse overheid, wiens belangstelling ook al beperkt is (zie *Paragraaf 5.4.1.*). De geringe belangstelling van de VNG voor het CvdR in 2019 is om twee redenen opvallend. Ten eerste wordt het CvdR geacht subnationale overheden, zoals de VNG, te vertegenwoordigen. Ten tweede viert het CvdR in 2019 zijn 25-jarig jubileum, waaraan door het orgaan ook aandacht wordt besteed.

Interessant is dat het gevonden archiefstuk uit 2019 een relatief duidelijke perceptie over het CvdR weergeeft, in tegenstelling tot de meeste documenten van de Nederlandse overheid. Uit het document blijkt dat de VNG het CvdR als belangrijk ziet. De VNG vindt samenwerking met andere subnationale overheden noodzakelijk om de effectiviteit, uitvoerbaarheid en kwaliteit van Europese wet- en regelgeving te bevorderen. Deze samenwerking kan het makkelijkst in het CvdR plaatsvinden (VNG, 2019). Het CvdR is namelijk, aldus de VNG, in staat de belangen van subnationale overheden op Europees niveau te behartigen. De invloed van de instelling wordt bovendien aanzienlijk geacht. In een introductiemap voor nieuwe leden van het CvdR schrijft de VNG:

“Het CvdR heeft een in het EU-Verdrag genoemde officiële adviesrol in het EU-besluitvormingsproces.

Het is daarmee geëquipeerd om een pad voor decentrale overheden te effenen en contacten te leggen.

Door waar mogelijk een gezamenlijk geluid te laten horen, kan het CvdR een vuist maken en een actieve campagne organiseren voor de beïnvloeding van het EU-besluitvormingsproces.”

(VNG, 2019)

De VNG lijkt het CvdR dus als belangrijk te zien. Zij lijkt van mening dat de instelling subnationale overheden kan vertegenwoordigen en invloed uit kan oefenen op het Europees besluitvormingsproces. Het CvdR lijkt bovendien gepercipieerd te worden als manier om de specifieke belangen van de VNG te behartigen. De VNG vraagt de Nederlandse leden van het CvdR in dit verband om de VNG-standpunten en -perspectieven kenbaar te maken. In de introductiemap wordt gesteld:

“Voor de belangenbehartiging van de VNG is het belangrijk dat CvdR-adviezen de belangen van de Nederlandse gemeenten en het standpunt van de VNG weergeven. De VNG zal de gemeentelijke leden daarom vragen om actief de gemeentelijke standpunten bij rapporteurs kenbaar te maken.”

(VNG, 2019)

Het CvdR lijkt door de VNG dus beschouwd te worden als instelling die het EU-besluitvormingsproces kan beïnvloeden en de belangen van subnationale overheden in het algemeen, evenals de belangen van de VNG specifiek, kan behartigen. De VNG lijkt het CvdR dus te percipiëren als belangrijk. Dit is een

opvallende constatering: enerzijds toont de VNG weinig belangstelling voor het CvdR, anderzijds lijkt zij het als belangrijk te zien. De perceptie dat de VNG het CvdR belangrijk vindt, blijkt echter enkel uit de introductiemap (VNG, 2019). Hoewel er hiermee aanwijzingen zijn dat het CvdR van belang wordt geacht, lijkt de geringe belangstelling een belangrijker kenmerk van de perceptie van de VNG in 2019.

Verder blijkt uit de documenten en interviews dat de VNG een voorkeur heeft voor samenwerking met en beïnvloeding van de Nederlandse overheid. Samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid wordt geprefereerd boven samenwerking met en beïnvloeding via het CvdR. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het volgende:

“Over het algemeen vindt de beïnvloeding van de Raad van Ministers – buiten het CvdR om – plaats in de nationale hoofdsteden en bij de Permanente Vertegenwoordigingen in Brussel.”

(VNG, 2019)

In de introductiemap voor nieuwe leden van het CvdR wordt dus gesteld dat voornamelijk gelobbyd wordt bij de nationale overheid. Als de VNG Europese wet- en regelgeving wil beïnvloeden, lijkt zij liever samen te werken met de Nederlandse overheid dan met het CvdR. Een reden hiervoor is dat de samenwerking met de nationale overheid als positief wordt ervaren. Zo schrijft de VNG in de introductiemap (2019) dat de standpunten van de nationale overheid binnen de EU in goed overleg met Nederlandse subnationale overheden worden bepaald: “Binnen de lidstaat Nederland vindt een zeer goede samenwerking plaats tussen het nationale, regionale en lokale niveau bij de voorbereiding van de standpunten van de lidstaat Nederland in de EU”. In de interviews wordt deze perceptie bevestigd. Zo stelt respondent 8:

“Binnenkort heb ik overleg met de directeur van BZK, die verantwoordelijk is voor het Europese beleid. Dus die lijntjes lopen allemaal wel.”

Respondent 5 sluit zich hier, met enig voorbehoud, bij aan:

“Af en toe wordt het poldermodel van Nederland verguisd, maar wij hebben natuurlijk wel een hele goede samenwerking met onze Rijksoverheid. Dat verschilt natuurlijk ook altijd van onderwerp tot onderwerp, maar an sich hebben wij heel goed overleg en hele goede samenwerking.”

De VNG lijkt de samenwerking met de Nederlandse overheid dus als positief te ervaren. Zij lijkt van mening dat haar standpunten worden meegenomen. Samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid wordt daarom verkozen boven samenwerking met en beïnvloeding via het CvdR. Het is mogelijk dat de belangstelling van de VNG voor het CvdR om deze reden gering is.

5.5.2. Start nieuw Europees Comité van de Regio's: 2020

De huidige leden van het CvdR zijn in 2020 met hun werkzaamheden begonnen (Rieder, 2020). De perceptie van de VNG over het CvdR ten tijde van de start van de nieuwe delegatie wordt gekenmerkt door *weinig belangstelling, erkenning van de rol van het CvdR en een focus op Nederlandse leden*.

In 2020 toont de VNG, evenals in 2019, weinig interesse in het CvdR. Het archief van de VNG bevat één document over het CvdR uit 2020 (*Agenda VNG Commissie Europa en Internationaal (CvdR)*, 2020). Het CvdR wordt in dit jaar bovendien slechts genoemd in 10 stukken op de website (VNG, 2020-a; VNG, 2020-b; VNG, 2020-c; VNG, 2020-d; VNG, 2020-e; VNG, 2020-f; VNG, 2020-g; VNG, 2020-

h; VNG, 2020-i; VNG, 2020-j) en 3 artikelen in het tijdschrift *VNG Magazine* (Mudde, 2020-a; Mudde, 2020-b; Muskee, 2020). De belangstelling van de VNG voor het CvdR in 2020 is daarmee beperkt. Er wordt echter wel meer interesse getoond dan in 2019.

In tegenstelling tot de documenten van de Nederlandse overheid, gaan de documenten van de VNG wederom allen inhoudelijk op het CvdR in. Hoewel de VNG in 2020 iets minder documenten over het CvdR publiceert dan de Nederlandse overheid, lijkt de belangstelling van de VNG voor het orgaan in dit jaar daarom toch aanzienlijk groter dan de belangstelling van de nationale overheid. Zowel de Nederlandse overheid als de VNG toont echter beperkt interesse. De geringe belangstelling van de VNG is, evenals in 2019, opvallend. Het CvdR vertegenwoordigt immers subnationale overheden. Uit de interviews blijkt bovendien dat een aantal medewerkers van de VNG de Nederlandse leden in het CvdR ondersteunt. De beperkte interesse van de organisatie in haar geheel is daarom opmerkelijk.

Ondanks de geringe belangstelling van de VNG voor het CvdR, wordt de rol van de instelling erkend. De VNG lijkt het CvdR te beschouwen als instelling die de betrokkenheid van subnationale overheden bij de totstandkoming van Europese wet- en regelgeving garandeert. In een nieuwsbericht op de website wordt gesteld:

“Het [CvdR] zorgt ervoor dat decentrale overheden betrokken worden bij de totstandkoming van het Europese wetgevingsproces.”

(VNG, 2020-a)

De functie van het CvdR als vertegenwoordiger van subnationale overheden lijkt hiermee erkend te worden. Ook de rol van de instelling als adviesorgaan lijkt de VNG te onderschrijven. Zo hebben meerdere documenten op de website betrekking op adviezen van het CvdR (VNG, 2020-f; VNG, 2020-g; VNG, 2020-i; VNG, 2020-j). Er zijn dus aanwijzingen dat de VNG de rol van het CvdR als adviesorgaan en vertegenwoordiger van subnationale overheden erkent.

Tenslotte wordt de perceptie van de VNG in 2020 gekarakteriseerd door een focus op Nederlandse leden in het CvdR. Bijna alle stukken die gevonden zijn op de website van de VNG focussen op Nederlandse delegatieleden (VNG, 2020-a; VNG, 2020-b; VNG, 2020-d; VNG, 2020-e; VNG, 2020-f; VNG, 2020-g; VNG, 2020-h; VNG, 2020-i). In de documenten wordt beschreven wie de Nederlandse delegatieleden zijn, wat zij tijdens vergaderingen hebben ingebracht en welke adviezen zij hebben uitgebracht. De volgende nieuwsberichten tonen hier voorbeelden van:

“Ellen Nauta-van Moorsel is de nieuwe voorzitter van de Nederlandse gemeentelijke delegatie van het Comité van de Regio’s.”

(VNG, 2020-a).

“Het CvdR stelt cohesie centraal als fundamentele waarde die al het EU-beleid onderbouwt. Dit moet ervoor zorgen dat Europa ook daadwerkelijk in dienst staat van haar inwoners en de plekken waar zij wonen. Hierbij bracht de Nederlandse delegatie in dat diversiteit moet worden bevorderd om dit in de praktijk in te kunnen brengen.”

(VNG, 2020-d)

“Wethouder Guido Rink (Emmen) heeft namens het Europees Comité van de Regio’s een advies geschreven over Artificiële Intelligentie.”

(VNG, 2020-g)

De perceptie van zowel de Nederlandse overheid als de VNG wordt in 2020 gekenmerkt door een focus op Nederlandse delegatieleden in het CvdR. Een mogelijke reden hiervoor is dat in 2020 een nieuwe delegatie naar het CvdR van start gaat: de mandaatperiode van de huidige leden is immers op 26 januari 2020 begonnen. Dit kan de percepties beïnvloed hebben.

In 2020 is de belangstelling van de VNG voor het CvdR gering. Als de VNG aandacht besteedt aan het CvdR, focust zij voornamelijk op Nederlandse delegatieleden. Het lijkt er verder op dat de rol van de instelling erkend wordt. Er zijn echter meer aanwijzingen dat de perceptie van de VNG gekenmerkt wordt door weinig belangstelling en een focus op Nederlandse leden, dan aanwijzingen dat de rol van het CvdR erkend wordt. Geringe belangstelling en een focus op de Nederlandse delegatie lijken daarom de belangrijkste kenmerken van de perceptie van de VNG over het CvdR in dit jaar.

5.5.3. Conferentie over de toekomst van Europa: 2021-2022

Het CvdR en nationale parlementen zijn van april 2021 tot mei 2022 betrokken bij de Conferentie over de toekomst van Europa (Europees Comité van de Regio's, z.d.; Eerste Kamer, z.d.). De perceptie van de VNG over het CvdR wordt gedurende deze conferentie gekarakteriseerd door *belangstelling*, het *belangrijk* achten van het CvdR en een *voorkeur voor andere opties*.

Ten tijde van de Conferentie over de toekomst van Europa toont de VNG interesse in het CvdR. In 2021 wordt het CvdR genoemd in 23 stukken op de website (VNG, 2021-a; VNG, 2021-b; VNG, 2021-c; VNG, 2021-d; VNG, 2021-e; VNG, 2021-f; VNG, 2021-g; VNG, 2021-h; VNG, 2021-i; VNG, 2021-j; VNG, 2021-k; VNG, 2021-l; VNG, 2021-m; VNG, 2021-n; VNG, 2021-o; VNG, 2021-p; VNG, 2021-q; VNG, 2021-r; VNG, 2021-s; VNG, 2021-t; VNG, 2021-u; VNG, 2021-v; VNG, 2021-w; VNG, 2021-x) en 3 artikelen in *VNG Magazine* (Jonkman, 2021; Muskee, 2021; VNG, 2021-o). In 2022 wordt het CvdR vermeld in 3 archiefstukken (*Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.468, 2022; Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.595, 2022; Bundel – Algemeen Directieteam, nr. 286, 2022*), 17 documenten op de website (VNG, 2022-a; VNG, 2022-b; VNG, 2022-c; VNG, 2022-d; VNG, 2022-e; VNG, 2022-f; VNG, 2022-g; VNG, 2022-h; VNG, 2022-i; VNG, 2022-j; VNG, 2022-k; VNG, 2022-l; VNG, 2022-m; VNG, 2022-n; VNG, 2022-o; VNG, 2022-p; VNG, 2023) en 4 artikelen in *VNG Magazine* (Mudde, 2022; Muskee, 2022-a; Muskee, 2022-b; Muskee, 2022-c). De belangstelling voor het CvdR is daarmee zowel in 2021 als in 2022 tweemaal zo groot als in 2020.

Er zijn niet alleen relatief veel documenten van de VNG uit 2021 en 2022, de documenten gaan ook inhoudelijk op het CvdR in. Waar in documenten van de Nederlandse overheid zelden inhoudelijk aandacht wordt besteed aan het CvdR, wordt in alle documenten van de VNG inhoudelijk over het orgaan gesproken. De stukken gaan over een variëteit aan onderwerpen. De VNG publiceert bijvoorbeeld verslagen van vergaderingen van het CvdR (zie o.a. VNG, 2021-e), uitkomsten van onderzoeken uitgevoerd in opdracht van het CvdR (zie o.a. VNG, 2021-v), de belangrijkste punten van adviesrapporten uitgebracht door het CvdR (zie o.a. VNG, 2021-x) en resoluties aangenomen door het CvdR (zie o.a. VNG, 2022-d). De instelling wordt bovendien genoemd in beleidsplannen van de VNG (*Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.468, 2022; Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.595, 2022*), heeft een plaats gekregen in de Europese agenda (VNG, 2021-a; VNG, 2022-a) en is onderdeel van de Europastrategie (VNG, 2022-f). Geconcludeerd kan daarom worden dat de belangstelling van de VNG voor het CvdR in 2021 en 2022 relatief groot is.

De VNG toont in 2021 en 2022 niet alleen aanzienlijke interesse in het CvdR, zij vindt de instelling ook belangrijk. Samenwerking tussen subnationale overheden in de EU wordt noodzakelijk geacht om de effectiviteit en uitvoerbaarheid van Europees beleid te garanderen. In het beleidsplan van de Commissie Europa en Internationaal wordt in dit verband gesteld:

“Het samen optrekken van overheden in Europa is steeds meer van belang om effectief op te treden en mogelijke implementatieproblemen van wet- en regelgeving te signaleren. De samenwerking met gemeenten en regio’s vergroot daarnaast de democratische verantwoording en de kwaliteit van de beleidsvorming.”

(Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.595, 2022)

Het CvdR is de makkelijkste manier om samen te werken met andere Europese subnationale overheden (*Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr.595, 2022*). De VNG lijkt daarnaast van mening dat het CvdR invloed uitoefent: het bereikt daadwerkelijk dingen in het Europees besluitvormingsproces. In een podcast van de VNG wordt het CvdR zelfs omschreven als een parlement van subnationale overheden (VNG, 2021-m). Dit parlement is nodig, omdat Europese wet- en regelgeving vaak abstract is. Volgens de VNG kan het CvdR de rol van subnationale overheden bij het specificeren van deze wet- en regelgeving waarborgen. Zoals in de podcast betoogd:

“Doorgaans wil het beleid van Europa nog wel eens een beetje hoog over zijn: het zijn grote regelingen. Nationale overheden worden dan gevraagd om iets uit te werken. Het is juist de taak van het Comité van de Regio’s, als een soort parlement van lokale en regionale overheden, daar die rol van de lokale en regionale overheid echt goed te benadrukken.”

(VNG, 2021-m)

Er zijn dus aanwijzingen dat de VNG het CvdR als invloedrijk en noodzakelijk beschouwt. Zij lijkt van mening dat het CvdR in staat is subnationale overheden te vertegenwoordigen. Dit blijkt eveneens uit de interviews. Zo vertelt respondent 8:

“Het [CvdR] is een adviesorgaan van de Europese Commissie en van het Parlement met best wel een grote eigen rol. Op het moment dat het vindt dat de Commissie de decentrale overheden niet heeft geraadpleegd, mag het de vinger opsteken en zeggen: dit moet wel degelijk ook door ons geadviseerd worden. Met best wel veel onderwerpen, best wel veel vrijheid.”

Het CvdR lijkt door de VNG dus gepercipieerd te worden als een belangrijk orgaan. Zowel de adviserende functie als de vertegenwoordigende functie van de instelling wordt erkend en noodzakelijk geacht. Respondent 6 vat dit kenmerk van de perceptie van de VNG als volgt samen:

“Ik denk dat voor de VNG het een serieuze aangelegenheid is.”

Verder ziet de VNG het CvdR niet alleen als een belangrijke vertegenwoordiger van subnationale overheden in het algemeen, zij ziet het ook als een belangrijke partner voor het behartigen van haar eigen specifieke belangen in de EU. Zo omschrijft de VNG het CvdR als een “belangrijke partner voor de Nederlandse decentrale overheden in Brussel” (VNG, 2022-g). Het partnerschap met het CvdR lijkt gezien te worden als een lobbypartnerschap. Het orgaan wordt, naast andere kanalen, gebruikt om de prioriteiten, percepties en perspectieven van de VNG en haar leden aan de Europese Commissie kenbaar te maken. De weg via het CvdR is echter niet de enige weg die de VNG voor haar lobby bewandelt: het is slechts één van de wegen. In de woorden van respondent 9:

“Voor de VNG is het Comité van de Regio’s een lobbytool, niets meer en niets minder. (...) We zien het Comité als lobbytool. Waarom? Europees lobbyen is vaak een tweetrapsraket. Wij kunnen rechtstreeks de Nederlandse Europarlementariërs bedienen. Of je moet toevallig een paar anderen kennen door werk of wat dan ook, maar je natuurlijke link is met Nederland. Een Spaanse Europarlementariër, wat moet die met de VNG? Die is geïnteresseerd in Spanje. Dus wat je moet doen is, je werkt samen met je zusterorganisaties. Zodat, als er een Spaanse rapporteur in het Europees Parlement is, je met de Spanjaarden mee kunt gaan. Mits de Spanjaarden dezelfde percepties hebben als wij.”

Dat de VNG het CvdR van belang acht als partner voor de behartiging van haar eigen belangen, blijkt daarnaast uit het feit dat de VNG Nederlandse delegatieleden in het CvdR enkel ondersteunt als het onderwerp in lijn is met haar prioritaire dossiers. Op deze prioritaire dossiers is de ondersteuning voor de delegatieleden fors. Respondent 5 stelt:

“De VNG stopt heel veel energie in het Comité van de Regio’s: in de voorbereiding, in het samenstellen van de delegatie, het begeleiden van adviezen. Maar er wordt ook heel nadrukkelijk gekeken: wat zijn de prioriteiten van de VNG en waar gaan we dan op inzetten in het werkplan Europa en in het Comité? (...) Dus de VNG ziet het echt als een instrument om ook de prioriteiten van de VNG Europees te versterken.”

Dit is eens te meer een aanwijzing dat het CvdR als belangrijke instelling beschouwd wordt. Ondanks het belang dat de VNG aan het CvdR lijkt te hechten, geeft de VNG tenslotte de voorkeur aan andere opties. Over het algemeen lijkt de VNG van mening dat andere wegen naar Europa beter en sneller zijn dan het CvdR. Zo vertelt respondent 8:

“Ik kan me geen voorbeeld herinneren waarvan wij zeggen: dit willen we voor elkaar krijgen en nou moeten we eigenlijk het Comité van de Regio’s inzetten. Dan is het toch wel heel erg gericht op de Commissie en misschien ietsje minder op het Parlement. Ik heb nog nooit meegemaakt dat we zeggen: nu moeten we het Comité van de Regio’s proberen.”

De VNG verkiest andere opties boven het CvdR, omdat het CvdR naar haar mening een aantal belangrijke nadelen heeft. Ten eerste komt het advies van het CvdR vaak te laat. Het comité wordt pas om advies gevraagd nadat de Europese Commissie haar beleidsvoorstel heeft geschreven. Respondent 9 stelt dat het moeilijk is om in deze fase nog invloed uit te oefenen. Ten tweede is het CvdR niet kosteneffectief. Het schrijven van een rapport kost veel tijd en is omslachtig. Respondent 9 betoogt:

“Het is niet kosteneffectief. De VNG moet kosteneffectief blijven, dus als je dat op een snellere en doeltreffendere manier kan doen, moet je het vooral doen. Het comité is omslachtig. Een rapport schrijven kost een paar maanden en wat is de turnout?”

Wegens deze nadelen worden andere opties geprefereerd boven de weg via het CvdR. In bepaalde situaties lijkt het CvdR daarentegen wél als nuttige weg gezien te worden: als de Europese Commissie nog bezig is met het schrijven van haar voorstel en als een ‘laatste redmiddel’. Respondent 9 vertelt:

“In de Commissiefase is het interessant en het is interessant als je echt alles hebt geprobeerd, maar je kunt er niet tussen komen. De lobby is dan wat ingewikkelder. Dus als er pilaren wegvallen, dan is het comité een optie.”

Het CvdR wordt dus vooral als bruikbaar gezien in de voorfase, als de Commissie bezig is met het schrijven van haar beleidsvoorstel. Ook als alle andere opties onmogelijk blijken en het CvdR overblijft, gebruikt de VNG het. Andere opties lijken echter de voorkeur te genieten boven de weg via het CvdR. Interessant is dat dit voornamelijk uit de interviews blijkt. De voorkeur voor andere wegen komt in de documenten minder naar voren. Uit de documenten blijkt echter evenmin een voorkeur voor het CvdR. Preferentie voor de ene of de andere weg naar de EU lijkt in de documenten daarmee een minder belangrijk onderwerp dan in de interviews.

De perceptie van de VNG in 2021 en 2022 wordt, in conclusie, gekenmerkt door belangstelling en het belangrijk achten van het CvdR. Ondanks de interesse in het CvdR en het belang dat aan de instelling wordt gehecht, genieten andere opties naar de EU de voorkeur.

5.5.4. Conclusie: intergouvernementalisme of MLG?

Er zijn *aanwijzingen* dat de perceptie van de VNG over het CvdR in de periode 2019-2022 in lijn is met *MLG*. De VNG lijkt het CvdR te beschouwen als een belangrijk orgaan binnen de EU, dat onafhankelijk van nationale overheden invloed uitoefent. Dit is in lijn met *MLG* (Marks et al., 1996). De rol van het CvdR als adviesorgaan en vertegenwoordiger van subnationale overheden bij de Europese Commissie lijkt door de VNG eveneens erkend te worden. De VNG lijkt van mening dat het orgaan deze functies zelfstandig uitoefent. Dit is in lijn met *MLG*, op basis waarvan verwacht wordt dat Europese instellingen autonome posities en functies binnen de EU hebben (Verhelst, 2017).

Uit bovenstaande analyse blijkt daarentegen niet dat de VNG en de Nederlandse overheid gelijkwaardige partners zijn. Hoewel de VNG samenwerkt met en lobbyt bij de nationale overheid, is er geen bewijs dat de relatie tussen de VNG en de nationale overheid niet-hiërarchisch is. Vanuit *MLG* zou wel verwacht worden dat samengewerkt wordt in niet-hiërarchische beleidsnetwerken (Verhelst, 2017). Daarnaast zijn er geen *aanwijzingen* dat de VNG het CvdR als mogelijkheid voor samenwerking met de nationale overheid ziet. Integendeel, de VNG lijkt samenwerking met de Nederlandse overheid als alternatief voor samenwerking met het CvdR te beschouwen. Op basis van *MLG* zou verwacht worden dat het CvdR als kans voor samenwerking wordt gepercipieerd (Cini & Borrágan, 2018).

Verder is de perceptie van de VNG in de periode 2019-2022 *niet in lijn met het intergouvernementalisme*. De VNG lijkt het CvdR te beschouwen als belangrijke instelling die de belangen van subnationale overheden op Europees niveau kan behartigen. Het orgaan kan bovendien Europese wet- en regelgeving beïnvloeden. Dit is niet met het intergouvernementalisme in lijn: op basis van deze benadering wordt namelijk verwacht dat supranationale en subnationale instellingen voornamelijk dienst doen als uitvoerders van beleid (Toonen et al., 2007). Vanuit het intergouvernementalisme wordt daarnaast gesteld dat hiërarchie tussen overheidslagen belangrijk is (Cini & Borrágan, 2018). Hoewel er geen bewijs is dat de VNG en de Nederlandse overheid gelijkwaardige partners zijn, is er ook geen bewijs dat de VNG hiërarchie van belang acht. Zij ondersteunt zelfstandig de delegatieleden in het CvdR, zonder tussenkomst van de nationale overheid. De perceptie van de VNG over het CvdR kan daarom niet binnen het intergouvernementalisme geplaatst worden.

In de periode 2019-2022 wordt de perceptie van de VNG, evenals in de periode 1991-1994, in grote mate gekenmerkt door weinig belangstelling. In 2021 en 2022 is de belangstelling relatief groot; in de gehele periode is de interesse in het CvdR echter beperkt. Er zijn *aanwijzingen* van *MLG*, omdat de

VNG de rol van het CvdR erkent en de instelling als belangrijk ziet. Daarentegen heeft de perceptie van de VNG ook kenmerken die niet gemakkelijk binnen MLG of het intergouvernementalisme geplaatst kunnen worden. Zo is er, naast geringe belangstelling, een voorkeur voor samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid, een voorkeur voor andere opties naar de EU en een focus op Nederlandse leden. Geconcludeerd kan worden dat de perceptie van de VNG over het CvdR in de periode 2019-2022 niet één-op-één binnen MLG of het intergouvernementalisme geplaatst kan worden.

5.6. Conclusie hypothesen

Nu de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG in beide perioden beschreven zijn, kunnen uitspraken gedaan worden omtrent de in *Hoofdstuk 3* opgestelde hypothesen 1, 2 en 3. Alvorens de conclusies te bespreken, worden de percepties in beide perioden samengevat in *Tabel 5*.

Tabel 5		
<i>Samenvatting percepties van de Nederlandse overheid en de VNG</i>		
	Nederlandse overheid	VNG
1991	Weinig belangstelling	Weinig belangstelling
1992	- Onduidelijkheid: parlement - Niet belangrijk - Hiërarchie belangrijk - Discussie: parlement	- Belangstelling - Overleg met de Nederlandse overheid - Voorzichtig optimisme
1993-1994	- Onduidelijkheid - Weinig belangstelling - Kleine wens geïnformeerd te blijven: parlement	- Weinig belangstelling - Mate van belangstelling verschilt binnen de organisatie
2019	- Weinig belangstelling - Erkenning van de rol van het CvdR: regering	- Weinig belangstelling - Belangrijk - Voorkeur voor samenwerking met en beïnvloeding van de nationale overheid
2020	- Weinig belangstelling - Focus op Nederlandse leden	- Weinig belangstelling - Erkenning van de rol van het CvdR - Focus op Nederlandse leden
2021-2022	- Weinig belangstelling - Erkenning van de rol van het CvdR - Niet belangrijk	- Belangstelling - Belangrijk - Voorkeur voor andere opties

Tabel 5 toont de belangrijkste kenmerken van de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG. Opvallend is dat de percepties van beide overheden in beide perioden gekarakteriseerd worden door weinig belangstelling. Daarnaast blijkt uit de analyse dat de percepties niet één-op-één binnen het intergouvernementalisme of MLG geplaatst kunnen worden (zie *Paragraaf 5.1.4*, *Paragraaf 5.2.4.*, *Paragraaf 5.4.4.* en *Paragraaf 5.5.4.*). Aan de hand van deze bevinding en *Tabel 5* wordt duidelijk of hypothesen 1, 2 en 3 aangenomen of verworpen worden. De hypothesen zijn in *Hoofdstuk 3* als volgt geformuleerd:

H1: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met het intergouvernementalisme.

Hypothese 1 wordt **verworpen**. Er zijn aanwijzingen dat de perceptie van de Nederlandse overheid in 1991-1994 in lijn is met het intergouvernementalisme. Dit bewijs is echter niet sluitend. De perceptie van

de nationale overheid in 2019-2022 is bovendien niet in lijn met het intergouvernementalisme. De percepties van de VNG in 1991-1994 en 2019-2022 zijn evenmin met het intergouvernementalisme in lijn.

H2: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

Hypothese 2 wordt eveneens **verworpen**. De percepties van de Nederlandse overheid in 1991-1994 alsook in 2019-2022 zijn niet met MLG in lijn. De perceptie van de VNG in 1991-1994 kan evenmin binnen MLG geplaatst worden. Er zijn aanwijzingen dat de perceptie van de VNG in 2019-2022 in lijn is met MLG, maar het bewijs is wederom niet sluitend.

H3: Enkel de perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

Hypothese 3 wordt **verworpen**. Uit de analyse blijkt dat de percepties van de Nederlandse overheid inderdaad zowel in de periode 1991-1994 als in de periode 2019-2022 niet in lijn zijn met MLG. De perceptie van de VNG in de periode 1991-1994 kan echter evenmin binnen MLG geplaatst worden. Het bewijs omtrent de periode 2019-2022 is niet sluitend: er zijn slechts aanwijzingen dat de perceptie van de VNG in deze periode met MLG in lijn is.

5.7. Verandering tussen 1991-1994 en 2019-2022

Tot slot wordt in deze paragraaf besproken of en zo ja, op welke manier, de huidige percepties van de Nederlandse overheid en de VNG ten opzichte van de periode 1991-1994 veranderd zijn. Eerst wordt de perceptie van de nationale overheid in de periode 1991-1994 vergeleken met de perceptie in de periode 2019-2022. Vervolgens worden de percepties van de VNG in deze perioden vergeleken. Aan de hand van deze analyses wordt geconcludeerd op hypothese 4 aangenomen of verworpen wordt.

5.7.1. Vergelijking perceptie nationale overheid 1991-1994 en 2019-2022

Tabel 5 toont een interessante overeenkomst tussen de perceptie van de Nederlandse overheid omtrent het CvdR in 1991-1994 en de perceptie in 2019-2022: in beide perioden toont de nationale overheid over het algemeen weinig belangstelling voor het CvdR. De interesse in de Europese instelling is beperkt. Er wordt weinig over gesproken in het parlement, de regering schrijft er zelden over en op ministeries is het CvdR evenmin een belangrijk onderwerp van gesprek.

De perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR is in de periode 2019-2022 echter ook veranderd ten opzichte van de periode 1991-1994. Allereerst is de onduidelijkheid, die in de periode 1991-1994 aanwezig is, in de periode 2019-2022 niet langer present. Dit is een logische bevinding: het CvdR bestaat inmiddels bijna 30 jaar. In tegenstelling tot de periode rondom de oprichting weet de nationale overheid nu wat het CvdR doet en welke invloed het uitoefent.

Daarnaast lijkt de rol van het CvdR in de periode 2019-2022 door de Nederlandse overheid erkend te worden. De adviserende en vertegenwoordigende functies lijken te worden aanvaard. Er is in 2019-2022 dus niet alleen sprake van duidelijkheid over, maar ook van erkenning van het CvdR.

Tot slot zijn er in 2019-2022 niet langer aanwijzingen dat de perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR in lijn is met het intergouvernementalisme. In de periode 1991-1994 is er bewijs dat de Nederlandse overheid hiërarchie tussen de nationale overheid en subnationale overheden belangrijk acht. In de periode 2019-2022 zijn er geen aanwijzingen dat deze hiërarchie van belang is.

Hoewel de perceptie van de Nederlandse overheid in 1991-1994 niet één-op-één binnen het intergouvernementalisme geplaatst kan worden, zijn er in deze periode dus meer aanwijzingen dat de perceptie in lijn is met het intergouvernementalisme dan in 2019-2022.

5.7.2. Vergelijking perceptie VNG 1991-1994 en 2019-2022

Uit *Tabel 5* blijkt een opvallende overeenkomst tussen de perceptie van de VNG over het CvdR in 1991-1994 en de perceptie in 2019-2022: evenals de nationale overheid toont de VNG in beide perioden over het algemeen weinig belangstelling voor het CvdR. In tegenstelling tot de Nederlandse overheid toont de VNG bij vlagen wel belangstelling. Doorgaans is de interesse van de VNG in het CvdR echter beperkt.

Tabel 5 toont naast deze overeenkomst ook verschillen tussen de perceptie van de VNG in de periode 1991-1994 en de perceptie in de periode 2019-2022. Allereerst zijn er aanwijzingen dat de VNG het CvdR in 2019-2022 belangrijk acht. In 1991-1994 is dit niet het geval: in deze periode kan slechts voorzichtig optimisme gesignaleerd worden en enkel in 1992.

Daarnaast zijn er in de periode 2019-2022 aanwijzingen dat de perceptie van de VNG over het CvdR binnen MLG geplaatst kan worden. In deze periode is er bewijs dat de VNG het CvdR als een belangrijke Europese instelling beschouwt, die onafhankelijk invloed uitoefent. In de periode 1991-1994 zijn er geen aanwijzingen dat de perceptie van de VNG over het CvdR in lijn is met MLG. De perceptie van de VNG over het CvdR in 2019-2022 is niet één-op-één in lijn met MLG, maar er zijn in deze periode meer aanwijzingen dat de perceptie binnen MLG geplaatst kan worden dan in 1991-1994.

5.7.3. Conclusie hypothese 4

In *Hoofdstuk 3* is hypothese 4 opgesteld. Deze hypothese heeft betrekking op de mogelijkheid tot verschuiving. Op basis van bovenstaande analyse kan deze hypothese verworpen of aangenomen worden. De hypothese luidt:

H4: De perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is verschoven van intergouvernementalisme ten tijde van de oprichting naar Multi-Level Governance nu.

Hypothese 4 wordt **verworpen**. De perceptie van de VNG over het CvdR ten tijde van de oprichting in 1991-1994 kan niet binnen het intergouvernementalisme of MLG geplaatst worden. Er zijn aanwijzingen dat de huidige perceptie in lijn is met MLG, maar het bewijs is niet sluitend. De perceptie van de VNG is dus niet verschoven van intergouvernementalisme in 1991-1994 naar MLG in 2019-2022.

In dit hoofdstuk zijn de resultaten van de interviews en de documentanalyse besproken. In het volgende hoofdstuk worden conclusies getrokken en aanbevelingen gedaan.

6. Conclusie

In dit hoofdstuk worden conclusies getrokken. Allereerst worden de belangrijkste bevindingen samengevat en wordt de onderzoeksvraag beantwoord. Daarna worden de beperkingen van dit onderzoek besproken. Vervolgens worden enkele suggesties voor vervolgonderzoek gegeven. Tot slot worden aanbevelingen gedaan aan VNG International.

6.1. Samenvatting en antwoord onderzoeksvraag

Verschillende onderzoeken omschrijven de oprichting van het Europees Comité van de Regio's in 1994 als een belangrijke stap richting Multi-Level Governance (Piattoni & Schönlau, 2015; Christiansen, 1997; Dolinar, 2010). Daarentegen wordt in andere onderzoeken gesteld dat het intergouvernementalisme de Europese verhoudingen het best beschrijft (Princen & Yesilkagit, 2004; Verhelst, 2017). Deze tegengestelde bevindingen uit eerder onderzoek worden in *Hoofdstuk 1* beschreven. Zij vormen de aanleiding voor het onderzoek dat voor deze scriptie is uitgevoerd: binnen welke benadering kan het CvdR het best geplaatst worden? Is het intergouvernementalisme dominant, of MLG? Deze kennislacune is gevuld door te kijken naar de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG, twee in Nederland bij het CvdR betrokken overheden. Als betrokken overheden het CvdR zelf niet als een stap richting MLG beschouwen, is het namelijk onwaarschijnlijk dat er sprake is van een stap richting MLG. De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG zijn in twee perioden bekeken: 1991-1994 en 2019-2022.

In *Hoofdstuk 1* zijn vijf deelvragen geformuleerd, aan de hand waarvan de onderzoeksvraag beantwoord wordt. Alvorens de onderzoeksvraag te beantwoorden, wordt antwoord gegeven op deze deelvragen.

De eerste deelvraag die in *Hoofdstuk 1* geformuleerd is, is: *wat is het intergouvernementalisme?* Op basis van het intergouvernementalisme wordt gesteld dat nationale overheden dominant zijn op het internationaal niveau (Crombez et al., 2006). Supranationale en subnationale overheden hebben weinig tot geen inspraak (Cini & Borrágan, 2018; Allerkamp, 2009). Zij kunnen enkel binnen de door de nationale overheid gestelde kaders invloed uitoefenen (Toonen et al., 2007). De relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden is hiërarchisch: de nationale overheid staat boven subnationale overheden (Cini & Borrágan, 2018). Het intergouvernementalisme is dus een benadering die nationale staten centraal stelt en de hiërarchie tussen deze nationale overheid en subnationale overheden benadrukt.

Wat is Multi-Level Governance? is de tweede deelvraag die in *Hoofdstuk 1* opgesteld is. Multi-Level verwijst naar de onderlinge afhankelijkheid tussen verschillende overheidsniveaus en Governance naar de onderlinge afhankelijkheid tussen overheden en niet-overheden op verschillende territoriale niveaus (Bache et al., 2016). Vanuit MLG wordt gesteld dat supranationale, nationale en subnationale overheden met niet-statelijke actoren samenwerken in beleidsnetwerken. Deze beleidsnetwerken zijn niet hiërarchisch: netwerkpartijen zijn gelijkwaardige partners (Verhelst, 2017). MLG is dus een benadering die stelt dat actoren op verschillende niveaus samenwerken in niet-hiërarchische beleidsnetwerken.

Deelvraag 3 luidt verder als volgt: *zijn de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's ten tijde van de oprichting meer in lijn met het intergouvernementalisme of met Multi-Level Governance?* De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG zijn ten tijde van de oprichting van het CvdR in 1991-1994 noch met het intergouvernementalisme, noch met MLG in lijn. Er zijn aanwijzingen dat de perceptie van de nationale overheid in deze periode binnen het intergouvernementalisme geplaatst kan worden, maar het bewijs is niet sluitend. De conclusie is daarom dat de percepties met geen van beide benaderingen in lijn zijn. Eenzelfde constatering kan gedaan worden met betrekking tot de vierde deelvraag, *zijn de huidige*

percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's meer in lijn met het intergouvernementalisme of met Multi-Level Governance? De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG in de periode 2019-2022 kunnen namelijk evenmin binnen het intergouvernementalisme of MLG geplaatst worden. Hoewel er aanwijzingen zijn dat de perceptie van de VNG in deze periode in lijn is met MLG, is het bewijs wederom niet sluitend.

Tenslotte is in *Hoofdstuk 1* de deelvraag: *zijn de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's veranderd ten opzichte van de percepties ten tijde van de oprichting?* geformuleerd. In de periode 1991-1994 zijn er aanwijzingen dat de perceptie van de Nederlandse overheid in lijn is met het intergouvernementalisme. In de periode 2019-2022 is dit niet langer het geval. De perceptie van de Nederlandse overheid in 2019-2022 is ook op enkele andere punten veranderd ten opzichte van 1991-1994: er is meer duidelijkheid over het CvdR en de rol van het orgaan lijkt te worden erkend. De veranderingen zijn echter niet groot. Hoewel de huidige perceptie van de Nederlandse overheid over het CvdR enigszins veranderd is ten opzichte van de perceptie ten tijde van de oprichting, zijn er voornamelijk overeenkomsten tussen de percepties in beide perioden. De perceptie van de VNG in de periode 2019-2022 toont eveneens veel overeenkomsten met de perceptie in de periode 1991-1994. Er zijn echter ook verschillen. In de huidige periode zijn er aanwijzingen dat de perceptie van de VNG in lijn is met MLG. In de periode ten tijde van de oprichting zijn deze aanwijzingen er niet. Daarnaast lijkt de VNG het CvdR in 2019-2022, in tegenstelling tot 1991-1994, belangrijk te achten. De huidige perceptie van de VNG omtrent het CvdR verschilt dus in beperkte mate van de perceptie ten tijde van de oprichting. Er zijn echter eveneens voornamelijk overeenkomsten tussen beide perioden.

In *Hoofdstuk 3* zijn vier hypothesen opgesteld. Aan de hand van de antwoorden op de deelvragen kan geconcludeerd worden of deze hypothesen aangenomen of verworpen worden.

H1: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met het intergouvernementalisme.

Hypothese 1 wordt verworpen. De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR zijn zowel ten tijde van de oprichting als nu niet in lijn met het intergouvernementalisme.

H2: De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het Europees Comité van de Regio's zijn ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

Hypothese 2 wordt eveneens verworpen. De percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR zijn in 1991-1994 en 2019-2022 niet in lijn met MLG.

H3: Enkel de perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is ten tijde van de oprichting alsook nu in lijn met Multi-Level Governance.

Ook hypothese 3 wordt verworpen. De percepties van de VNG over het CvdR kunnen immers ten tijde van de oprichting en nu niet binnen MLG geplaatst worden.

H4: De perceptie van de VNG over het Europees Comité van de Regio's is verschoven van intergouvernementalisme ten tijde van de oprichting naar Multi-Level Governance nu.

Tenslotte wordt hypothese 4 verworpen. De perceptie van de VNG over het CvdR is in 1991-1994 niet in lijn met het intergouvernementalisme. In 2019-2022 zijn er slechts aanwijzingen dat de perceptie binnen MLG geplaatsd kan worden; dit bewijs is echter niet sluitend.

Aan de hand van de antwoorden op de deelvragen kan een antwoord geformuleerd worden op de onderzoeksvraag. In deze scriptie staat de volgende onderzoeksvraag centraal:

Beschouwen de Nederlandse overheid en de VNG het Europees Comité van de Regio's zowel ten tijde van de oprichting (1991-1994) als nu (2019-2022) als een stap richting Multi-Level Governance?

Ten tijde van de oprichting zijn er geen aanwijzingen dat de Nederlandse overheid, de VNG of beide het CvdR als een stap naar MLG zien. Er zijn aanwijzingen dat de VNG het CvdR nu wel als stap richting MLG beschouwt, maar het bewijs is niet sluitend. De Nederlandse overheid en de VNG beschouwen het CvdR zowel ten tijde van de oprichting als nu dus *niet* als een stap richting MLG.

Op basis van dit onderzoek kan daarnaast een interessante conclusie getrokken worden: zowel de Nederlandse overheid als de VNG toont over het algemeen weinig belangstelling voor het CvdR. Geconstateerd kan worden dat de betrokken overheden, zowel ten tijde van de oprichting als nu, amper een perceptie over de instelling hebben.

6.1.1. Relevantie voor de wetenschap

In *Hoofdstuk 1* is besproken dat verschillende onderzoeken naar het CvdR zijn gedaan. Geen van deze onderzoeken focust echter op de percepties van nationale overheden en subnationale overheden over het CvdR. Inzicht in deze percepties kan verduidelijken binnen welke benadering, intergouvernementalisme of MLG, het CvdR het best geplaatsd kan worden.

Op basis van dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over het CvdR zowel ten tijde van de oprichting als nu niet in lijn zijn met het intergouvernementalisme. Evenmin kunnen de percepties binnen MLG geplaatsd worden. Het CvdR wordt door de betrokken overheden in Nederland dus niet gezien als een stap richting MLG. Er zijn daarom aanwijzingen dat het CvdR feitelijk geen stap op weg naar MLG is.

Zoals beschreven in *Hoofdstuk 1* en *Hoofdstuk 4* is Nederland een 'least-likely' case. Dit betekent dat op basis van de achtergrondfactoren niet verwacht wordt dat een verschuiving van intergouvernementalisme naar MLG heeft plaatsgevonden (Gerring & Cojocaru, 2016). Overeenkomstig de verwachtingen heeft in Nederland geen verschuiving naar MLG plaatsgevonden. Dit resultaat zegt echter weinig over de percepties in andere EU-landen. Aangezien Nederland een 'least-likely' case is, is het immers het minst waarschijnlijk dat het CvdR in Nederland als een stap richting MLG beschouwd wordt. De kans is daarom aanwezig dat betrokken overheden elders in de EU het CvdR wel als een stap richting MLG zien. Op basis van de gekozen casus kan dus niet beslissend worden vastgesteld of het CvdR een stap richting MLG is. Het is mogelijk dat andere landen binnen de EU het CvdR als mogelijkheid voor samenwerking of zelfs bypassing gebruiken, wat vanuit MLG verwacht wordt. Zeker is slechts dat de percepties over het CvdR in Nederland niet in lijn zijn met MLG.

6.1.2. Relevantie voor de praktijk

In *Hoofdstuk 1* wordt verder beschreven dat de percepties van betrokken overheden over het CvdR inzicht kunnen bieden in de manier waarop overheden hun positie in de EU in het algemeen ervaren. Uit dit onderzoek blijkt dat de Nederlandse overheid en de VNG weinig belangstelling hebben voor het CvdR. Zij beschouwen de instelling niet als mogelijkheid voor MLG en koesteren hier ook geen wens voor. De

instelling wordt momenteel dus niet gezien als stap richting MLG; het lijkt er bovendien op dat de Nederlandse overheid en de VNG het CvdR in de toekomst evenmin in lijn met MLG zullen beschouwen.

Aangezien de Nederlandse overheid en de VNG amper een perceptie over het CvdR hebben, kan moeilijk inzicht verkregen worden in de manier waarop overheden hun positie in de EU in het algemeen ervaren. Duidelijk is wel dat het CvdR wat Nederlandse betrokken overheden betreft geen grote rol speelt in de EU en ook geen grote rol gaat spelen. Deze bevinding is in het licht van de momenteel gevoerde discussie over de toekomst van Europa interessant: Nederlandse overheden zijn niet van mening dat het CvdR in deze toekomst een belangrijke rol gaat en/of moet spelen.

Daarnaast is in *Hoofdstuk 1* gesteld dat dit onderzoek de constitutionele verhoudingen in Nederland kan verduidelijken. Op basis van de resultaten kan echter geen uitspraak worden gedaan over deze verhoudingen, omdat de percepties over het CvdR noch met het intergouvernementalisme, noch met MLG in lijn zijn. De betrokken overheden in Nederland wiens percepties in dit onderzoek geanalyseerd zijn, hebben zelfs amper een perceptie over het CvdR. Dit onderzoek kan daarom geen inzicht bieden in de bredere relatie tussen de nationale overheid en subnationale overheden in Nederland.

6.2. Beperkingen onderzoek

Dit onderzoek heeft enkele beperkingen. Allereerst is dit onderzoek *moeilyk te generaliseren*. Nederland is slechts één land in de 27 landen tellende EU. Het onderzoek kan moeilijk gegeneraliseerd worden naar deze andere landen. In *Hoofdstuk 4* is beschreven dat de generaliseerbaarheid van dit onderzoek gewaarborgd wordt door de keuze voor een ‘least-likely’ case. Zowel de Nederlandse overheid als de VNG beschouwt het CvdR echter niet als een stap richting MLG. Het is moeilijk deze uitkomst te generaliseren, omdat het in de lijn der verwachting ligt dat Nederlandse betrokken overheden het CvdR niet als mogelijkheid voor MLG beschouwen. Op basis van dit resultaat kan daarom niet gezegd worden dat de percepties van nationale en subnationale overheden elders in de EU evenmin in lijn zijn met MLG. Aangezien Nederland een ‘least-likely’ case is, is het immers mogelijk dat nationale en subnationale overheden elders in de EU het CvdR wel als een stap richting MLG zien. Dit onderzoek is daarom moeilijk generaliseerbaar.

Daarnaast is dit onderzoek *beperkt in omvang*. Enkel de VNG en de Nederlandse overheid zijn in het onderzoek meegenomen. Er is niet gekeken naar individuele gemeenten, provincies, het Interprovinciaal Overleg (IPO) of nationale en subnationale overheden buiten Nederland. Het aantal overheden dat in dit onderzoek is meegenomen, is dus beperkt. De resultaten moeten daarom met voorzichtigheid geïnterpreteerd worden: het is mogelijk dat individuele gemeenten een andere perceptie hebben dan de VNG, of dat het IPO een andere perceptie heeft dan de VNG, ondanks dat dit allemaal subnationale overheden zijn. Het aantal documenten dat in de analyse is meegenomen is eveneens beperkt. Zo zijn slechts weinig regeringsdocumenten gevonden. De omvang van dit onderzoek heeft het bovendien onmogelijk gemaakt alle beschikbare documenten mee te nemen. De beperkte omvang van dit onderzoek moet meegewogen worden bij de interpretatie van de resultaten.

De respondenten die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn, zijn tenslotte slechts *beperkt representatief*. Voor de periode 1991-1994 zijn geen respondenten bereid gevonden die vanuit de nationale overheid direct betrokken waren bij de totstandkoming van het CvdR. In de periode 2019-2022 zijn de respondenten vanuit de nationale overheid beiden afkomstig van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: vanuit andere ministeries of het parlement is niemand gesproken. De respondenten zijn dus in beide perioden niet geheel representatief voor de nationale overheid. Het aantal respondenten dat geïnterviewd is, is bovendien beperkt. Voor dit onderzoek zijn namelijk slechts 8 mensen gesproken. Dit onderzoek is daarom niet volledig representatief. De documentanalyse verzacht de implicaties van deze

beperking wel: door de bevindingen uit de interviews aan te vullen met bevindingen uit documenten wordt de representativiteit vergroot.

6.3. Suggesties vervolgonderzoek

Op basis van dit onderzoek kunnen een aantal suggesties voor vervolgonderzoek gedaan worden. Allereerst kan dit onderzoek op grotere schaal herhaald worden. Eén mogelijkheid is een vergelijkend onderzoek binnen de EU uit te voeren. De percepties over het CvdR van twee landen in de EU kunnen vergeleken worden: één federaal land en één eenheidsstaat. Afhankelijk van de beschikbare tijd en middelen kunnen eventueel meer landen meegenomen worden. In de geselecteerde landen kunnen de percepties van de nationale overheid en de subnationale overheden, specifiek verenigingen van gemeenten en verenigingen van regio's/provincies, over het CvdR worden geanalyseerd. De operationalisatie in *Tabel 4* van dit onderzoek kan als basis dienen. Een andere mogelijkheid is de schaal van dit onderzoek in Nederland te vergroten, door ook het IPO in de analyse mee te nemen. Het aantal geanalyseerde documenten kan eveneens worden uitgebreid, door bijvoorbeeld wetenschappelijke tijdschriften van politieke partijen in de analyse mee te nemen. Om de in dit onderzoek gevonden percepties te verrijken, kan ook gebruikgemaakt worden van focusgroepen binnen één onderzoekseenheid. Zo kunnen bijvoorbeeld medewerkers van verschillende ministeries samengebracht worden om een completer beeld te krijgen van de percepties van de Nederlandse overheid.

Daarnaast kan de feitelijke invloed van individuele leden van het CvdR onderzocht worden. Zoals in *Hoofdstuk 1* gesteld, is er veel onderzoek gedaan naar de invloed van het CvdR. Er is echter nog geen onderzoek gedaan naar de invloed van individuele leden. De nationale overheid en de VNG lijken vooral te focussen op de Nederlandse leden in het CvdR. Het is daarom interessant te onderzoeken welke invloed individuele leden binnen het CvdR uitoefenen: mogelijk zijn de nationale overheid en de VNG beperkt geïnteresseerd omdat Nederlandse leden weinig in te brengen hebben. De invloed van individuele leden kan onderzocht worden door een observatieonderzoek te doen. De onderzoeker observeert dan leden van het CvdR om hun invloed te bepalen. Dit onderzoek kan ofwel voor één land, ofwel voor meerdere landen uitgevoerd worden, afhankelijk van de beschikbare tijd en middelen.

Tenslotte kan dit onderzoek herhaald worden met andere Europese instellingen. Zo kunnen de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over de Europese Commissie en/of de percepties over het Europees Parlement onderzocht worden. Deze instellingen hebben een formele rol in het Europees besluitvormingsproces en nemen daardoor een andere positie in dan het CvdR. Het is daarom mogelijk dat hier wel sprake is van een stap richting MLG: in *Hoofdstuk 5* wordt immers meer dan eens genoemd dat het CvdR als 'slechts' een adviesorgaan beschouwd wordt. Het is ook mogelijk de percepties van de Nederlandse overheid en de VNG over verschillende Europese instellingen te vergelijken. Een vergelijking van de percepties over één instelling met een formele rol in het besluitvormingsproces, zoals de Europese Commissie en één instelling zonder formele rol, zoals het Economisch en Sociaal Comité, zou bijvoorbeeld interessante inzichten kunnen opleveren. Het is hierbij mogelijk een vergelijkend onderzoek uit te voeren binnen meerdere EU-landen, waaronder Nederland.

6.4. Aanbevelingen

Deze scriptie is geschreven in opdracht van VNG International. Op basis van de resultaten worden enkele aanbevelingen gedaan.

1. Koester reële verwachtingen omtrent het Europees Comité van de Regio's.

Uit de analyse is gebleken dat de belangstelling van de Nederlandse overheid en de VNG voor het CvdR gering is. Het orgaan wordt niet gezien als een stap richting MLG. Dit betekent concreet dat er geen samenwerking op gelijkwaardige basis tussen de nationale overheid en de VNG via het CvdR plaatsvindt. Er zijn geen aanwijzingen dat dit in de toekomst anders zal zijn. Het is van belang reële verwachtingen omtrent het CvdR te koesteren. De instelling heeft toegang tot de Europese Commissie en het Europees Parlement en lijkt via haar adviezen (enige) invloed op de Commissie en het Parlement uit te kunnen oefenen. In Nederland is de nationale overheid daarentegen beperkt geïnteresseerd. Het idee van het CvdR als een Tweede Kamer van de EU gaat in Nederland dan ook niet landen. Het is belangrijk dat de VNG zich dit realiseert en dit ook uitdraagt aan de Nederlandse gemeentelijke leden. Zo weten de gemeentelijke leden in het CvdR vooraf waar ze aan toe zijn. Het koesteren van reële verwachtingen kan teleurstelling voorkomen, zowel bij de VNG als bij de gemeentelijke leden.

2. Gebruik het Europees Comité van de Regio's als mogelijkheid om Europees te netwerken.

Doordat het CvdR subnationale bestuurders uit alle EU-landen samenbrengt, biedt het een gelegenheid bij uitstek om Europees te netwerken. Gemeentelijke leden van het CvdR kunnen door hun lidmaatschap in het comité een Europees netwerk opbouwen. Dit netwerk kan onder andere gebruikt worden om informatie en 'best practices' uit te wisselen. Deze informatie kan de VNG vervolgens delen met de Nederlandse gemeenten. Om zo optimaal mogelijk gebruik te maken van de netwerkmogelijkheid die het CvdR biedt, is het van belang dat de VNG poogt elke keer andere leden voor het CvdR voor te dragen. Door steeds andere leden aan te stellen, wordt het Europees netwerk van gemeentelijke bestuurders in Nederland in haar totaliteit immers groter. Een bijkomend voordeel is dat het Europees bewustzijn van de gemeentelijke bestuurders in het CvdR vergroot kan worden. Door veel verschillende leden aan te stellen, kan het Europees bewustzijn in de gemeentelijke kring in Nederland toenemen. Het is tot slot van belang dat de VNG ook naar de gemeentelijke leden uitdraagt dat het CvdR voornamelijk een mogelijkheid is om Europees te netwerken. Door dit te doen schept de VNG reële verwachtingen.

3. Besteed niet te veel tijd aan het schrijven van rapporten.

Het schrijven van rapporten voor het CvdR kost veel tijd en middelen. Uit de analyse is gebleken dat de rapporten regelmatig te laat komen om Europese wet- en regelgeving ook echt te beïnvloeden. Er lijken goedkopere en effectievere manieren te zijn om te lobbyen in de EU. De VNG zou daarom niet te veel ondersteuning moeten bieden aan Nederlandse leden voor het schrijven van rapporten. Momenteel wordt door de VNG al enkel bijgedragen aan rapporten die aansluiten bij haar prioritaire dossiers. Het is van belang deze lijn door te zetten. Ook het schrijven van rapporten omtrent de prioritaire dossiers kost echter tijd en middelen. De VNG zou goed moeten afwegen of het schrijven van deze rapporten ondersteund moet worden. Als er andere lobbymogelijkheden zijn, is het wellicht beter geen bijstand te bieden. Om teleurstelling en frustratie onder de leden hierover te voorkomen, is het belangrijk vooraf open te zijn. De eerste twee adviezen moeten hiervoor in acht worden genomen. Door reële verwachtingen te scheppen bij de leden, onder andere door lidmaatschap van het CvdR te adverteren als netwerkmogelijkheid, kan teleurstelling en frustratie voorkomen worden.

7. Literatuur

- Abels, G., & Battke, J. (Eds.). (2019). *Regional Governance in the EU*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Adviesraad Internationale Vraagstukken. (2016, januari). *Goed geschakeld? Over de verhouding tussen regio en de EU* (nr. 100). Adviesraad Internationale Vraagstukken. Geraadpleegd op 30 mei 2023, van <https://www.adviesraadinternationalevraagstukken.nl/documenten/publicaties/2016/01/29/goed-geschakeld>
- Allerkamp, D. (2009). Intergovernmentalism, reloaded: The Transformative Power of 'Intergovernmental' Council Policy-Making.
- Alsaawi, A. (2014). A critical review of qualitative interviews. *European Journal of Business and Social Sciences*, 3(4).
- Andeweg, R. B., Irwin, G. A., & Louwerse, T. (2020). *Governance and Politics of the Netherlands*. Bloomsbury Publishing.
- Baçal, P. (2022). Local and Regional Politics at the EU level: who is actually represented in the Committee of the Regions?. *Politics in Central Europe*, 18(2), 201-224.
- Bache, I. (1999). The extended gatekeeper: central government and the implementation of EC regional policy in the UK. *Journal of European Public Policy*, 6(1), 28-45.
- Bache, I., Bartle, I., & Flinders, M. (2016). Multi-level governance. In *Handbook on theories of governance* (pp. 486-498). Edward Elgar Publishing.
- Binnenlands Bestuur. (z.d.). *Binnenlands Bestuur: actueel nieuws, opinie & achtergronden voor gemeenten*. Binnenlands Bestuur. Geraadpleegd op 25 mei 2023, van <https://www.binnenlandsbestuur.nl/>
- Boer, F. de (2006). Mixed Methods: een nieuwe methodologische benadering?. *Kwalon*, 11(2).
- Bolgherini, S. (2020). Still Bypassing the Nation-State: EU regional mobilization two decades later. *federalismi.it*, 17-30.
- Borras-Alomar, S., Christiansen, T., & Rodriguez-Pose, A. (1994). Towards a 'Europe of the regions'? Visions and reality from a critical perspective. *Regional & Federal Studies*, 4(2), 27-59.
- Bos, B. R. A. van den (2008). *Mirakel en debacle: de Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht*. Leiden University.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.
- Bruggeman, J. (2011). *A Local Government Concern. 10 years VNG International in historic perspective*. Stad en Bedrijf.
- Bulletin of the European Communities. (1990, december). *Conclusions of the Rome European Council: excerpt on the consultation of local and regional authorities (14 and 15 December 1990)*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/conclusions_of_the_rome_european_council_excerpt_on_the_consultation_of_local_and_regional_authorities_14_and_15_december_1990-en-fdda4bc1-4b37-4d08-864d-c319be8caa38.html
- Callanan, M., & Tatham, M. (2014). Territorial interest representation in the European Union: actors, objectives and strategies. *Journal of European Public Policy*, 21(2), 188-210.
- Carroll, W. E. (2011). The Committee of the Regions: a functional analysis of the CoR's institutional capacity. *Regional & Federal Studies*, 21(3), 341-354.

- CBS. (z.d.). *CBS Statline*. CBS. Geraadpleegd op 13 juni 2023, van <https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/37278/table>
- CEMR. (2011, 8 september). *CEMR Welcome Pack*. CCRE | CEMR. Geraadpleegd op 12 juni 2023, van https://www.ccre.org/docs/CEMR_Welcome_Pack.EN.pdf
- Christiansen, T. (1996). Second thoughts on Europe's "third level": the European Union's Committee of the Regions. *Publius: The Journal of Federalism*, 26(1), 93-116.
- Christiansen, T. (1997). *Reconstructing European space: from territorial politics to multilevel governance* (pp. 51-68). Palgrave Macmillan UK.
- Christiansen, T., & Lintner, P. (2005). The Committee of the Regions after 10 Years: Lessons from the Past and Challenges for the Future. *EIPAScope*, 2005(1), 7-13.
- Cini, M., & Borragán, N. P. S. (2018). *European Union Politics*. Oxford: Oxford university press.
- Commission of the European Communities. (1990, 23 oktober). *Commission Opinion of 21 October 1990 on the Proposal for Amendment of the Treaty Establishing the European Economic Community with a View to Political Union, COM (90) 600 final*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/commission_opinion_excerpt_on_the_demand_for_the_creation_of_a_body_to_represent_the_regions_21_october_1990-en-5be0fe14-32ae-4510-a2dd-656dfb4e91c1.html
- Corti, L. (2007). Re-using archived qualitative data—where, how, why?. *Archival Science*, 7, 37-54.
- Crombez, C., Groseclose, T., & Krehbiel, K. (2006). Gatekeeping. *The Journal of Politics*, 68(2), 322-334.
- CVCE. (2016, 8 juli). *Committee of the Regions*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/committee_of_the_regions-en-55ef9b39-aa80-4031-817b-196aca3d69f5.html
- Defoort, Y. (2002). The place and role of the Committee of Regions in the European decision-making process.
- De Nederlandse Grondwet (z.d.). *Bestuurlijke indeling*. Nederlandse Grondwet. Geraadpleegd op 7 maart 2023, van https://www.denederlandsegrondwet.nl/id/vieqcpdzf0gw/bestuurlijke_indeling
- Dolar, M. K. (2010). Multilevel governance within the European Union. *European View*, 9(1), 97-103.
- Domorenok, E. (2009). The Committee of the Regions: In search of identity. *Regional & Federal Studies*, 19(1), 143-163.
- Doorewaard, H., Kil, A., & Ven, A. van de (2015). *Praktijkgericht kwalitatief onderzoek. Een praktische handleiding*. Amsterdam: Boom Lemma uitgevers.
- Eerste Kamer. (z.d.). *Conferentie over de Toekomst van Europa*. Europese Berichtgeving Eerste Kamer. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van https://www.eerstekamer.nl/eu/thema/conferentie_over_de_toekomst_van
- Enderlein, H., Walti, S., & Zurn, M. (Eds.). (2010). *Handbook on multi-level governance*. Edward Elgar Publishing.
- EUR-Lex. (1992). *EUR-Lex - 11992M/TXT - EN - EUR-Lex*. Geraadpleegd op 7 maart 2023, van <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/NL/TXT/?uri=CELEX:11992M/TXT>
- EUR-Lex. (z.d.). *EUR-Lex - committee_regions - EN - EUR-Lex*. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van <https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/glossary/european-committee-of-the-regions.html>

- Europa Nu. (z.d.). *Verdrag van Maastricht*. Europa Nu. Geraadpleegd op 13 juni 2023, van https://www.europa-nu.nl/id/vicyi6b6dukw/verdrag_van_maastricht
- European Committee of the Regions. (2013-a). *About*. Geraadpleegd op 21 februari 2023, van <https://cor.europa.eu/en/about/Pages/default.aspx>
- European Committee of the Regions. (2013-b). *Members*. Geraadpleegd op 24 februari 2023, van <https://cor.europa.eu/en/members/Pages/default.aspx>
- European Committee of the Regions. (2019, 11 juni). *European Committee of the Regions and Congress of the Council of Europe celebrate their 25th anniversary in Brussels on 27 June*. European Committee of the Regions. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van <https://cor.europa.eu/en/news/Pages/european-committee-of-the-regions-and-congress-of-the-council-of-europe-celebrate-their-25th-anniversary-in-brussels.aspx>
- European Committee of the Regions. (2020, juni). *Annual Activity Report for 2019*. European Committee of the Regions. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van <https://cor.europa.eu/en/about/secretary-general/Documents/AAR-2019-plus-annexes-final.pdf>
- European Committee of the Regions. (z.d.). *National delegations*. Geraadpleegd op 24 februari 2023, van <https://cor.europa.eu/en/members/Pages/National-delegations.aspx>
- European Union. (z.d.). *European Committee of the Regions – role*. European Union. Geraadpleegd op 21 februari 2023, van https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/institutions-and-bodies-profiles/cor_en
- Europees Comité van de Regio's. (z.d.). *De conferentie over de toekomst van Europa en de rol van regio's en steden*. Committee of the Regions. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van <https://cor.europa.eu/nl/engage/pages/future-europe-role-of-regions-cities.aspx>
- Europees Parlement. (z.d.). *Het Comité van de Regio's | Infopagina's over de Europese Unie | Europees Parlement*. Geraadpleegd op 10 maart 2023, van <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/nl/sheet/16/het-comite-van-de-regio-s>
- Europese Commissie. (2022). *Conferentie over de toekomst van Europa*. Europese Commissie. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/new-push-european-democracy/conference-future-europe_nl
- Europese Raad. (2022). *Conferentie over de toekomst van Europa*. Europese Raad | Raad van de Europese Unie. Geraadpleegd op 8 juni 2023, van <https://www.consilium.europa.eu/nl/policies/conference-on-the-future-of-europe/>
- Fabbrini, S. (2013). Intergovernmentalism and its limits: Assessing the European Union's answer to the Euro crisis. *Comparative political studies*, 46(9), 1003-1029.
- Fabbrini, S. (2017). Intergovernmentalism in the European Union. A comparative federalism perspective. *Journal of European Public Policy*, 24(4), 580-597.
- Farrows, M., & McCarthy, R. (1997). Opinion Formulation and Impact in the Committee of the Regions. *Regional & Federal Studies*, 7(1), 23-49.
- Follesdal, A. (1998). Survey article: subsidiarity. *Journal of Political Philosophy*, 6(2), 190-218.
- Gerring, J. (2007). Is there a (viable) crucial-case method?. *Comparative political studies*, 40(3), 231-253.
- Gerring, J., & Cojocaru, L. (2016). Selecting cases for intensive analysis: A diversity of goals and methods. *Sociological Methods & Research*, 45(3), 392-423.
- Groenleer, M., & Hendriks, F. (2020). Subnational mobilization and the reconfiguration of central-local relations in the shadow of Europe: the case of the Dutch decentralized unitary state. *Regional & Federal Studies*, 30(2), 195-217.

- Hagberg, E. (2022). ...*Thanks, but I'll bypass. How state gatekeeping impacts regional bypassing in the EU* [Master's Thesis, Lund University]. LUP Student Papers.
- Hagen, J. (1998). Vragen over vroeger. *Handleiding voor het maken van historische interviews*. Utrecht: Nederlands Centrum voor Volkscultuur.
- Hocking, B. (1999). Introduction foreign ministries: Redefining the gatekeeper role. *Foreign ministries: Change and adaptation*, 1-15.
- Hodson, D., & Peterson, J. (2017). Theorizing EU institutions: Why they matter for politics and international relations. In D. Hodson., & J. Peterson (Eds.), *The institutions of the European Union* (pp. 1-29). Oxford University Press.
- Hönnige, C., & Kaiser, A. (2003). Opening the black box: Decision-making in the Committee of the Regions. *Regional & Federal Studies*, 13(2), 1-29.
- Hönnige, C., & Panke, D. (2013). The Committee of the Regions and the European Economic and Social Committee: How Influential are Consultative Committees in the European Union?. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 51(3), 452-471.
- Jordan, A. (2003). The Europeanization of national government and policy: A departmental perspective. *British Journal of Political Science*, 33(2), 261-282.
- Keating, M., & Hooghe, L. (2006). Bypassing the nation-state? Regions and the EU policy process. In M. Richardson (Ed.), *European Union: Power and Policy Making* (pp. 269-286). London: Routledge.
- Keune, M. (2016). *Nog steeds een mirakel? De legitimiteit van het poldermodel in de eenentwintigste eeuw*. Amsterdam University Press.
- Klepsch, E. (1994, 9 maart). *Speech by Egon Klepsch President of the European Parliament to the Committee of the Regions in Brussels on Wednesday 9 March 1994 Assembly Chamber*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/speech_by_egon_klepsch_9_march_1994-en-e0e83c68-99c8-47e0-9a5e234873884237.html
- Kübler, D., & Piliutyte, J. (2007). Intergovernmental relations and international urban strategies: constraints and opportunities in multilevel polities. *Environment and planning C: government and policy*, 25(3), 357-373.
- Kuligowski, R. (2019). 25 years of the Committee of the Regions and its impact on the legislative process of the European Union. Remarks in the light of the concept of multilevel governance in the EU. *The Copernicus Journal of Political Studies*, (2), 75-87.
- Marks, G., Hooghe, L., & Blank, K. (1996-a). European integration from the 1980s: State-centric v. multi-level governance. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 34(3), 341-378.
- Marks, G., Nielsen, F., Ray, L., & Salk, J. E. (1996-b). Competencies, cracks, and conflicts: regional mobilization in the European Union. *Comparative political studies*, 29(2), 164-192.
- Martinico, G. (2018). History of a (Limited) Success: Five Points on the Representativeness of the Committee of the Regions. *Perspectives on Federalism*, 10(2), 96-116.
- McCarthy, R. E. (1997). The Committee of the Regions: an advisory body's tortuous path to influence. *Journal of European Public Policy*, 4(3), 439-454.
- Menijn, M., Zwart, J. P., Bakker, R. R., Holwerda, R. N. A., Craenmehr, S., & van Turnhout, K. G. (2013). Triangulatie: een basis voor de onderzoeksleerlijn in ICT-en mediaonderwijs.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2017, 18 april). *Financiën van gemeenten*. Bestuurslagen | Politieke ambtsdragers. Geraadpleegd op 14 maart 2023, van <https://www.politiekeambtsdragers.nl/bestuurslagen/gemeente/financien#:~:text=De%20gemeen>

- nte%20krijgt%20ongeveer%2060,zogeheten%20Gemeentefonds%3A%20de%20algemene%20uitkering.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2020-a, oktober 22). *Financiën van provincies*. Bestuurslagen | Politieke ambtsdragers. Geraadpleegd op 14 maart 2023, van <https://www.politiekeambtsdragers.nl/bestuurslagen/provincie/financien-van-provincies>
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2020-b, 10 november). *Bestuurslagen*. Politieke ambtsdragers. Geraadpleegd op 7 maart 2023, van <https://www.politiekeambtsdragers.nl/bestuurslagen#:~:text=Volgens%20de%20Nederlandse%20Grondwet%20kent,voorbeeld%20van%20een%20gedecentraliseerde%20eenheidsstaat>.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2021, 7 december). *Organogram ministerie van Buitenlandse Zaken*. Ministerie van Buitenlandse Zaken | Rijksoverheid.nl. Geraadpleegd op 14 maart 2023, van <https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-buitenlandse-zaken/organisatie/organogram>
- Moravcsik, A. (1995). Liberal intergovernmentalism and integration: a rejoinder. *J. Common Mkt. Stud.*, 33, 611.
- Moravcsik, A. (2013). *The choice for Europe: Social purpose and state power from Messina to Maastricht*. Routledge.
- Nexis Uni. (2023). *Nexis Uni*. Geraadpleegd op 28 februari 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/bisacademicresearchhome?crd=1862b366-982e-4f07-ae6d-5e6645e3f5fc&pdmfid=1516831&pdisurlapi=true>
- Official Journal of the European Communities (OJEC). (1975, 21 maart). *Council Decision 75/185/EEC*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/council_decision_75_185_eec_18_march_1975-en-afe0fe7a-5ff8-4781-af0fa32e387af5d7.html
- Official Journal of the European Communities (OJEC). (1988, 6 september). *Commission Decision 88/487/EEC (24 June 1988)*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/commission_decision_88_487_eec_24_june_1988-en-c3cb039b-ef19-419e-91b1-5a74a9761a49.html
- Official Journal of the European Communities (OJEC). (1992, 29 juli). *Treaty on European Union (Maastricht, 7 February 1992)*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/treaty_on_european_union_maastricht_7_february_1992-en-2c2f2b85-14bb-4488-9ded-13f3cd04de05.html
- Official Journal of the European Communities (OJEC). (1993, 31 mei). *European Parliament Resolution on the Committee of the Regions (23 April 1993)*. CVCE. Geraadpleegd op 14 februari 2023, van http://www.cvce.eu/obj/european_parliament_resolution_on_the_committee_of_the_regions_23_april_1993-enc3183df2-15b3-4c35-9785-b1cd89dbb3b8.html
- Overheid.nl. (z.d.-a). *Zoeken in historische parlementaire documenten (1814 - 1995) | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen*. Geraadpleegd op 24 februari 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch>
- Overheid.nl. (z.d.-b). *Zoeken in parlementaire documenten | Overheid.nl > Officiële bekendmakingen*. Geraadpleegd op 24 februari 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/parlementair>
- Park, K., & Poelgeest, L. V. (2012). Multi-level governance. *Bestuurskundige Berichten*, 27(3), 6-9.

- Parlement.com. (2022, 16 september). *Zetelverdeling Tweede Kamer*. Parlement.com. Geraadpleegd op 27 juni 2023, van https://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx6/zetelverdeling_tweede_kamer
- Parlement.com. (z.d.). *GPV en de Tweede Kamerverkiezingen tussen 1963 en 1998*. Parlement.com. Geraadpleegd op 13 juni 2023, van https://www.parlement.com/id/vhsejbohot0g/gpv_en_de_tweede_kamerverkiezingen
- Paul, L. J. (2003). *'Uns gab's nur einmal': Mecklenburg-Vorpommern voor en na de Duitse hereniging* [Doctoral dissertation, Utrecht University].
- Piattoni, S. (2008). The Committee of the Regions: multi-level governance after enlargement. *The Institutions of the Enlarged European Union. Continuity and Chang*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar, 162-182.
- Piattoni, S., & Schönlau, J. (2015). Shaping EU policy from below: EU democracy and the committee of the regions. In *Shaping EU Policy from Below*. Edward Elgar Publishing.
- Piattoni, S. (2019). The contribution of regions to EU democracy. In G. Abels, & J. Battke (Eds.), *Regional Governance in the EU* (pp. 16-32). Edward Elgar Publishing.
- Plochg, T., & Zwieten, M. C. B. van (2007). Kwalitatief onderzoek. *Handboek gezondheidszorgonderzoek*, 77-93.
- Princen, S., & Yesilkagit, K. (2004). *Tussen Brussel en de Polder De Europeanisering van Politiek en Bestuur in Nederland* (No. NIG-1-07).
- Przyborowska-Klimczak, A. (2018). A Quarter-Century Activity of the Committee of the Regions of the European Union. *Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy*, 16(5), 7-14.
- Publicatieblad van de Europese Unie. (2007). Verdrag van Lissabon tot wijziging van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap. *Publicatieblad van de Europese Unie*, 50(C306), 1-271.
- Raad van State. (2006, november). *Spelregels voor interbestuurlijke verhoudingen. Eerste periodieke beschouwing over interbestuurlijke verhoudingen*. Raad van State. Geraadpleegd op 30 mei 2023, van <https://www.raadvanstate.nl/publicaties/studies-onderzoeken/>
- Raad van State. (2013, mei). *Het kán beter. Interbestuurlijke verhoudingen opnieuw beschouwd*. Raad van State. Geraadpleegd op 30 mei 2023, van <https://www.raadvanstate.nl/publicaties/studies-onderzoeken/>
- Raad voor het openbaar bestuur. (2013, november). *Met Europa verbonden. Een verkenning van de betekenis van Europa voor gemeenten en provincies*. Raad voor het openbaar bestuur. Geraadpleegd op 30 mei 2023, van <https://www.raadopenbaarbestuur.nl/documenten/publicaties/2013/11/25/met-europa-verbonden>
- Reulink, N., & Lindeman, L. (2005). Kwalitatief onderzoek. *Participerende observatie, interviewen*, 16, 17.
- Rieder, A.S. (2022, juli). *Het Comité van de Regio's | Infopagina's over de Europese Unie | Europees Parlement*. Geraadpleegd op 16 juni 2023, van <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/nl/sheet/16/het-comite-van-de-regio-s#:~:text=Het%20partnerschap%20bouw%20voort%20op,vluchtelingen%20onder%20de%20aandacht%20kunnen>
- Schie, A. van, & Verduin, C. (2013). Het Huis van Thorbecke: Tijd voor een verbouwing? *Bestuurskundige Berichten*, 28(3), 17-21.
- Schönlau, J. (2017). Beyond mere 'consultation': Expanding the European Committee of the Regions' role. *Journal of Contemporary European Research*, 13(2).

- Smaling, A. (2019). Hermeneutiek en kwalitatief onderzoek: historische wortels en eigentijdse relevantie. *KWALON*, 24(1).
- Smeets, S., & Beach, D. (2020). Intergovernmentalism and its implications—new institutional leadership in major EU reforms. *Journal of European Public Policy*, 27(8), 1137-1156.
- Tatham, M. (2008). Going solo: Direct regional representation in the European Union. *Regional & Federal Studies*, 18(5), 493-515.
- Tatham, M. (2013). 'With or without you'? Revisiting territorial state-bypassing in EU interest representation. In *Political Representation and European Union Governance* (pp. 76-99). Routledge.
- Teisman, G., van der Steen, M., Frankowski, A., & van Vulpen, B. (2018). *Effectief sturen met multi-level governance*. Den Haag: NSOB.
- Toonen, T., Steen, T., & van de Meer, F. (2007). Local Government Finance and Intergovernmental Relations: Comparative Institutional Analysis. *Leiden University, Department of Public Administration*.
- Verhelst, T. (2017). Van uitvoerder tot medebeslisser: de rol van lokale besturen in de meerlagige Europese besluitvorming. In *Veranderende lokale besturen voor en door de mensen?!* (pp. 85-112). Vanden Broele.
- VNG. (z.d.-a). *Home*. VNG. Geraadpleegd op 25 mei 2023, van <https://vng.nl/>
- VNG. (z.d.-b). *Onze leden / VNG*. VNG. Geraadpleegd op 28 februari 2023, van <https://vng.nl/artikelen/onze-leden>
- Vos, H. (2021). *Dit is Europa*. Gent: Borgerhoff & Lamberigts.
- Warleigh, A. (1997). A committee of no importance? Assessing the relevance of the Committee of the Regions. *Politics*, 17(2), 101-107.
- Wassenberg, B. (2020). *The History of the Committee of the Regions-25 years of cities and regions furthering European integration*. Committee of Regions.

8. Primaire bronnen

- Aanbiedingsformulier*, nr. DS/206620. (1992, 29 juni). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Aanbiedingsformulier*, 3738205, nr. DS/204570. (1992, 27 april). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Aanbiedingsformulier*, 3738205, nr. DS/206388. (1992, 22 juni). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Aanbiedingsformulier*, 3738205, nr. DS/208945. (1992, 8 september). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Aanhangsel Handelingen II*, 1991/92, nr. 523. (1992, 16 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000019927/1/pdf/SGD_19911992_0001465.pdf
- Aanhangsel Handelingen II*, 1992/93, nr. 375. (1993, 1 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000011609/1/pdf/SGD_19921993_0001237.pdf
- Aanhangsel Handelingen II*, 2019/20, nr. 2276. (2020, 6 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/ah-tk-20192020-2276.pdf>
- Adams, K. (2019, 18 december). Lobby voor Twente kwetsbaar: ‘er is nog veel meer te halen’. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=2259a5c1-d863-4a60-9010-fc01c7471400&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5XSB-GY91-JBHV-K0GX-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=0cce7581-4cc4-41b8-9705-8c741be1b276>
- Agenda VNG Commissie Europa en Internationaal (CvdR)*. (2020, 17 januari). VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, uit archief.
- Algemeen Dagblad. (2021, 5 februari). Hongaarse staatssteun Vredestein op EU-tafel: ‘Oneerlijke concurrentie moet stoppen’. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=c1eed633-a4d1-4796-b579-5d319c951964&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A61XT-TVN1-JBHV-K2CY-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr3&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr3&prid=12b91920-14ca-4532-be3e-333dd956cff5>
- Alonso, S. (2020, 25 februari). Gaat het over ras? Volgens Baudet niet; Haagse woordenstrijd. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=fef1a79a-6503-4c3e-af49-f1467dacadb3&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5Y91-HT91-JC5G-14R8-00000-00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=319b71b9-2bc1-4ed2-b2bc-d90f8bfc14e2>

- Bekkers, H. (2021, 10 december). Het omkatten van 6 miljard EU-subsidie. *Binnenlands Bestuur*, 42(23), 40-41. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-23-2021?timeout=1683878419&Signature=s1jCulSDEBk44%2FRUrdth4%2BYUgVy%2Fk%3D&html=true#/40>
- Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr. 468.* (2022, 11 oktober). VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, uit archief.
- Beleidsplan Commissie Europa en Internationaal 2022-2026, nr. 595.* (2022, 15 november). VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, uit archief.
- Beslissing DB-Vergadering, 250820, nr. DS/206537.* (1992, 2 juli). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Beslissing DB-Vergadering, 251205, nr. DS/209744.* (1992, 8 oktober). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Bijlage bij DB-Vergadering, 3738205, nr. DS/206537.* (1992, 23 juni). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Bijlage bij DB-Vergadering, 3738205, nr. DS/209744.* (1992, 5 oktober). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Bijlage bij Kamerstuk I, 35508, nr. O.* (2022, 8 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-1016783.pdf>
- Bijlage bij Kamerstuk II, 32637, nr. 437.* (2020, 12 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-955090.pdf>
- Bijlage bij Kamerstuk II, 35078, nr. I.* (2019, 31 januari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/blg-871463.pdf>
- Binnenlands Bestuur. (2021, 28 mei). Gedeputeerde Van Hijum wil mkb-ondernemers meenemen naar Brussel. *Binnenlands Bestuur*, 42(10), 48-49. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-10-2021?timeout=1683884528&Signature=s16yiBTcQH05YOFRhVcTWHayVhKLA%3D&html=true#/48>
- Boer, A. (2022, 4 maart). Regionale bestuurders benoemen burgemeester Kiev tot erelid terwijl raketten hem om de oren vliegen. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=5eb35767-833d-4b6d-9ca1-7274f1333449&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A64XD-6061-DY0X-932H-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=05fb37a3-20e4-46cf-8561-fa91468ed9d3>
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/204803.* (1992, 11 mei). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/206537.* (1992, 3 juli). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/207084.* (1992, 9 juli). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/207133.* (1992, 11 november). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/208366.* (1992, 9 oktober). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738205, nr. DS/208366A.* (1992, 12 oktober). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.

- Brief VNG, 3738340, nr. DS/310699.* (1993, 30 november). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Brief VNG, 3738340, nr. DS/407835.* (1994, 19 oktober). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Bruggen, L. van. (1991, 25 oktober). ‘Lokale overheden horen op hoogste niveau in Europa’. *De Nederlandse Gemeente, 1991*(43), 14-15.
- Bundel – Algemeen Directieteam, nr. 286.* (2022, 7 februari). VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, uit archief.
- De Telegraaf. (2022, 2 juli). Stikstofbom: CDA bloedt leeg; De keuze van landelijke partijtop dreigt uit te draaien op harakiri bij de komende provinciale verkiezingen. *De Telegraaf*. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=76b72f41-b40d-42fb-bb82-477f05e9ff19&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A65TX-DXF1-JBNC-70DT-00000-00&pdcontentcomponentid=168873&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=4e5b19c9-315a-42d9-93e4-8c3f7ed02f6c>
- Dijkma, S. (2022, 7 oktober). Steden en hun inwoners staan te veel buitenspel bij de plannen voor het klimaat, terwijl ze cruciaal zijn. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=bbbf0bb5-633e-4f12-ab21-6f3053b89b80&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A66JH-HTF1-JC8X-61NY-00000-00&pdcontentcomponentid=259070&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=befe32de-ed84-4dc1-a553-ef212374eab0>
- Directie Internationaal Onderzoek en Beleidsevaluatie (IOB). (2021, 3 december). *Tactisch en praktisch. Naar een toekomstbestendige coördinatie van het Nederlands Europabeleid*. Ministerie van Buitenlandse Zaken. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://www.iob-evaluatie.nl/publicaties/rapporten/2021/12/03/coordinatie-nederlands-eu-beleid>
- Figee, E. (1991-a, 25 oktober). Nederland heeft van Europa nog veel te leren. *De Nederlandse Gemeente, 1991*(43), 22.
- Figee, E. (1991-b, 22 november). Europese steden en regio’s vragen om zwaardere status. *De Nederlandse Gemeente, 1991*(47), 19.
- Figee, E. (1992-a, 3/10 januari). Nog even, dan is de beer los. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(1/2), 9-10.
- Figee, E. (1992-b, 31 januari). Europese adviesraad nu al in moeilijke fase. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(5), 17.
- Figee, E. (1992-c, 5 juni). ‘Europa’ geen argument voor andere bestuurlijke indeling. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(23), 26-27.
- Figee, E. (1992-d, 3 juli). Toekomstig Regionaal Comité heeft vooral ‘maatpak’ nodig. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(27), 14-15.
- Figee, E. (1992-e, 2 oktober). ‘Couleur locale’ in het Comité voor de Regio’s verbleekt. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(40), 19.
- Figee, E. (1992-f, 9 oktober). Lokale lobby in Brussel niet in geld uit te drukken. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(41), 20-21.

- Figee, E. (1992-g, 13 november). Comité voor de Regio's zal op eieren moeten lopen. *De Nederlandse Gemeente*, 1992(46), 17.
- Figee, E. (1993-a, 1/8 januari). Europa van de regio's ook bedreiging voor gemeenten. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(1), 27.
- Figee, E. (1993-b, 1/8 januari). Gemeentesecretaris zoekt andere identiteit. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(1), 28-30.
- Figee, E. (1993-c, 5 februari). Zes zetels voor VNG in Comité van de Regio's. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(5), 7.
- Figee, E. (1993-d, 26 maart). Bestuur moet lokaler en regionaler, zeggen 27 Europese staten. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(12), 20-21.
- Figee, E. (1993-e, 4 juni). Opbloeiend regionalisme. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(22), 22.
- Figee, E. (1993-f, 9/16 juli). Spaans 'hanengevecht' vertraagt start EG-Comité van de Regio's. *De Nederlandse Gemeente*, 1993(27), 11.
- Figee, E. (1994-a, 21 januari). Klacht tegen samenstelling Comité van de Regio's. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(3), 5.
- Figee, E. (1994-b, 18 maart). Onrustige start Comité van de Regio's. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(11), 8.
- Figee, E. (1994-c, 15 april). Comité van de Regio's slijpt politieke mes. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(15), 12-13.
- Figee, E. (1994-d, 17 juni). 'Eigen man' in Europa voor alle gemeenten. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(24), 14.
- Figee, E. (1994-e, 17 juni). Lokaal doet Europa 't wèl. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(24), 8.
- Figee, E. (1994-f, 7 oktober). Burgemeesters uit buitenland mogelijk op Nederlandse post. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(40), 7.
- Figee, E. (1994-g, 2 december). Europese steun voor lokaal bestuur. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(48), 10.
- Figee, E. (1994-h, 2 december). Fransen en Spanjaarden belemmeren milieucontrole. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(48), 7.
- Figee, E. (1994-i, 23/30 december). Gemeentelijke 'electronic highway' op Europees niveau. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(50), 12.
- Handelingen I, 1993/94, nr. 27., p. 1431-1515.* (1994, 12 april). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000002542/1/pdf/SGD_19931994_0000031.pdf
- Handelingen II, 1993/94, nr. 13., p. 575-646.* (1994, 25 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000000307/1/pdf/SGD_19941995_0000291.pdf
- Handelingen II, 1993/94, nr. 14., p. 647-795.* (1994, 26 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000000308/1/pdf/SGD_19941995_0000292.pdf
- Handelingen II, 1993/94, nr. 20., p. 1415-1597.* (1993, 3 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van

- https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000003613/1/pdf/SGD_19931994_0001024.pdf
- Handelingen II, 1993/94, nr. 21., p. 1509-1604.* (1993, 4 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000003614/1/pdf/SGD_19931994_0001025.pdf
- Handelingen II, 2019/20, nr. 55, item 34.* (2020, 20 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20192020-55-34.pdf>
- Handelingen II, 2021/22, nr. 104, item 13.* (2022, 20 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/h-tk-20212022-104-13.pdf>
- Hekking, H.D. (2019, 24 augustus). ‘Het probleem is niet Visegrad, het probleem is Europa’. *Het Financieele Dagblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=f4efd500-69a5-4f7d-b851-d4328f1626e0&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5WWH-11F1-JCD9-229C-00000-00&pdcontentcomponentid=208267&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=ba5b796c-c7a8-4901-a267-a417df4088c0>
- Hendriks, J. (2021, 27 januari). Baarle pleit voor nieuwe termijn ‘burgermoeder’ Marjon de Hoon-Veelenturf. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=10b9227e-62f5-4a2f-8cd4-daf005c1f163&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A61VX-WTC1-DY0X-91J1-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr3&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr3&prid=b72e1b94-2d4e-4f4a-bc50-b27135596d66>
- Het Parool. (1993, 30 oktober). Verdeling Europese instituten. *Het Parool*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=8123cbd4-b3f9-40ce-aef4-724e963486fa&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-VHN0-0151-0082-00000-00&pdcontentcomponentid=259062&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=5f465cb5-1eb9-4419-b58d-e54fed4829bf>
- Hijum, E. van. (2020, 2 november). Benut de kracht van de regio bij het Nationaal Groeifonds. *Het Financieele Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=2e6ee679-7da4-4678-baed-38dee1f1a2b5&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A616P-DVJ1-JCD9-219C-00000-00&pdcontentcomponentid=208267&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=815d8ca0-d3f5-48c8-a6e9-094aacbccf37>
- Jeurissen, H. (1992, 15 mei). De dreiging van het Balkan-effect. *De Nederlandse Gemeente, 1992*(20), 20-21.
- Jippes, H. (1993, 13 maart). “Maastricht” goed thema om plakkende gasten weg te jagen. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=0c570e62-802d-448b-991b-df09827e1051&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-TGK0-0150-W033-00000-00>

- 00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=c780b54b-96c1-420b-940b-a83543d959df
- Jonkman, R. (2021, 8 oktober). Wacht niet langer met coronaherstelplan. *VNG Magazine*, 2021(15), 32-33.
- Kamerstukken I, 21501-02, nr. CV.* (2021, 17 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-CV.pdf>
- Kamerstukken I, 21501-02, nr. DJ.* (2021, 28 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-DJ.pdf>
- Kamerstukken I, 22800 VII, nr. 165a.* (1993, 15 januari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000010823/1/pdf/SGD_19921993_0000484.pdf
- Kamerstukken I, 22800 VII, nr. 165b.* (1993, 29 januari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000010824/1/pdf/SGD_19921993_0000485.pdf
- Kamerstukken I, 23400 D, nr. 203a.* (1994, 9 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000003277/1/pdf/SGD_19931994_0000722.pdf
- Kamerstukken I, 23400 D, nr. 203b.* (1994, 24 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000003279/1/pdf/SGD_19931994_0000723.pdf
- Kamerstukken I, 23867 (R1511), nr. 102a.* (1994, 6 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000000193/1/pdf/SGD_19941995_0000184.pdf
- Kamerstukken I, 35191, nr. A.* (2019, 16 april). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35191-A.pdf>
- Kamerstukken I, 35508, nr. D.* (2021, 2 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35508-D.pdf>
- Kamerstukken I, 36121, nr. A.* (2022, 3 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-36121-A.pdf>
- Kamerstukken I, 36148, nr. A.* (2022, 21 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-36148-A.pdf>
- Kamerstukken II, 21501-02, nr. 109.* (1993, 13 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004912/1/pdf/SGD_19931994_0002286.pdf
- Kamerstukken II, 21501-02, nr. 110.* (1993, 28 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004913/1/pdf/SGD_19931994_0002287.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 116. (1994, 14 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004920/1/pdf/SGD_19931994_0002293.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 118. (1994, 28 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004922/1/pdf/SGD_19931994_0002295.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 120. (1994, 3 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004924/1/pdf/SGD_19931994_0002297.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 127. (1994, 18 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004931/1/pdf/SGD_19931994_0002304.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 65. (1992, 19 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000021293/1/pdf/SGD_19911992_0002771.pdf

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 2347. (2021, 17 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-2347.pdf>

Kamerstukken II, 21501-02, nr. 2425. (2021, 28 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-02-2425.pdf>

Kamerstukken II, 21501-03, nr. 13. (1993, 19 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 24 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000004940/1/pdf/SGD_19931994_0002311.pdf

Kamerstukken II, 21501-07, nr. 1822. (2022, 11 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-07-1822.pdf>

Kamerstukken II, 21501-08, nr. 812. (2020, 30 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-08-812.pdf>

Kamerstukken II, 21501-08, nr. 830. (2021, 17 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-08-830.pdf>

Kamerstukken II, 21501-08, nr. 864. (2022, 16 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-08-864.pdf>

Kamerstukken II, 21501-30, nr. 480. (2020, 25 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-30-480.pdf>

Kamerstukken II, 21501-30, nr. 499. (2020, 11 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-30-499.pdf>

Kamerstukken II, 21501-30, nr. 502. (2020, 28 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-30-502.pdf>

Kamerstukken II, 21501-33, nr. 938. (2022, 17 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-21501-33-938.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 2738. (2018, 14 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-2738.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 2772. (2019, 15 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-2772.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 2811. (2019, 24 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-2811.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 3087. (2021, 9 april). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-3087.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 3231. (2021, 19 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-3231.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 3406. (2022, 29 april). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-3406.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 3458. (2022, 3 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-3458.pdf>

Kamerstukken II, 22112, nr. 3495. (2022, 16 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-22112-3495.pdf>

Kamerstukken II, 21952, nr. 5. (1992, 27 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000020909/1/pdf/SGD_19911992_0002411.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. A. (1992, 2 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000025956/1/pdf/SGD_19911992_0007320.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 11. (1992, 10 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014003/1/pdf/SGD_19921993_0003557.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 13. (1992, 24 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014005/1/pdf/SGD_19921993_0003559.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 16. (1992, 20 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014008/1/pdf/SGD_19921993_0003562.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 17. (1992, 12 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014009/1/pdf/SGD_19921993_0003563.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 18. (1992, 15 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014010/1/pdf/SGD_19921993_0003564.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 3. (1992). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19911992/0000025955/1/pdf/SGD_19911992_0007319.pdf

Kamerstukken II, 22647 (R1437), nr. 86c. (1992, 4 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000010690/1/pdf/SGD_19921993_0000351.pdf

Kamerstukken II, 22800 V, nr. 16. (1992, 17 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014554/1/pdf/SGD_19921993_0004096.pdf

Kamerstukken II, 22800 VII, nr. 6. (1992, 12 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014690/1/pdf/SGD_19921993_0004222.pdf

Kamerstukken II, 23400 VII, nr. 2. (1994). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000007138/1/pdf/SGD_19931994_0004462.pdf

Kamerstukken II, 23759, nr. 1. (1994, 20 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000009917/1/pdf/SGD_19931994_0007134.pdf

Kamerstukken II, 23867 (R1511), nr. 10. (1994, 2 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000001315/1/pdf/SGD_19941995_0001276.pdf

Kamerstukken II, 23867 (R1511), nr. 3. (1994). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19931994/0000010279/1/pdf/SGD_19931994_0007483.pdf

Kamerstukken II, 23900 V, nr. 11. (1994, 10 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000001383/1/pdf/SGD_19941995_0001344.pdf

Kamerstukken II, 26643, nr. 86. (2020, 30 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-26643-86.pdf>

Kamerstukken II, 31935, nr. 76. (2022, 2 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31935-76.pdf>

Kamerstukken II, 35078, nr. 33. (2020, 14 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35078-33.pdf>

Kamerstukken II, 35204, nr. 6. (2019, 30 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35204-6.pdf>

Kamerstukken II, 35251, nr. 3. (2019, 9 juli). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35251-3.pdf>

Kamerstukken II, 35508, nr. 4. (2022, 7 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35508-4.pdf>

Kamerstukken II, 35658, nr. 3. (2020, 4 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35658-3.pdf>

Kamerstukken II, 35663, nr. 3. (2021, 2 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35663-3.pdf>

Kamerstukken II, 35724, nr. 2. (2021, 10 februari). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35724-2.pdf>

Kamerstukken II, 35965, nr. 1. (2021, 16 november). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35965-1.pdf>

- Kamerstukken Staten-Generaal, 21863, nr. 3 herdruk.* (1992, 20 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000013025/1/pdf/SGD_19921993_0002594.pdf
- Kamerstukken Staten-Generaal, 22660, nr. 2.* (1993, 19 mei). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19921993/0000014063/1/pdf/SGD_19921993_0003617.pdf
- Kamerstukken Staten-Generaal, 22660, nr. 5.* (1994, 6 december). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van https://repository.overheid.nl/frbr/sgd/19941995/0000000902/1/pdf/SGD_19941995_0000868.pdf
- Kamerstukken Staten-Generaal, 35508, nr. G/1.* (2021, 30 juni). Overheid.nl. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-35508-1.pdf>
- Kleijn, A. (1991, 9/16 augustus). Europa: een adembenemend vooruitzicht. *De Nederlandse Gemeente, 1991*(32/33), 24-25.
- Koele, T. (1994, 9 maart). ‘Die lui in Brussel’ wachten lastige klanten. *Trouw*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=998a3e5b-a168-421b-aa0f-749e6303ad0c&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3AA48MV-TF00-0150-Y1BT-00000-00&pdcontentcomponentid=259069&pdeaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=f129baf2-3031-44f1-956d-8b15be7d8468>
- Kooistra, S. (1991, 22 februari). Eigen man in Brussel is al gauw weggegooid geld. *De Nederlandse Gemeente, 1991*(8), 20-21.
- Kooten, L. van. (2020-a, 30 januari). Provincies vrezen Europese miljoenen mis te lopen door brexit. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=05941bd1-5aaa-4464-8206-89b1512fd59c&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5Y3H-X431-JBHV-K1JG-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdeaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=470f1fae-5e7e-4d7f-9268-ab57905fa99a>
- Kooten, L. van. (2020-b, 3 maart). Overijssels gedeputeerde Eddy van Hijum veroverd topfunctie in Brussel. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=d2264138-be71-4e8d-a422-06457d04b9ef&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5YBG-K471-JBHV-K0F6-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdeaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=fdb53e67-b942-41c3-9f42-ff9e0fca50b7>
- Kooten, L. van. (2020-c, 19 november). Roep om einde aan oneerlijke concurrentie van buitenlandse boeren. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=3c600450-5c6a-4df0-b41a-47912b9e2775&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A61B6-7YN1-JBHV-K3K7-00000->

- 00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr1&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr1&prid=3ece676e-eb1e-42df-b1e8-ab41471dbafe
- Korteweg, A. (2019, 14 februari). Onverzettelijk. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=17c1d27b-60d5-4e68-898e-138d051c4dd2&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5VDS-J0K1-JC8X-6331-00000-00&pdcontentcomponentid=259070&pdteaserkey=sr1&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr1&prid=b4cf92a0-d5c3-4ac1-a262-6f9a4e15360b>
- Kramer, P. & Wiersma, J.D. (1991-a, 25 januari). Gemeenten kunnen voordeel doen met nieuw adviesorgaan. *De Nederlandse Gemeente*, 1991(4), 8-9.
- Kramer, P. & Wiersma, J.D. (1991-b, 28 juni). Dankert: 'Liever Europa van staten dan regio's'. *De Nederlandse Gemeente*, 1991(26/27), 16-17.
- Kramer, P. & Wiersma, J.D. (1991-c, 28 juni). Verrassend voorstel voor raad van regio's en gemeenten. *De Nederlandse Gemeente*, 1991(26/27), 3.
- Kuijs, J. (1994, 3 juni). Vechten tegen miskennis. *De Nederlandse Gemeente*, 1994(22), 16-17.
- Logcher, P. (1994, 18 juni). Groene Hart verliest man in Brussel door vertrek Patijn. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=0ecee756-ecea-47be-86d7-6b57e7a2be94&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MN-TFB0-0151-21T5-00000-00&pdcontentcomponentid=294305&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=f2b9a3f3-98fb-4b83-86c7-809ef216d31e>
- Lookman, W.M. (1994, 16 november). EUROPESE RUIMTELIJKE ORDENING LIGT NOG GROTENDEELS BRAAK. *Het Financieele Dagblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=902f0b4d-ca14-46ae-b254-c0e0098010ac&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A3WR5-17P0-00MN-154R-00000-00&pdcontentcomponentid=208267&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=b6cb9d78-024f-4ebb-ba46-afef51f9e07a>
- Marle, Ch.H. van. (1991, 13 december). Europese regels veranderen weinig aan lokale taken. *De Nederlandse Gemeente*, 1991(50), 20-21.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (1992-a, 21 augustus). 208366, DS/206537 (brief). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (1992-b, 4 november). 210987, BW92/U2120 (brief). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken. (1992-c, 5 november). 211082, DS/208366 (brief). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (1991, 30 juli). 107501 (brief). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (1992, 6 januari). 200342, DIE/AE-775/91 (brief). VNG. Geraadpleegd op 28 april 2023, uit archief.

- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2020). *Staat van de Europese Unie 2020* (Nota). Rijksoverheid. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-4eecaa08-cf21-4e8e-a280-ef41d615d4c5/pdf>
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2021). *Staat van de Europese Unie 2021* (Nota). Rijksoverheid. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-c9c31e82-882a-4fb8-a8cf-9fdd48f2be61/pdf>
- Ministerie van Buitenlandse Zaken. (2022). *Staat van de Unie. Kamerbrief 2022* (Nota). Rijksoverheid. Geraadpleegd op 28 april 2023, van <https://open.overheid.nl/documenten/ronl-e31460d499d476ee2016b076652b2273eb86c21f/pdf>
- Mudde, L. (2019, 22 februari). Milieubeleid EU moet totaal anders. *VNG Magazine*, 2019(3), 26-27.
- Mudde, L. (2020-a, 9 oktober). AI en de menselijke maat. *VNG Magazine*, 2020(15), 38-41.
- Mudde, L. (2020-b, 9 oktober). ‘We zitten niet op eilanden’. *VNG Magazine*, 2020(15), 8-11.
- Mudde, L. (2022, 1 juli). Nepnieuws en het lokaal bestuur. *VNG Magazine*, 2022(11), 8-11.
- Muskee, M. (2019, 10 mei). Samenspel in de grensregio. *VNG Magazine*, 2019(8), 20-23.
- Muskee, M. (2020, 29 mei). Overstap: Jack van der Hoek. *VNG Magazine*, 2020(9). Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/overstap-jack-van-der-hoek>
- Muskee, M. (2021, 27 augustus). ‘Het buitengebied is geen museum’. *VNG Magazine*, 2021(12), 8-11.
- Muskee, M. (2022-a, 1 april). Plannen voor coronaherstelfonds ingediend. *VNG Magazine*, 2022(5), 4.
- Muskee, M. (2022-b, 17 juni). 3 vragen aan... Hans Vollaard. *VNG Magazine*, 2022(10), 13.
- Muskee, M. (2022-c, 18 november). 3 vragen aan... Marieke Schouten. *VNG Magazine*, 2022(18), 13.
- Musters, R. (2022-a, 22 juni). Oproep D66 om in Breda zomerkamp voor Oekraïense kinderen te organiseren: ‘Duizenden jongeren hebben veel stress van de oorlog’. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=7f6ac5ab-8948-43f3-9058-780de855003e&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A65RW-7X81-DY0X-90B8-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=b20d553a-ebd3-4ba2-870e-7b863a5ccd21>
- Musters, R. (2022-b, 14 juli). Een zomerkamp voor Oekraïense kinderen in Breda? Leuk idee, maar gaat niet gebeuren. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=e4861e0a-5e9f-45c4-97a0-b577943a7664&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A65XK-2JV1-DY0X-93D6-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr3&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr3&prid=bf059c0f-03f5-406d-ad81-fdb0162da2cf>
- Nederlandse Delegatie naar het Europees Comité van de Regio's. (2019). *Jaarverslag 2018* (Rapport). European Committee of the Regions.
- Nederlandse Delegatie naar het Europees Comité van de Regio's. (2020). *Jaarverslag 2019* (Rapport). European Committee of the Regions.
- Niessen, C.R. (1992, 23 november). Subsidiariteit brengt Europa bij de burger. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=4374fcdf-27b9-4ced-a58e-3e645ce36cfc&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-T3J0-0150-W17Y-00000->

- 00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=e50d751a-f6b2-43e9-be5e-1ed40214498c
Niet-dossierstuk, 2019/20, nr. 2020D33982. (2020, 10 september). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/nds-tk-2020D33982.pdf>
- Niet-dossierstuk*, 2020/21, nr. 2020D36090. (2020, 5 oktober). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/nds-tk-2020D36090.pdf>
- Niet-dossierstuk*, 2021/22, nr. 2022D07599. (2022, 11 maart). Overheid.nl. Geraadpleegd op 25 april 2023, van <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/nds-tk-2022D07599.pdf>
- Nijenhuis, H. (1993, 20 maart). “Maastricht”. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=ac7c97dc-5c2b-4eba-bb2a-2c1ea0b77294&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-TJK0-0150-W13X-00000-00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr6&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr6&prid=6f56784f-4cb8-4c90-ac53-97a40cd4ce96>
- NRC Handelsblad. (1993, 9 maart). Spaanse irritatie over verder Brits uitstel “Maastricht”. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=1bd3f9ea-dccd-497a-9678-e1205e19b3fe&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-TFT0-0150-W4JJ-00000-00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=18cfde22-6279-4790-bd8c-737cc43ce115>
- NRC Handelsblad. (1994, 12 maart). Comité moet burger dichterbij EU brengen. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=e2cfbc8a-9134-4308-a2f4-24a52926a3cb&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-YHT0-0150-W131-00000-00&pdcontentcomponentid=259064&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=f3801653-52d6-4b10-8915-072ce3fb8950>
- Peeperkorn, M. (2019, 15 juni). Uitbouw eurozone gaat met bar kleine stapjes. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=8ee2ca4d-8e03-4273-bb06-9d580dbb64c7&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A5WBG-TVV1-JC8X-632S-00000-00&pdcontentcomponentid=259070&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=df0b7f3e-5ec1-4185-ae61-528ab9233d93>
- Peeperkorn, M. (2021, 5 maart). Praatcircuit over toekomst krijgt een typisch Europees compromis met 24 voorzitters. *De Volkskrant*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=459c48fd-fd51-4c79-a79a-edd2ea530320&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A624P-NNT1-JC8X-61PN-00000-00&pdcontentcomponentid=259070&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=2bbb577f-7b2b-4695-a7c9-6fe3a0b3b927>
- Raaij, L. van. (2021, 16 februari). Europese Commissie wil opheldering steun aan Apollo-Vredestein. *Algemeen Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=459c48fd-fd51-4c79-a79a-edd2ea530320&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A624P-NNT1-JC8X-61PN-00000-00&pdcontentcomponentid=259070&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=2bbb577f-7b2b-4695-a7c9-6fe3a0b3b927>

- com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=005e6797-89e9-49ab-a0c6-be046404ba42&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A6216-0CW1-JBHV-K4VH-00000-00&pdcontentcomponentid=467102&pdteaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=808fc33d-361b-410f-8039-ffb0ba83eb7e
- Salhi, J. (2022, 9 december). Carrière. *Binnenlands Bestuur*, 43(23), 58-59. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-23-2022?timeout=1683878043&Signature=s1n7ZSmJ1G7dNG%2Bta2%2Fqmp%2B8%2BSFgA%3D&html=true#/58>
- Schiffers, M. (2021, 6 maart). Eindelijk groen licht voor de nu al legendarische EU-toekomstconferentie. *Het Financieele Dagblad*. Geraadpleegd op 11 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=7281504a-ea58-4e6a-8a10-39404ac22293&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A624X-VJ51-JCD9-20TF-00000-00&pdcontentcomponentid=208267&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=daa8e62e-94e0-4e30-8e0c-6a57408a61b1>
- Trommel, S. (2020-a, 7 juli). Steden eisen toegang tot EU-fondsen. *Binnenlands Bestuur*, 41(14), 5. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-14-2020?timeout=1683877214&Signature=s1XLRgY0Rv8Bc64LAQ%2Fhq83JdeZkE%3D&html=true#/4>
- Trommel, S. (2020-b, 20 november). Europese groentetuin valt droog. *Binnenlands Bestuur*, 41(22), 28-29. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-22-2020?timeout=1683883914&Signature=s1g%2F7P7J8054u5QIfPmUVISIMzIng%3D&html=true#/28>
- Trommel, S. (2021-a, 16 april). ‘Gemeente moet burger betrekken bij EU’. *Binnenlands Bestuur*, 42(07), 36-37. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-07-2021?timeout=1683881026&Signature=s1S0i1scw8NdoEXZpae48hh6D3JII%3D&html=true#/36>
- Trommel, S. (2021-b, 16 april). Nederland in EU laatste met herstelplan. *Binnenlands Bestuur*, 42(07), 5. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-07-2021?timeout=1683881827&Signature=s1HSdD2KDRgo7uzXCyhb%2FHT0iSfYQ%3D&html=true#/4>
- Trommel, S. (2021-c, 14 mei). Brussel richt pijlen op regeldruk. *Binnenlands Bestuur*, 42(09), 34-35. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-09-2021?timeout=1683879829&Signature=s1Fsxv4IAaTFqirI0b6GFav7jkNtE%3D&html=true#/34>
- Trommel, S. (2021-d, 20 augustus). Samsom bepleit zoeken samenwerking. *Binnenlands Bestuur*, 42(15), 26-27. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-15-2021?timeout=1683882744&Signature=s1GViu85iewHfS5LF0%2F3H2D9uPCM4%3D&html=true#/26>
- Trommel, S. (2021-e, 3 september). ‘Het maakt mij machteloos en emotioneel’. *Binnenlands Bestuur*, 42(16), 32-33. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb->

- 16-
2021?timeout=1683876586&Signature=s1nDJbaz7BOZoVNIFCB303Yp%2B%2FR7I%3D&html=true#/32
- Trommel, S. (2021-f, 15 oktober). De digitale gemeente is er al, ... in Estland. *Binnenlands Bestuur*, 42(19), 36-37. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-19-2021?timeout=1683880525&Signature=s1KC%2BBKR5t10atWIVXBAZpH66BB3Y%3D&html=true#/36>
- Trommel, S. (2022-a, 12 januari). Buiten Nederland kan puberbrein stemmen wel aan. *Binnenlands Bestuur*, 43(01), 28-29. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-01-2022?timeout=1683879169&Signature=s11E3Jla3EmUc20ors6564RoXgZtI%3D&html=true#/28>
- Trommel, S. (2022-b, 20 mei). Roep om meer invloed gemeenten in de EU. *Binnenlands Bestuur*, 43(10), 26-27. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://onlinetouch.nl/binnenlandsbestuur/bb-10-2022?timeout=1683882135&Signature=s1AJ0e31Mz4JIbwp0lzlKxtbSXBm4%3D&html=true#/26>
- Trouw. (1994, 10 maart). REGIO'S. *Trouw*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=6bf2a43e-049a-4ccb-b807-b8f83133b9b7&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3AA48MV-TF20-0150-Y1KX-00000-00&pdcontentcomponentid=259069&pdteaserkey=sr2&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr2&prid=ec20426d-eb9f-4cce-8ebf-c6b3a1a70019>
- VNG. (2017, februari). *Toekomst van het Europese regionale beleid na 2020. De gemeentelijke inzet voor het EU-Cohesiebeleid* (Position Paper). VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van https://vng.nl/sites/default/files/170216_vng_position_paper_toekomst_europees_regionaal_beleid_na_2020.pdf
- VNG. (2019). *Introductiemap. Gemeentelijke leden naar het Europees Comité van de Regio's*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, uit archief.
- VNG. (2020-a, 17 januari). *Ellen Nauta voorzitter van delegatie Comité van de Regio's*. VNG. Geraadpleegd op 4 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/ellen-nauta-voorzitter-van-delegatie-comite-van-de-regios>
- VNG. (2020-b, 17 januari). *Nieuwe Nederlandse delegatie Comité van de Regio's gestart*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/nieuwe-nederlandse-delegatie-comite-van-de-regios-gestart>
- VNG. (2020-c, 23 januari). *VNG biedt Timmermans hulp aan voor Europese Green Deal*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/vng-biedt-timmermans-hulp-aan-voor-europese-green-deal>
- VNG. (2020-d, 9 juli). *Prioriteiten Comité van de Regio's voor 2020-2025*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/prioriteiten-comite-van-de-regios-voor-2020-2025>
- VNG. (2020-e, 13 juli). *Verslag 139e zitting van het Comité van de Regio's*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/verslag-139e-zitting-van-het-comite-van-de-regios>
- VNG. (2020-f, 14 juli). *Comité van de Regio's neemt advies luchtkwaliteit aan*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/comite-van-de-regios-neemt-advies-luchtkwaliteit-aan>

- VNG. (2020-g, 14 juli). *Conceptadvies Artificiële Intelligentie door Commissie SEDEC*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/conceptadvies-artificiele-intelligentie-door-commissie-sedec>
- VNG. (2020-h, 10 september). *Aanbevelingen voor toekomst van Europese Agenda Stad*. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/aanbevelingen-voor-toekomst-van-europese-agenda-stad>
- VNG. (2020-i, 15 oktober). *Europees Comité keurt adviezen Nederlandse rapporteurs goed*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/europees-comite-keurt-adviezen-nederlandse-rapporteurs-goed>
- VNG. (2020-j, 20 oktober). *Website met praktijkvoorbeelden lokale duurzame projecten*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/website-met-praktijkvoorbeelden-lokale-duurzame-projecten>
- VNG. (2020-k, 4 december). Meer mogelijkheden én verplichtingen. *VNG Magazine*, 2020(19), 16.
- VNG. (2021-a). *De Europese Agenda van de VNG 2021*. VNG. Geraadpleegd op 4 mei 2023, van https://vng.nl/sites/default/files/2021-02/de-europese-agenda-van-de-vng-2021_20210106.pdf
- VNG. (2021-b, 14 januari). *Deel uw mening over grensoverschrijdende samenwerking in EU*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/deel-uw-mening-over-grensoverschrijdende-samenwerking-in-eu>
- VNG. (2021-c, 14 januari). *Nieuwe relatie EU en VK: impact voor gemeenten*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/nieuwe-relatie-eu-en-vk-impact-voor-gemeenten>
- VNG. (2021-d, 9 februari). *CvdR: meer multilevel governance in milieuactieprogramma EU*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/cvdr-meer-multilevel-governance-in-milieuactieprogramma-eu>
- VNG. (2021-e, 11 februari). *Verslag 142e plenaire vergadering Comité van de Regio's*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/verslag-142e-plenaire-vergadering-comite-van-de-regios>
- VNG. (2021-f, 23 februari). *Dien uw beste Green Deal praktijkvoorbeelden in*. VNG. Geraadpleegd op 4 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/dien-uw-beste-green-deal-praktijkvoorbeelden-in>
- VNG. (2021-g, 23 februari). *Young Elected Politicians programma voor jonge raadsleden*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/young-elected-politicians-programma-voor-jonge-raadsleden>
- VNG. (2021-h, 12 maart). *Vrouwen nog ondervertegenwoordigd in politiek*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/vrouwen-nog-ondervertegenwoordigd-in-politiek>
- VNG. (2021-i, 22 maart). *Netwerk van oud-leden en vrienden Comité van de Regio's*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/netwerk-van-oud-leden-en-vrienden-comite-van-de-regios>
- VNG. (2021-j, 23 maart). *Comité van de Regio's discussieert over herstelplannen EU*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/comite-van-de-regios-discussieert-over-herstelplannen-eu>
- VNG. (2021-k, 25 maart). *Comité van de Regio's adviseert te brede inzet Brexit-fonds*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/comite-van-de-regios-adviseert-te-brede-inzet-brexit-fonds>
- VNG. (2021-l, 25 maart). *EU-mobiliteitsstrategie moet aansluiten op regionale plannen*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/eu-mobiliteitsstrategie-moet-aansluiten-op-regionale-plannen>

- VNG. (Producent). (2021-m, 6 april). *VNG Praat Mee #22 – Videopodcast Europa en Internationaal met Jan van Zanen en René de Heer* [Audio podcast]. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/podcast-over-internationale-activiteiten-vng>
- VNG. (2021-n, 7 mei). *Verslag 144e plenaire vergadering Comité van de Regio 's*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/verslag-144e-plenaire-vergadering-comite-van-de-regios>
- VNG. (2021-o, 7 mei). 'Wij accepteren dit soort complottheorieën niet'. *VNG Magazine*, 2021(8), 10-11.
- VNG. (2021-p, 1 juli). *Advies duurzame en slimme mobiliteit aan Europees Comité*. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/advies-duurzame-en-slimme-mobiliteit-aan-europees-comite>
- VNG. (2021-q, 2 juli). *Nationaal plan nodig voor toegang tot Europees fonds*. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/nationaal-plan-nodig-voor-toegang-tot-europees-fonds>
- VNG. (2021-r, 5 oktober). *Terugblik VNG-commissie EKEM 23 september 2021*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/terugblik-vng-commissie-ekem-23-september-2021>
- VNG. (2021-s, 22 oktober). Lopende Zaken. *VNG Magazine*, 2021(16). Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/lopende-zaken-90>
- VNG. (2021-t, 28 oktober). *Oproep gemeenten en provincies: maak haast met coronafonds*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/oproep-gemeenten-en-provincies-maak-haast-met-coronafonds>
- VNG. (2021-u, 29 oktober). *Betrek gemeenten meer bij nieuwe programma 's cohesiebeleid*. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/betrek-gemeenten-meer-bij-nieuwe-programmas-cohesiebeleid>
- VNG. (2021-v, 29 oktober). *Onderzoek naar herstel lokale samenwerking na Brexit*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/onderzoek-naar-herstel-lokale-samenwerking-na-brexite>
- VNG. (2021-w, 2 december). *Betrek gemeenten actief bij nationale herstelplannen*. VNG. Geraadpleegd op 1 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/betrek-gemeenten-actief-bij-nationale-herstelplannen>
- VNG. (2021-x, 3 december). *Europees advies kunstmatige intelligentie goedgekeurd*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/europees-advies-kunstmatige-intelligentie-goedgekeurd>
- VNG. (2022-a). *De Europese Agenda van de VNG 2022*. VNG. Geraadpleegd op 4 mei 2023, van <https://vng.nl/sites/default/files/2022-02/De-europese-agenda-2022.pdf>
- VNG. (2022-b, 25 januari). *Deel uw ideeën voor het Europese plattelandspact*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/deel-uw-ideeen-voor-het-europese-plattelandspact>
- VNG. (2022-c, 15 februari). *Gebruik kennis en netwerk van gemeenten voor EU-beleid*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/gebruik-kennis-en-netwerk-van-gemeenten-voor-eu-beleid>
- VNG. (2022-d, 3 maart). *Europees Comité van de Regio 's neemt resolutie Oekraïne aan*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/europees-comite-van-de-regios-neemt-resolutie-oekraïne-aan>
- VNG. (2022-e, 28 maart). *Het Comité van de Regio 's zoekt jonge lokale politici*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/het-comite-van-de-regios-zoekt-jonge-lokale-politici>

- VNG. (2022-f, april). *Nederlandse gemeenten in Europa: ontwikkelingen en opgaven 2022-2030. Europavisie en strategie van de VNG*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/sites/default/files/2022-04/VNG-Europavisie-en-strategie-2022-2030.pdf>
- VNG. (2022-g, 13 april). *Profielschetsen commissie Europa en Internationaal*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/profielschetsen-commissie-europa-en-internationaal>
- VNG. (2022-h, 20 april). *Inrichting bestuurlijke organisatie VNG*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/inrichting-bestuurlijke-organisatie-vng>
- VNG. (2022-i, 27 oktober). *Meer lokale betrokkenheid bij vaststellen klimaatbeleid*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/meer-lokale-betrokkenheid-bij-vaststellen-klimaatbeleid>
- VNG. (2022-j, 21 september). *Europese Week van Steden en Regio's 2022*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/europese-week-van-steden-en-regios-2022>
- VNG. (2022-k, 31 oktober). *Nieuwe wetgeving voor Zero Pollution actieplan*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/nieuwe-wetgeving-voor-zero-pollution-actieplan>
- VNG. (2022-l, 21 november). *Lokale overheden pleiten voor formele rol tijdens COP27*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/lokale-overheden-pleiten-voor-formele-rol-tijdens-cop27>
- VNG. (2022-m, 23 november). *Terugblik commissie Europa & Internationaal 16 november 2022*. VNG. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/terugblik-commissie-europa-internationaal-16-november-2022>
- VNG. (2022-n, 2 december). *Comité van de Regio's over jeugd, Oekraïne en energiecrisis*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/comite-van-de-regios-over-jeugd-oekraïne-en-energiecrisis>
- VNG. (2022-o, 2 december). Lopende Zaken. *VNG Magazine, 2022(19)*. Geraadpleegd op 12 mei 2023, van <https://vng.nl/artikelen/lopende-zaken-113>
- VNG. (2022-p, 13 december). *Oproep EU aan gemeenten: generatoren voor Oekraïne*. VNG. Geraadpleegd op 8 mei 2023, van <https://vng.nl/nieuws/oproep-eu-aan-gemeenten-generatoren-voor-oekraïne>
- VNG. (2023, februari). *Beleidsplan 2022-2026. Commissie Europa en Internationaal*. VNG. Geraadpleegd op 2 mei 2023, van <https://vng.nl/sites/default/files/2023-02/Beleidsplan-2022-2026-Commissie-Europa-en-internationaal.pdf>
- Winkel, R. (1994, 20 mei). EEN DUITSE COMMISSIE-VOORZITTER IS ZO GEK NOG NIET. *Het Financieele Dagblad*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=60124461-2fd7-42e0-90ee-c730934de95b&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A3WR5-16B0-00MN-135K-00000-00&pdcontentcomponentid=208267&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=b946dd0d-22e6-4b68-bd6b-c0f977b2d479>
- Wynia, S. (1993, 30 oktober). ANALYSE Geen klaroengeschal. *Het Parool*. Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=e3e2c4d7-6b32-4861-8b06-29d461e3665c&pddocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-VHN0-0151-006G-00000-00&pdcontentcomponentid=259062&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=c210297a-cd61-4d6d-97e1-70bcfd0b5866>

Wynia, S. (1994, 10 maart). Nieuw comité behartigt belangen Europese regio's. *Het Parool*.
Geraadpleegd op 9 mei 2023, van <https://advance-lexis-com.proxy.library.uu.nl/document/?pdmfid=1516831&crd=2e995866-44bc-4e00-a35f-8731bfecd038&pdocfullpath=%2Fshared%2Fdocument%2Fnews%2Furn%3AcontentItem%3A48MV-Y740-0151-047H-00000-00&pdcontentcomponentid=259062&pdteaserkey=sr0&pditab=allpods&ecomp=-znyk&earg=sr0&prid=eca6ea9f-e71c-4be0-bab9-2ec39272ea65>

9. Appendix

9.1. Appendix A: Interview guide 1991-1994

Introductie

- Voorstellen aan respondent en respondent zichzelf laten voorstellen.
- Uitleggen doel onderzoek.
- Respondent vragen of het interview opgenomen mag worden.
- Respondent bedanken voor het accepteren van het interview.

Vragen 1991-1994

- Wat was uw functie ten tijde van de oprichting van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Waar was u toentertijd verantwoordelijk voor?
 - o Wat deed u toentertijd in relatie tot het Europees Comité van de Regio's?
 - o Hoe zou u het Europees Comité van de Regio's beschrijven?
- Wat vonden de regering en het parlement ten tijde van de oprichting van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Vond iedereen dat?
 - o Was er discussie over het Europees Comité van de Regio's?
 - o Kunt u dit verder toelichten met een voorbeeld?
 - o Verschilden de percepties van de regering en het parlement? Zo ja, op welke manier?
- Wat vond de VNG ten tijde van de oprichting van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Vond iedereen dat?
 - o Was er discussie over het Europees Comité van de Regio's?
 - o Kunt u dit verder toelichten met een voorbeeld?
- In hoeverre vond er overleg plaats tussen de VNG en de nationale overheid omtrent het Europees Comité van de Regio's?
- Hoe zijn de percepties omtrent het Europees Comité van de Regio's tot stand gekomen?
 - o Welke motieven waren van belang?
 - o Kunt u een voorbeeld geven?
- Als u nu naar het Europees Comité van de Regio's kijkt, zijn de verwachtingen van de nationale overheid en de VNG ten tijde van de oprichting waar gebleken?

Afsluiting

- Heeft u verder punten die van belang zijn?
- Respondent vragen of hij/zij nog vragen of opmerkingen heeft.
- Respondent bedanken voor het interview.
- Respondent vertellen dat het eindproduct zal worden toegestuurd.

9.2. Appendix B: Interview guide 2019-2022

Introductie

- Voorstellen aan respondent en respondent zichzelf laten voorstellen.
- Uitleggen doel onderzoek.
- Respondent vragen of het interview opgenomen mag worden.
- Respondent bedanken voor het accepteren van het interview.

Vragen 2019-2022

- Wat is uw functie precies?
 - o Waar bent u verantwoordelijk voor?
 - o Wat doet u in relatie tot het Europees Comité van de Regio's?
- Bent u bekend met het Europees Comité van de Regio's?
 - o Hoe zou u het Europees Comité van de Regio's beschrijven?
 - o Leest u de rapporten van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Werkt u inhoudelijk samen met het Europees Comité van de Regio's?
- Wat vinden de regering en het parlement van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Vindt iedereen dat?
 - o Is er discussie over het Europees Comité van de Regio's?
 - o Kunt u dit verder toelichten met een voorbeeld?
 - o Verschillen de percepties van de regering en het parlement? Zo ja, op welke manier?
- Wat vindt de VNG van het Europees Comité van de Regio's?
 - o Vindt iedereen dat?
 - o Is er discussie over het Europees Comité van de Regio's?
 - o Kunt u dit verder toelichten met een voorbeeld?
- Vindt u de adviezen van het Europees Comité van de Regio's belangrijk?
 - o In hoeverre worden de adviezen gebruikt?
 - o Kunt u dit verder toelichten?
- In hoeverre oefent het Europees Comité van de Regio's invloed uit op het beleid van de Europese Unie?
 - o Kunt u een voorbeeld geven?
- In hoeverre representeert het Europees Comité van de Regio's lokale overheden?
 - o In hoeverre vertegenwoordigt het Europees Comité van de Regio's gemeenten in Nederland?
 - o Kunt u dit verder toelichten met een voorbeeld?

Afsluiting

- Heeft u verder punten die van belang zijn?
- Respondent vragen of hij/zij nog vragen of opmerkingen heeft.
- Respondent bedanken voor het interview.
- Respondent vertellen dat het eindproduct zal worden toegestuurd.